

Sociologie Românească

Volumul XIV, Nr. 2-3

2016

DIRECTOR FONDATOR

DIN SUMAR:

<i>Sanda Golopenția</i>	Preocupări de statistică economică ale lui Anton Golopenția
<i>Victor Rizescu</i>	Competing Voices of the Drive to Planning? The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania
<i>Monica Marin</i>	Primăriile și competiția fondurilor europene: cazul „punctelor albe”
<i>Cristina Humă</i>	O analiză a profilului urban al orașelor mici din România. Studiu de caz: orașele mici din județul Suceava
<i>Gabriel Sticlaru</i>	Un indicator informațional pentru variabilele categoriale ale unei anchete. Notă de cercetare
<i>Maria Larionescu</i>	Istoria unei omisiuni documentare inexplicabile: Întrebări, Supoziții, Justificări

Asociația Română de Sociologie

Presa Universitară Clujeană

Director: Cătălin Zamfir Președintele Asociației Române de Sociologie

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

Dorel Abraham, *Universitatea din București*
Dan Banciu, *Institutul de Sociologie „Dimitrie Gusti”, Academia Română*
Gabriel Bădescu, *Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca*
Ilie Bădescu, *Universitatea din București*
Ștefan Buzărnescu, *Universitatea de Vest din Timișoara*
Septimiu Chelcea, *Universitatea din București*
Floare Chișea, *Universitatea din Oradea*
Cornel Constantinescu, *Universitatea din Pitești*
Silviu Coposescu, *Universitatea „Transilvania” din Brașov*
Vasile Dâncu, *Universitatea din București*
Iancu Filipescu, *Universitatea „Politehnica” din București*
Nicu Gavriluță, *Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași*
Gheorghiță Geană, *Institutul de Antropologie, Academia Română*
Vasile Ghețu, *Centrul de Demografie, Academia Română*
Adrian Hatos, *Universitatea din Oradea*
Petru Iluț, *Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca*

Ioan Mărginean, *Universitatea din București*
Vasile Miftode, *Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași*
Mihai Milca, *Școala Națională de Studii Politice și Administrative*
Adrian Neculau, *Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași*
Gheorghe Onuț, *Universitatea Transilvania din Brașov*
Dumitru Otovescu, *Universitatea din Craiova*
Traian Rotariu, *Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca*
Horațiu Rusu, *Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*
Dumitru Sandu, *Universitatea din București*
Constantin Schifirneț, *Școala Națională de Studii Politice și Administrative*
Gheorghe Șișeștean, *Universitatea din Oradea*
Ștefan Ungureanu, *Universitatea Transilvania din Brașov*
Bogdan Voicu, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română*
Doru Tompea, *Universitatea „Petre Andrei” Iași*
Elena Zamfir, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română*

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

Maria Bulgaru, *Universitatea de Stat din Republica Moldova*
Roberto Cipriani, *Università Degli Studi Roma Tre, Italia*
Mattei Dogan, *Centre National de la Recherche Scientifique, Franța*
Sanda Golopenția, *Brown University, SUA*
Steven Grosby, *Clemson University, SUA*
Filomena Maggino, *Università degli Studi di Firenze, Italia*
Victor Mocanu, *Institutul de Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei*

Edume Bartomomé Peral, *Universidad de Deusto, Spania*
Susanne Pickel, *Universität Greifswald, Germania*
Jean-Paul Sardon, *Institut National d'Etudes Démographiques, Franța*
Peter Schmidt, *Universität Gießen, Germania*
Katrina Strapcova, *Institutul de Sociologie, Academia Slovacă de Științe*
Katherine Verdery, *The City University of New York, SUA*
Immanuel Wallerstein, *Yale University, SUA*
Magdalena Zemojtel-Piotrowska, *Universitatea din Gdansk, Polonia*
Siniša Zrinščak, *Universitatea din Zagreb, Croația*

REDACTOR-ȘEF:

Sergiu Bălățescu, *Universitatea din Oradea*

SECRETARIAT DE REDACȚIE:

Cristina Humă, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română* (Secretar general de redacție)
Raluca Buhaș, *Universitatea din Oradea* (secretar de redacție)

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactori: Ștefan Ciojocar, *Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași*; Mircea Comșa, *Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca*; Eugen Glăvan, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română*; Bogdan Nadolu, *Universitatea de Vest din Timișoara*; Sebastian Năstută, *Universitatea „Petre Andrei” din Iași*; Adela Popa, *Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*; Mona Simu, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română*; Manuela-Sofia Stănculescu, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română*.

SECRETARIAT TEHNIC:

Luminița Ionescu, Adriana Romaș și Mariana Țică, *Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română*

Copyright © Asociația Română de Sociologie

Copyright © 2013 Institutul European Iași, pentru prezentul număr

ISSN 1220 – 5389

Revista este indexată în: CEEOL, ProQuest, EBSCO, ULRICHWEB, Index Copernicus,
GESIS (Knowledge Base Social Sciences Eastern Europe)
și acreditată în categoria B+ de către CNSIS.

Începând cu nr. 1/2003, include și *Revista de Cercetări Sociale*.

Adresa: Calea 13 Septembrie nr. 13, et. 2, București
Telefon: +40213182461, fax: +40213182462
<http://www.arsociologie.ro/sociologieromaneasca>
sociologieromaneasca@arsociologie.ro
revista.sociologie.romaneasca@gmail.com

SUMAR

A AVUT ȘCOALA GUSTIANĂ O CONCEPȚIE ECONOMICĂ PROPRIE?

Sanda Golopenția

Preocupări de statistică economică ale lui Anton Golopenția..... 11

Victor Rizescu

Competing Voices of the Drive to Planning?

The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania 19

STUDII

Monica Marin

Primăriile și competiția fondurilor europene: cazul „punctelor albe”..... 35

Cristina Humă

O analiză a profilului urban al orașelor mici din România.

Studiu de caz: orașele mici din județul Suceava 51

Gabriel Sticlaru

Un indicator informațional pentru variabilele categoriale ale unei anchete.

Notă de cercetare 73

Krisztina Bernath

Factors of Choosing Specializations in Higher Education Institutions

of the Hungarian-Romanian Cross-Border Region..... 79

Oana Mara Stan

Whistleblowing Practices Benchmarking for Top-ranking Public

and Private Employers..... 93

DEZBATERI

Maria Larionescu

Istoria unei omisiuni documentare inexplicabile:

Întrebări, Supoziții, Justificări 109

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

Maria Larionescu

O carte inovatoare: Rețele cooperative – agenți de modernizare

și construcție a națiunii 119

Lucien V. Constantin

Nomenklatura – un concept ce revine în actualitate 127

RECENZII

Marian Hariuc

Irina Nastasă-Matei, Zoltán Rostás (coord.), *Alma mater în derivă: aspecte alternative ale vieții universitare interbelice*, Editura Eikon, București; Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, 422 p. 143

Steliu Lambru

Zoltán Rostás, Martin Ladislau Salamon, „*Transhumanță*” interbelică în *Balceni. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene*, *Antologie de Zoltán Rostás și Martin Ladislau Salamon*, Editura Eikon, București, 2017, 295 p. 147

Valentina Marinescu

Cultures of Communication – Cultures de la communication, revista Departamentului de științe ale comunicării al Universității din București, nr.1/2016, Editura Universității din București, București, 2016, 176 p. 151

Zoltán Rostás

Ion Mușlea, *Schimburi epistolare cu respondenții la chestionarele Arhivei de Folclor a Academiei Române, Vol. 1. (A–L), 2. (M–Z)*, Ediție critică, note, studiu introductiv de Cosmina Timoce-Mocanu, Prefață de Ion Cuceu, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, 1.389 p. 155

Telegdy Balazs

Valér Veres, Tivadar Magyari (editori), *Tanulmányok Venczel József munkásságáról – Az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdetei* [*Studii despre opera lui József Venczel* [*Începuturile cercetării sociale din Transilvania*], Editura Institutului pentru studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014, 118 p. 159

Levente Székedi

Balázs Telegdy, *Cazul lui József Venczel. Destinul unui sociolog gustian maghiar ardelean*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, 182 p. 163

Corina Iosif

A Place for Hay. Flexibility and Continuity in Hay-Meadow Management. [*Un loc pentru fân. Flexibilitate și continuitate în gospodărirea fânețelor*], Numărul 21/2017 al revistei Martor. Revista de antropologie a Muzeului Țăranului Român, Editura Martor, București, 2016, 212 p. 171

Alin Constantin

Henri H. Stahl, *Epistolar Monografist*, edited by Zoltán Rostás, Editura Paideia, Bucharest, 2015, 228 p. 175

Raluca Buhaș

Bogdan Bucur, *Jean Pangal – documente inedite 1932–1942. Contribuții la analiza rețelelor sociale istorice*, Editura RAOCLASS, 2016, București, 636 p. 177

Eugenia Udangiu

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială – Reflecții despre evoluția modernă a societății*, Editura Tritonic, București, 2016, 201 p. 181

CONTENTS

GUSTI'S SCHOOL HAD IT'S OWN ECONOMIC CONCEPTION?

Sanda Golopenția

Anton Golopenția on Economic Statistics 11

Victor Rizescu

Competing Voices of the Drive to Planning?

The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania 19

STUDIES

Monica Marin

Municipalities in the Contest of European Funds: the Case of 'White Spots' 35

Cristina Humă

An Analysis of the Urban Profile of Small Towns in Romania.

Case Study: Small Towns in Suceava County 51

Gabriel Sticlaru

An Informational Indicator for Categorical Variables of a Survey.

Research Note 73

Krisztina Bernath

Factors of Choosing Specializations in Higher Education Institutions

of the Hungarian-Romanian Cross-Border Region..... 79

Oana Mara Stan

Whistleblowing Practices Benchmarking for Top-ranking Public and Private

Employers..... 93

DEBATES

Maria Larionescu

The History of an Unexplainable Documentary Ommision: Questions,

Suppositions, Justifications..... 109

SCIENTIFIC ACTUALITY

Maria Larionescu

An Innovative Book: Cooperative Networks –

Agents of Nation Building and Modernization..... 119

Lucien V. Constantin

Nomenclature – a Concept Coming Back to Life 127

REVIEWS

Marian Hariuc

Irina Nastasă-Matei, Zoltán Rostás (coord.), *Alma Mater Laking in Direction: Alternative Aspects of the Interwar Academic Life*, Bucharest-Cluj-Napoca, Eikon&Școala Ardeleană, 2016, 422 p..... 143

Steliu Lambru

Zoltán Rostás, Martin Ladislau Salamon, *Interwar Transhumance in the Balkans. Studies and Articles on Aromanians published by the Bucharest School of Sociology*, edited by Zoltán Rostás and Martin Ladislau Salamon, Editura Eikon, București, 2017, 295 p. 147

Valentina Marinescu

Cultures of Communication – Cultures de la communication, revista Departamentului de științe ale comunicării al Universității din București, nr.1/2016, Editura Universității din București, București, 2016, 176 p. 151

Zoltán Rostás

Ion Mușlea, *Epistolary Exchanges cu respondenții la chestionarele Arhivei de Folclor a Academiei Române, Vol. 1. A–L – 2. M–Z*, Ediție critică, note, studiu introductiv de Cosmina Timocea-Mocanu, Prefață de Ion Cuceu, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, 1.389 p. 155

Telegdy Balazs

Valér Veres, Tivadar Magyari (editori), *Studies Regarding József Venczel's Works – the Beginnings of Social Research in Transylvania*, Editura Institutului pentru studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014, 118 p. 159

Levente Székedi

Balázs Telegdy, *The Case of József Venczel. The Destiny of a Gusti-follower Ethnic Hungarian Sociologist from Transylvania*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, 182 p. 163

Corina Iosif

A Place for Hay. Flexibility and Continuity in Hay-Meadow Management, Numărul 21/2017 al revistei Martor. Revista de antropologie a Muzeului Țăranului Român, Editura Martor, București, 2016, 212..... 171

Alin Constantin

Henri H. Stahl, *Epistolar Monografist*, edited by Zoltán Rostás, Editura Paideia, Bucharest, 2015, 228 p. 175

Raluca Buhaș

Bogdan Bucur, *Jean Pangal – Unpublished Documents 1932–1942. Contributions to Historical Social Network Analysis*, Editura RAOCLASS, 2016, București, 636 p..... 177

Eugenia Udangiu

Constantin Schifirneț, *Tendential Modernity – Reflexions on Modern Evolution of the Society*, Editura Tritonic, București, 2016, 201 p. 181

A AVUT ȘCOALA GUSTIANĂ
O CONCEȚIE ECONOMICĂ
PROPRIE?

Preocupări de statistică economică ale lui Anton Golopenția

Sanda Golopenția*

Brown University, Providence, U.S.A.

Abstract: We publish two among the economic statistic proposals presented by Anton Golopenția to the State Planning Commission (SPC) of Romania during 1949. The first is a *Note* in which, in answer to the problem raised by the SPC, A.G. considers the possibility of dividing the territory of Romania into four economic regions of comparable strength. The second is the proposal to direct the production, in two months, by a group of former employees of CISR, of a *Small Economic and Social Atlas of the P.R. of Romania*, whose summary is attached.

Keywords: *Anton Golopenția; economic statistics; four economic regions in Romania; The Small Economic and Social Atlas of the P.R. of Romania; State Planning Commission; Central Institute of Statistics/Romania (CISR).*

Cuvinte-cheie: *Anton Golopenția; statistică economică; patru regiuni economice ale României; Micul atlas economic și social al R.P. România; Comisia de Stat a Planificării; Institutul Central de Statistică.*

În iarna anului 2002, aflându-mă la București în vederea lansării la târgul de carte „Gaudeamus” a volumului *A. Golopenția – Opere complete*, vol. II. *Sociologie* publicat de Editura Enciclopedică, am vizitat, cum o făceam de obicei, Institutul Național de Statistică (INS). Stăruiam în încercarea de a descoperi soarta lucrărilor personale ale lui A. Golopenția pe care acesta le lăsase la birou în septembrie 1948, când i se ceruse demisia de la I.C.S., și nu le mai putuse vreodată recupera, nemaîngăduindu-i-se de către portar nici măcar să intre în institutul pe care îl condusesse ca Director General. Primită cu înțelegere de Directorii noii instituții continuatoare a I.C.S., Dr. Aurel Camara și Dr. Daniela Elena Ștefănescu, mi s-a subliniat, odată mai mult, zădărnicia încercării. Căutaseră și ei, împreună cu bibliotecarii, hârtiile lui Anton Golopenția, fără succes. Mutată în mai multe rânduri, arhiva Institutului îmi stătea la dispoziție spre a mă convinge. Am urcat deci la ultimul etaj al clădirii. Arhiva ocupa o bună parte din el. Încăperea uriașă, neîncălzită, era ticsită de documente, stivuite

pe rafturi care urcau neobișnuit de sus, înșirate pe jos între ele, sau închise în dulapuri metalice. Era frig și praf cu muște moarte, stăteau cu geamul deschis. Cataloagele nu s-au dovedit de mare ajutor pentru ce căutam. Nu exista un catalog de manuscrise. Stimulată de imposibil, am luat hotărârea de a proceda primitiv, pipăind cu mâna și cu ochiul conținutul fiecărui raft și urcând pe scară, până sus, spre a mă asigura de parcurgerea integrală a materialului. Operația era grea și nerăsplătitoare. Mă minunam eu însămi de scările pe care urcam agil și de înălțimea la care răzbeam. Lucram de dimineață, după-amiaza era de acum înaintată și nu descoperisem nimic. Am revenit a doua zi. După alte șase sau șapte ore de migală, ajunsesem la peretele din fund al încăperii. Ultimul șir de rafturi. Am ridicat capul spre a măsura ce rămăsese și trebuia bifat ca să mă liniștesc. Și acolo, sus de tot spre stânga, am văzut un grupaj de trei mape (ocupau aproximativ o jumătate de metru) pe al căror cotor era marcată gros o singură literă: „G”. Nu înțeleg nici acum certitudinea și trepidația cu

* Brown University, French Studies, Box 1961, Providence, RI 02912, U.S.A.
E-mail: sanda_golopenția@brown.edu.

care am urcat spre mapele acelea. Erau, într-adevăr, hârtii ale lui Anton Golopenția. Cineva, un securist, o bibliotecară, le redusese identitatea la o inițială anihilatoare sau pur și simplu prudentă. Și așa, ferite de timpuri haine, traversându-le, mapele lui A.G. ajunseseră până la mine, acolo sus, în dreptul Casei Poporului. Cum am coborât în Cabinetul Directorului General, cum i-am povestit întâmplarea și tot ce a urmat nu mai are importanță. Ce pot să spun e că *Anexa* volumei A. Golopenția, *Românii de la est de Bug*, conține, masiv, documente din mapele „G” care au venit miraculos spre mine acum șapte ani.

Am scris rândurile de mai sus în *Introducere* la același volum (p. XLII–XLIII). La ele se cer adăugate două elemente importante.

Fondul „G” de la Institutul Național de Statistică nu conține doar documentele rămase în biroul lui A.G. după ce acesta nu a mai putut intra în clădirea I.C.S.

O parte din lucrările pe care le-am găsit în cele trei mape datează de la sfârșitul anului 1948 și din anul 1949, când Anton Golopenția nu mai lucra la Institut. Ele sunt în mod clar lucrările confiscate de acasă la percheziția din 16 ianuarie 1950 și înapoiate Institutului de Statistică la încheierea, în 1954, a procesului Pătrășcanu. Aceste lucrări sunt scrise cu cerneală și reprezintă versiunea după care A.G. a efectuat copiile finale ale unor lucrări predate Comisiei de Stat a Planificării (CSP). Ele reprezintă numai o mică parte a ceea ce a scris A.G. în perioada septembrie 1948 – ianuarie 1950, dar simpla enumerare a unora dintre titluri poate indica amploarea și relevanța proiectelor lui pentru România de după război: *Notă despre mai multe anchete statistice ce ar putea fi întocmite în iarna și primăvara 1949; Anchetă cu privire la diferențele regionale pe care le prezintă consumația populației rurale și activitățile prin care populația rurală se integrează în economia generală rurală; Notă despre realizarea unui model de analiză car-*

tografică pe localități a unora dintre problemele ce se pun organelor județene de planificare; Notă cu privire la modalitatea de a extrage din Recensământul 1948 date asupra distribuției după mărime, naționalitatea care deține majoritatea, procentul analfabeților și după înzestrarea cu pământ și animale a satelor din întreaga țară, precum și diferitele provincii și județe (decembrie 1948); Notă cu privire la generalizarea întrebuirii metodei cartografice în lucrările tuturor eşaloanelor Comisiei de Stat a Planificării; Situația Educației din România în decursul războiului și în prezent; Notă cu privire la împărțirea în patru regiuni economice a teritoriului țării; Notă despre pregătirile pentru Micul atlas economic și social al R.P. România.

Ultimele două texte sunt reproduse în cele ce urmează. Ambele datează din anul 1949. *Notă cu privire la împărțirea în patru regiuni economice a teritoriului țării* a fost cerută de CSP și efectuată în timp record, între 5 și 7 martie. *Notă despre pregătirile pentru Micul atlas economic și social al R.P. România*, nedată, pare a fi fost întocmită de A. Golopenția în a doua jumătate a anului, înainte de luna septembrie la care se referă în text. Pentru a efectua în timp optim lucrarea, A.G. propunea un grup de lucru în care erau incluși, ca elemente competente, foști funcționari de la Institutul Central de Statistică, eliminați cu prilejul epurărilor din 1946–1947. Aceștia, la fel cu A.G., urmau să lucreze fără drept de semnătură și să fie plătiți cu bucata. În declarația din 9.VI.1950, A. Golopenția scria: „Când mi s-a comunicat, în primăvara 1949, că voi fi chemat să lucrez la Comisia de Stat a Planificării, am propus să fie chemat și răposatul [I.] Chibulcuteanu, care n-avea nicio slujbă. În vara 1949, când mi s-a cerut să fac propuneri pentru un atlas portativ, doream să fiu ajutat de același, de [N.] Economu, de [L.] Bran și de doctorul [D.C.] Georgescu, spre a termina cu toată lucrarea în patru săptămâni. Nu m-am gândit că indispon, venind cu o întreagă echipă de oameni plecați din Institutul de Statistică”

(UC, p. 251). Pentru a înțelege atmosfera în care A.G. a efectuat, plătit cu bucata, lucrări pentru Comisia de Stat a Planificării reproduc și un citat din declarația lui din 24.III.1950, care vorbește despre ultima întâlnire (din 14.I.1950) cu G. Retegan și C. Ștefănescu: „După o pauză, am început să vorbesc despre ceea ce mă preocupa pe mine. Am spus că umblu să-mi găsesc slujbă: la Academie pentru lucrări de statistică istorică sau la Institutul pentru studiul cancerului, ca statistician. Retegan mi-a spus că scrisoarea, prin care-l încunoștințasem la începutul săptămânii pe dl. Consilier [P.] Năvodaru că n-aș mai vrea să lucrez pentru Planificare la domiciliu, spre a-mi căuta un post, l-a supărat pe acesta. Mi-a relatat că el ar fi spus că nu mai vreau să conspir în contul Planificării” (UC, p. 160).

Realizabil în decurs de o lună, *Micul atlas economic și social al României* nu a văzut lumina zilei. Suspiciunea generalizată, tran-

sformarea peste noapte a o parte impresionantă a informației statistice a Institutului Central de Statistică în date confidențiale, eliminarea din I.C.S. a celor mai buni specialiști au zădărnicit astfel o lucrare care nu a mai fost reluată. În *jurnalul.ro* din 22 noiembrie 2016 apare anunțul potrivit căruia, Ministerul Economiei inițiază un atlas economic al României (cu un buget de 9,92 milioane lei, acoperit în cea mai mare parte din fonduri europene). Între timp apăruseră, între altele, Cristina Barna, *Atlasul economiei sociale. România 2014* (cofinanțat de Comisia Europeană, la inițiativa Fundației pentru Dezvoltarea Societății Civile); *Atlas teritorial al României. Instrument de analiză teritorială* [online] (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Centrul de excelență Cuguat-TIGRIS, 2008); Rey, Violette; Groza, Octavian; Ianoș, Ion; Pătroescu, Maria – *Atlasul României, 2006* (reactualizare a atlasului apărut la București, Enciclopedia RAO, 2002, tradus în franceză în 2007).

*

Notă cu privire la împărțirea în patru regiuni economice a teritoriului țării

Anton Golopenția

Orografia (prezența Carpaților, precum și a Dunării, Tisei, Siretului și Prutului cu șesurile și balta, respectiv cu luncile lor) și diferențele de nivel de civilizație, între provinciile foste sub stăpânire turcească până în veacul al 19-lea și cele foste în veacurile 18 și 19 sub stăpânire austriacă, fac ca teritoriul R.P.R. să fie alcătuit din puține regiuni relativ întinse și eterogene. Rețeaua de căi de comunicație a fiecăreia dintre acestea este în destul de mare măsură cristalizată și primul localităților ce le servesc drept centru în viața economică, administrație, viața culturală, s-a impus.

Agricultura și creșterea animalelor se practică în fiecare regiune, cu prisos de produse în unele, cu deficit în altele. Exploatarea forestieră și, la fel, întreprinderile de prelucrare a produselor agricole alimentare

și textile sunt dispersate în toate regiunile. În schimb, pescuitul este posibil în mai mare măsură numai de-a lungul Dunării și pe litoral. La fel, zăcămintele în exploatare intervin numai în unele regiuni: terenurile petrolifere aproape exclusiv în Subcarpații Munteniei, sondele de gaz metan în bazinul transilvan, minereurile de aur și argint, de fier și minele de cărbuni în munții din apusul țării. Grosul întreprinderilor industriale se concentrează în vecinătatea acestor zăcămintele, de-a lungul puținelor conducte electrice de înaltă tensiune și în apropierea aglomerărilor de consumatori în orașele mai mari și cu deosebire în Capitală.

Față de această situație, este imposibil de a împărți teritoriul R.P.R. în regiuni, în așa fel încât, prin diferite compensări, fiecare

din ele să fie, dacă nu egal înzestrată, cel puțin înzestrată în măsură considerabilă cu fiecare din aceste bunuri. Agricultură, creșterea vitelor, exploatarea pădurilor, industriile de prelucrare a produselor agricole și forestiere și industria textilă nu lipsesc în niciuna din regiuni. În schimb, nu s-ar putea obține nici prin cele mai artificiale combinații distribuirea între toate regiunile a exploatărilor petrolifere, de gaz metan, aurifere și argentifere, a minelor de cărbuni, a întreprinderilor siderurgice, metalurgice și chimice în funcțiune. Ceea ce s-ar obține, cu eforturi, ar stânjeni funcționarea economiei românești, complicând comunicațiile. La o relativă omogenizare a diferitelor regiuni și la oarecare autonomie economică a fiecăreia dintre ele se va putea ajunge numai prin măsuri succesive de politică industrială (punerea în valoare a zăcămintelor încă neexploatate din diferitele provincii, așezarea industriilor ce se vor crea în regiunile unde ele lipsesc etc.).

Spre a nu crea complicațiuni inutile, împărțirea teritoriului țării nu poate decât să fie mulată după regiunile în care s-a cristalizat viața economică a acestuia de pe urma orografiei și în cursul evoluției ei de până acum.

Dacă este necesar ca să se delimiteze patru regiuni economice, se impune aproape împărțirea:

1. Oltenia fără Mehedinți, Muntenia și Dobrogea;
2. Banatul și Crișana cu Mehedinți, Hunedoara și Sălaj;
3. Transilvania cu Maramureșul și fără Hunedoara și Sălaj;
4. Moldova cu Bucovina.

Această formulă ridică însă o problemă. Bucureștii, care se găsesc în regiunea întâi, prezintă dimensiuni disproporționate de mari: $\frac{1}{4}$ din populația urbană, aproximativ $\frac{1}{4}$ din salarii din industrie, transporturi și comerț, $\frac{1}{8}$ din întreprinderile mari și mijlocii, $\frac{1}{4}$ din motoarele electrice acționate de curent cumpărat și $\frac{1}{10}$ din forța motrică provenită de la mașini cu aburi și motoare cu explozie

de care dispune țara. Nu e necesar ca Bucureștii să fie considerați drept o regiune aparte și ca, în schimb, spre a menține cifra de patru a regiunilor, regiunile 2 și 3 din enumerarea de mai sus să fie contopite?

Această alternativă prezintă inconveniente destul de grave. Rețeaua de căi ferate și de șosele a României de dincolo de Carpați nu este centralizată. Niciunul dintre cele patru centre mai mari (Cluj, Timișoara, Brașov, Oradea) nu domină întregul ei teritoriu. Relativ ușor accesibil de pe urma șoselei modernizate Giurgiu-Episcopia Bihorului, pentru zonele comandate respectiv de Brașov și de Oradea, Clujul e cu totul peste mână pentru sud-vestul minier, siderurgic și agricol dominat de Timișoara. Invers, Timișoara, care este la îndemână pentru zona minieră și agricolă a Orăzii, este dificil accesibilă pentru cei ce pleacă de la Cluj sau de la Brașov.

Soluția cea mai potrivită se găsește probabil în adoptarea împărțirii menționate la început, cu tratarea Bucureștilor drept o subunitate relativ distinctă în cadrul regiunii 1.

1. *Oltenia fără Mehedinți, Muntenia și Dobrogea*: 18 județe = 77.000 km², regiune axată pe calea ferată Craiova-București-Constanța și flancată de Dunăre, cu București (1,0 milion locuitori) drept centru, cu 1,8 milioane menaje = 6,9 milioane suflete dintre care 2,0 milioane (29%) în orașe. Produce cereale marfă, orez, bumbac și floarea-soarelui, vin, mere și prune, este sediul industriei noastre petrolifere (și al pescuitului românesc. Singura zonă industrializată: Dâmbovița-Prahova. Centre industrializate: București, Brăila, Constanța, Craiova.
2. *Banatul și Crișana cu Mehedinți, Hunedoara și Sălaj*: 9 județe = 55.000 km², regiune axată pe calea ferată și pe șoseaua națională Craiova – Timișoara – Oradea Mare – Baia Mare cu Timișoara (112.000 locuitori) drept centru, cu 0,9 milioane menaje, 3,20 milioane suflete dintre care 0,6 milioane (18,6) în orașe. Regiune producătoare de cereale marfă și de produse

animale, sediul industriei carbonifere, aurifere și al siderurgiei românești. Zone industrializate: Valea Jiului, zona Reșița, Baia Mare-Baia Sprie, zona Brad, Hunedoara, Nadrag, Ferdinand, Copșa Mică, Cugir. Centre industriale: Timișoara, Arad, Oradea Mare, Satu Mare.

3. *Transilvania cu Maramureșul și fără Hunedoara și Sălaj*: 14 județe = 53.000 km², regiune flancată de șoseaua modernizată București – Brașov – Cluj – Oradea și unificată de circuitele feroviare interioare ale Transilvaniei de răsărit, cu Clujul (118.000 locuitori) drept centru, cu 0,8 milioane menaje, 2,9 milioane suflete, dintre care 0,5 milioane (17%) în orașe. Deficitară în cereale, produce pentru piață cartofi, vin și produse animale. Prezintă numeroase exploatări forestiere, deține zăcămintele de gaz metan ale țării, are importante întreprinderi de pielărie, textile. Zone industriale în apropierea zăcămintelor de gaz metan Turda, Cluj, Uioara; Medias, Târnăveni; zona textilă Sibiu, Cisnădie, Tâlmăciu, Centre: Brașov, Tg. Mureș, Sf. Gheorghe.

4. *Moldova și Bucovina*: 16 județe = 43.000 km², regiune axată pe căile ferate Mărășești–Pașcani–Dornești și Mărășești–Vaslui–Iași–Dorohoi, cu Iași (aproximativ 100.000 locuitori) drept centru, cu 0,8 milioane menaje, cu 2,9 milioane suflete, dintre care 0,6 milioane (20%) în orașe. Produce cereale marfă, sfeclă de zahăr, floarea-soarelui, vin (Odobesti, Panciu, Cotnar, Tecuci). Este sediul celor mai importante exploatări forestiere și întreprinderi de prelucrare a lemnului. Două zone industriale: județul Bacău cu Comănești, Moinești și județul Neamț cu Valea Bistriței, Piatra și Buhuși. Centre industriale: Iași, Galați.

A.G. a notat pe copia sa:

Chemat: 2 martie, 18,30; fost 5 martie dim[ineața], 7 dim[ineața]; predat Șiclovian, 7 martie 1949.

Ciornă scrisă cu cerneală pe 8 foi (recto).
INS, Fondul G, mapa 61, dos. 4, p. 159–166.

Notă despre pregătirile pentru „Micul atlas economic și social al R.P. Române”

Caracteristicile „Micului atlas” fiind în destul de mare măsură conturate, este posibil ca desemnarea și redactarea manuscrisului să fie dusă atât de departe, până la începutul lui septembrie, când urmează să fie prezentat D. Președinte al Comisiei de Statistică¹, încât apoi ajustările și definitivarea pentru tipar să nu mai fie decât treabă de săptămâni, dacă:

- 1) nu se vede un inconvenient în recursul la colaborarea mai multor statisticieni verșați în executarea de cartograme și grafice și în analiza cifrelor, care dispun de răgaz în cursul acestei luni și la începutul celei viitoare, și dacă

- 2) se vor pune la dispoziție, dintre cifrele inedite, cel puțin toate cele de un caracter confidențial mai puțin pronunțat.

*

A. *Caracteristici*. Dacă atlasul proiectat urmează a fi de format mic și de largă difuzare, sunt de reținut dimensiunile 10,5 × 17,5 cm ale „Bibliotecii de buzunar” a Editurii de Stat, cu particularitatea că broșarea ar urma să se facă pe latura scurtă. Ceea ce ar îngădui inserarea lui în chiar această bibliotecă.

Conținutul va fi mărginit la inventarul situației economice și sociale prezente. Schi-

țele cartografice și cartogramele vor fi însoțite de o analiză, ilustrată, unde e cazul, și de grafice, diagrame.

Lista de mai jos a schițelor cartografice și a cartogramelor e provizorie și sumară. Unele capitole sunt trecute „pro memoria”, până la precizarea faptului dacă cifrele necesare sunt publicabile. Dacă va fi cazul să se meargă mai în detaliu, lista aceasta, limitată la esențial, va putea fi lungită pentru fiecare capitol în parte.

GEOGRAFIE FIZICĂ, GEOLOGIE, BIOGEOGRAFIE

Schiță orografică

Schiță hidrografică

Date asupra climei

Schiță geologică

5. Schiță a solurilor

Schița zonelor de vegetație

UNITĂȚI ADMINISTRATIVE

Județele și întinderea lor

Județele cu populația lor

Orașele, după mărime

10. Satele, după tipuri (risipite, răsfricate, compacte)

POPULAȚIA

Densitatea pe județe

Distribuția pe vârste a populației pe județe și municipii

Distribuția pe naționalități a populației

INDUSTRIA

Bogățiile subsolului și localizarea exploatațiilor miniere

15. Localizarea industriei de transformare

Mâna de lucru din industrie, pe județe

Forța motrică instalată, pe județe

Rezervele de energie hidroelectrice și centralele instalate

Localitățile și regiunile electrificate

PESCUITUL, SILVICULTURA ȘI AGRICULTURA

20. Zonele pescărești

Regiunile forestiere

Regiunile agricole, pomicole, viticole

Regiunile de creștere de vite

Cereala precumpănitoare, pe județe

25. Producția medie la ha a grâului de toamnă, pe județe

Producția medie la ha a porumbului, pe județe

Producția medie la ha a florii-soarelui, pe județe

Producția medie la ha a cartofilor, pe județe

Numărul de animale de muncă la 100 ha teren arabil (sau la 100 exploatații agricole)

30. Numărul de bovine la 100 ha teren agricol (sau la 100 exploatații agricole)

Numărul de cai la 100 ha teren arabil (sau la 100 exploatații agricole)

Numărul de oi la 100 exploatații agricole

Numărul de porci la 100 ha terenuri agricole (sau la 100 exploatații agricole)

Raportul dintre tractoare și suprafața arabilă, pe județe

35. Distribuția după mărime a gospodăriilor agricole individuale, pe regiuni (1948)

Localizarea Stațiunilor de mașini, Fermele de stat și gospodăriilor colective

COMUNICAȚII ȘI TRANSPORTURI

Rețeaua feroviară (cu evidențierea lucrărilor recente sau în curs de lucru)

Rețeaua rutieră (cu evidențierea traseelor RATA)

Rețeaua fluvială, maritimă și aeriană

40. Posturile telefonice, pe județe (raportate la numărul localităților în rural, la numărul locuitorilor în orașe)

Abonații radio, pe județe (raportați la numărul familiilor)

COMERȚ, CREDIT, FINANȚE

Localizarea magazinelor de stat (raportat la populație în orașe?)

Numărul cooperativelor rurale și urbane, pe județe (raportat la populație)

Localizarea sucursalelor Băncii de Stat

MUNCĂ, ODIHNĂ, ASISTENȚĂ, CONSUMAȚIE, ASIGURĂRI

45. Migrațiunile interne (muncitori sezonieri, emigrări temporare în orașe, aglomerații)

Stațiunile balneare și climaterice și numărul muncitorilor trimiși la odihnă în 1949

SĂNĂTATE

Natalitatea, pe județe

Mortalitatea, pe județe

Mortalitatea infantilă, pe județe

50. Regiunile cu boli endemice (gușă, pelagra, malarie...)

Localizarea serviciilor sanitare

Raportul dintre populație și medicii de circumscripție

INSTRUCȚIE

Proporția știutorilor de carte pe județe (și municipii)

Raportul dintre numărul școlilor primare (clasele I-IV) și copiii în vârstă de școală, pe județe (sau plăși)

55. Raportul dintre numărul învățătorilor și copiii înscriși în școlile elementare

Localizarea școlilor secundare, pe specialități

Localizarea școlilor superioare, pe specialități

Localizarea școlilor cu limba de predare proprie naționalităților conlocuitoare

CULTURA

Frecvența căminelor culturale și a ateneelor populare (raportată la numărul comunelor respectiv la numărul populației)

60. Localizarea cinematografelelor, teatrelor, muzeelor

Localizarea întreprinderilor grafice și a ziarelor și revistelor

B. *Constituirea colectivului de redactare a manuscrisului*. Este vorba, afară de d-nii [G.] Retegan, desemnat de Comisie a stabili legătura cu Institutul Central de Statistică și C. Ștefănescu, foarte versat în diagrame și grafice, ambii din Institut, de mai mulți statisticieni de o capacitate deosebită, care nu mai fac parte din Institut. Unii dintre ei lucrează în alte instituții sau întreprinderi, iar alții nu se află în câmpul muncii.

Apelul formal la aceștia, care sunt gata cu plăcere să contribuie la realizarea rapidă a manuscrisului, poate fi făcut fără a angaja Comisia de Stat, de semnatarul acestei note, în numele și pe răspunderea sa, de îndată ce va afla că nu se ridică nicio obiecție împotriva grăbirii în acest fel a redactării manuscrisului. Retribuirea se va putea realiza prin împărțirea drepturilor de autor, în cazul tipăririi, sau printr-o plată cu bucată în caz contrar. Numele nu vor ridica probleme, de vreme ce toți membrii colectivului vor fi de acord ca să se vorbească despre ei ca despre „mai mulți statisticieni”.

Cifre necesare. Datele inedite, de care este nevoie pentru a începe lucrul într-un ritm viou, sunt:

- Lista localităților electrificate după încheierea manuscrisului ultimului Buletin al A.S.P.D.E.
- Rezultatele provizorii ale recensământului 1948 cu distribuția pe sexe și grupe de vârstă a populației.
- Lista județelor, plășilor și localităților în care naționalitățile conlocuitoare dețin procente mai importante.

- Rezultatele recensământului forestier 1947 sau alte date mai recente asupra întinderii împădurite, pe județe, cu arătarea regimului și esențelor.
- Ancheta 1949 asupra modului de folosire a terenurilor, rezultatele pe județe și plăși.
- Suprafețele însămânțate cu diferite culturi, producția totală și la hectar în anii 1947/48 și 1948/49.
- Tractoarele, pe județe.
- Lista stațiunilor de mașini și a fermelor de stat, pe județe și localități.
- Ultima hartă oficială adusă la zi C.F.R., R.A.T.A., T.A.R.S. și SOVROMTRANSPORT (sau mersul trenurilor, autobuzelor, avioanelor și curselor fluviale și maritime).
- Situația numerică a posturilor telefonice și a abonaților radio, pe județe și orașe.
- Situația magazinelor de stat, a cooperativelor și a sucursalelor Băncii de Stat, pe localități sau harta lor la zi.
- Rezultatele anchetei întocmite în 1948 cu privire la stațiunile balneare și climaterice.
- Mișcarea populației în 1948, pe județe și orașe.
- Numărul școlilor elementare, al învățătorilor, al copiilor în vârstă de școală, al celor înscriși, al celor ce au urmat regulat și al celor promovați pentru ultimul an școlar.
- Lista școlilor elementare cu limba de predare a diferitelor naționalități conlocuitoare, a școlilor secundare și a școlilor superioare, pe specialități și limbă de predare.
- Situația numerică, pe județe, a căminelor culturale rurale și urbane.
- Lista, pe localități, a cinematografelor și teatrelor cu capacitatea lor și a muzeelor, pe categorii.
- Lista tipografiilor și a ziarelor și revistelor, pe localități.

Nedatat. A.G. a marcat: concept, 3 ex.

Scriș cu cerneală pe 6 foi (recto).

INS, Fondul G, mapa 61, dos. 4, p. 93–98
[înainte de septembrie 1949]

Notă

¹ Este vorba de Petre Năvodaru.

Competing Voices of the Drive to Planning? The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania

Victor Rizescu*

University of Bucharest, Department of Political Science

Abstract: The article inquiries into the interplay between the discourses of cooperatism and corporatism in pre-communist Romania, by locating both trends within the fold of the drive to economic planning prevalent in the 1930's and relating them to the development of syndicalism and social policies over the long run. The sophisticated engagement of the cooperatist theorist Gromolsav Mladenatz with the spread of corporatist ideas and practice in Europe is placed at the center of the account and contextualized in the national ideological and political setting, with an emphasis on his efforts to explore the validity of the claims advanced by the contemporary economic theory with a right-wing orientation to strike a revolutionary path away from liberal capitalism, as well as on his largely negative assessment of the same claims. Mladenatz's own searches for a way out of the economic predicament of the time is shown to have led him, at the end of the period covered, towards a departure from the tenets of dirigisme (otherwise shared, on all accounts, by the cooperatist and corporatist camps). The corresponding contextualization of Mihail Manoilescu's view of corporatism, by relating it to the various strands of the Romanian politics of professional representation and to all the ideological attitudes of relevance, is the larger objective targeted all throughout.

Keywords: *cooperatism; corporatism; economic planning; syndicalism; social policies.*

Cuvinte-cheie: *cooperatism; corporatism; economie dirijată; sindicalism; politică socială.*

Published in 1935 (one year after the first French edition of Manoilescu's main work on the topic), a Belgian survey of the corporatist turns recently taken by the economic and social policies of various countries and of the related ideological developments – sustained by a pleading for the same design drawing its main inspiration from the trend of social Catholicism (Jarlot, 1938) and written against the immediate background of the constitutions with corporatist credentials adopted by Portugal in 1933 and by Austria in 1934, in the footsteps of the paradigmatic arrangements introduced in Italy since 1926 – goes as far as to consider the Bulgarian case (alongside Brazil) – thus invoking the

decree for the organization of the professional groups of September 1934, issued by the dictatorial regime of Kimon Georgiev Stoyanov (Muller, 1935, 151–154) –, but fails to pay any attention whatsoever to Romania. This attitude of neglect would in fact be replicated by other comparative researches of the time, undertaken by either qualified supporters (Perroux, 1937, 27–176) or qualified critics (Pirou, 1939, 73–124) of the corporatist doctrine and of its partial applications. In spite of this, the country exhibited at the time two political organizations promoting the doctrine in question – Grigore Forțu's Citizens Block for the Salvation of the Country (founded in 1932) and

* University of Bucharest, Department of Political Science, 3 Negru Vodă Bucharest, Romania.
E-mail: v_rizescu@yahoo.com.

Manoilescu's own National-Corporatist League (initiated in 1933) –, in continuation to the discourse launched in 1929 by a movement of the (mainly) white-collar professional associations, demanding the refashioning of the parliamentary system on the basis of professional representation as a cure against political parasitism (Rizescu, 2014; Rizescu, 2015).

Assessing corporatism from a cooperatist standpoint

Over the postwar period, the tendency of disregarding the local context of Manoilescu's theory of corporatism has persisted, in stark contradiction with the emphatic invocation of the same ideas as exemplary for the general drive towards (semi-fascist) authoritarianism taken by East-European political regimes across the interwar age (Janos, 1970), as significant – in conjunction to the theorizing on protectionist policies of economic growth advanced by the same author – for understanding the long-term and world-wide career of the analyses of backwardness and of the strategies of development (Love, 1996), as a privileged reference for the conceptualization of neo-corporatist practices connected with welfare state devices in the settings of advanced democratic societies – studied by comparison with their counterparts in developing nations (Schmitter, 1974) –, and even as having a heuristic value for delineating the hidden corporatist nature of communist social-economic structures (Chirot, 1980). The local critical discussions of the corporatist design – advanced mainly within the ideological camps of liberalism and of the Left – have to be seen, of course, as an integral part of Manoilescu's context, and it emerges that the most sophisticated and consistent approach of the sort – involving a wide comparative horizon – was advanced by the theorist of cooperatism Gromoslav Mladenatz. The

present article is meant to clarify the contours of this approach, disclosing its meanings as indicative for the general relation between cooperatism and corporatism in Romania and for the way the two trends of theorizing were related to the predicament of a gradual – however unclear – drive to economic planning throughout the 1930's.

In a “history of cooperatist thought” published in 1935 (as the revised version of a book first issued in 1931, with a French translation at Paris in 1933 and two subsequent Spanish translations, in Mexico and in Argentina), Mladenatz sets the baseline for his engagement with the topic by explaining how the supporters of cooperatism, hitherto confronted “with just two social systems” – namely “liberal capitalism on the one side, and socialism on the other” – now have to tackle the demands of “new social and economic systems, either already functioning or in the course of being implemented” (Mladenatz, 1935, 198). He further explains how, therefore, “the predicament of the time that cooperatism has to face is the one of understanding to what extent it can accommodate itself with the new economic and political regimes in the contexts of which it has now to exist”. In other words, the task incumbent upon the theorist is to find out whether “cooperatism can exist at all in the frame of the Soviet system, or else in that of fascist corporatism, of Hitlerist national socialism or of the Catholic type of corporatism which is currently being entrenched in Austria” (Mladenatz, 1935, 201–202). Acknowledging that “originally the promoters of these systems manifested their hostility towards cooperatism”, he takes account of the fact that “as time elapsed, this attitude has changed, and we can see how the new forms of organization of national economies allow now a narrower or a larger space for cooperation”. Accordingly, there is a need for examining, in particular, “the problem of tailoring the cooperatist units to the corporatist system of fascist economy” (Mladenatz, 1935, 202–203, 216).

The engagement is broadened in two books delivered by Mladenatz in 1937 – dealing with “the status of the economic enterprise in the actual economy”, in order to address in the end in greater detail the problem of the “small enterprise” and, hence, of cooperation in a changing economic world (Mladenatz, 1937, 73–109) – and, respectively, in 1943, this time inquiring into the purported emergence of a set of altogether “new foundations” for economic science. The first work pays special attention to examining the economic and political regimes of Italy, Germany and Austria – and especially their genuine or self-styled corporatist dimensions –, with the other one surveying the field again by dropping out the Austrian case and including, instead, those of Portugal and of Vichy France (all the five cases being treated on the basis of both first-hand information and secondary sources). An expanded edition of the second book, published in 1945 but apparently prepared for publication before the end of the Antonescu regime in August 1944, maintains the text intact (Mladenatz, 1945, 5–101) while adding to it a generous section accounting for recent – and mostly corporatist – theories and trends of thought, including Manoiilescu’s views (Mladenatz, 1945, 101–164). Delineating the powers and responsibilities assigned to corporations – as “state organs with a national coverage bringing together employers’ and employees’ syndicates” – in the official declarations of the Italian fascist regime (and pertaining to the field of social policy as well as to those of politics and economic policy), Mladenatz is drawn to the conclusion that “up until now, at least, one cannot speak properly about a political organization on corporatist foundations of the Italian state – to the extent that “power is vested into the Grand Fascist Council, itself an emanation of the party that gives expression to the nation” –, and neither about the structuring of economic life on corporatist bases – in so far as “the economic functions of the corporations

are not mandatory, being moreover only vaguely defined by the legislator” and “the corporation is not a self-governing economic unit, but a state organ”. Hence, the regime can best be placed under the label of “state corporatism” (not a genuine one), while “fascist economy cannot be characterized as subjected to programmatic planning”, the label most suited to it being that of “dirigisme” (Mladenatz, 1937, 43–48). In fact, as he adds, “present Italian corporatism does not emerge as an economic system in the proper sense of the notion”, but only as a regime where “national economy is expected to be subjected to the control of political power, by the means of some special institutions giving representation to both capital and labor” (Mladenatz, 1945, 38).

The claims of Italian fascism to have overcome class conflict are examined by taking as a point of departure the fact that the official publications “deny or disregard the existence of antagonist social categories” and “emphasize the need of forging relations of collaboration between capital and labor within the enterprise”, to the extent that “entrepreneurial activities are defined as social functions, and as such subordinated to the interests of the national community” (Mladenatz, 1937, 55, 57). This vindication of accomplishing social harmonization advanced by the defenders of the regime is rejected, however, in light of the fact that “fascism does not bring any innovation in the domain of property relations within the enterprise”, thus not altering in any way “the idea of private property” and adding nothing to “the established forms of enterprise – the capitalist private enterprise, the cooperatist enterprise and the various types of public enterprise” (Mladenatz, 1937, 46). Maintaining that “state intervention does not in actual fact go beyond what we encounter nowadays in other national economies that do not claim to have a revolutionary character” (Mladenatz, 1937, 57), the Romanian analyst subscribes to the authoritative view of Louis Rosenstock-Franck – shared by other

authors as well – regarding the functioning of fascism as a disguise for oligarchic rule (Mladenatz, 1937, 50; Rosenstock-Franck, 1934, 392).

Nazi Germany is found to fit in the main into the conclusions of the investigation devoted to Italy, thus exhibiting the tenets of “an exchange economy controlled by the state”, with an “anti-liberal, but not an anti-capitalist nature”, however displaying a greater amount of state intervention into the domain of the private enterprise (Mladenatz, 1937, 61, 64). The Nazi party program of 1920 is acknowledged as offering – in spite of its largely naive and unsystematic character – “enough revolutionary elements marking a genuine break with the liberal-capitalist regime”, being also shown, nevertheless, to be used by the political regime installed in 1933 rather “as a guideline for targeting long-term objectives” (Mladenatz, 1937, 58–59). The corporatist trappings of the system amount to virtually nothing, with the notion itself gradually dropped out from the official discourse due to its association with the subversive idea of de-centralization (Mladenatz, 1937, 60). The Nazi state is ready to allow the (largely decorative) existence of corporations, but “not the emergence of a national economic order with a corporatist nature” (Mladenatz, 1945, 67). As patterned by the theorist of Austrian origins and with Catholic theoretical leanings Othmar Spann starting with the first, 1920, edition of his book on “the true state” (Haag, 1976), the “universalist” conception of corporatism based on the principle of the “organic articulation of all elements participating to economic life” – while at the same time treating as of secondary importance “the reform of the economic unit, or of the enterprise” – has fallen into disgrace by virtue of being implicitly “opposed to the vision of a centralist state, not to say anything about a ‘total’ state absorbing all functions of the national society” (Mladenatz, 1945, 118–119). The same condition of marginality is shared by the rival economic school led by

Werner Sombart and resting on the notion of “German socialism” (Love, 107–111), itself envisioning “a national life – and a national economy for that matter – shaped and ruled in an authoritarian manner by the state”, but “organized in a non-homogenous and non-dogmatic fashion, allowing thus a welter of economic forms to flourish” (Mladenatz, 1945, 137–138).

As practiced in Austria under Dolfuss and in Portugal under Salazar, but also in France under the regime of Vichy installed in July 1940, corporatist experiments are all indebted to the teachings of social Catholicism, revolving around the Papal encyclicals of 1891 (*Rerum Novarum*, delivered by Leo XIII) and 1931 (*Quadragesimo Anno*, coming from Pius XI and reinforcing the principles established by the former document). The respective principles are described by Mladenatz as “not amounting to a unitary system of social economy” (Mladenatz, 1945, 110) and moreover as upholding at the same time the value of individualism and the need for social protection, while “leaving to the state to decide what precise meaning such notions must be given” (Mladenatz, 1937, 65). As for the last objective, the Catholic social doctrine “emphasizes the great importance of initiatives coming directly from the people concerned, that have to manifest themselves by the means of free associations composed of either workers, or employers, or the representatives of capital and labor together” (Mladenatz, 1937, 66).

Staying in continuity to this vision, the Austrian regime “plainly approves of free competition in the economic field, as long as its scope is constrained by moral imperatives and by the imperatives of the state”, assigning to the state “the role of a regulator alone”, rejecting strong versions of interventionism and providing for a “law of subsidiarity” according to which “the organization and control of economic activities have to be in the main the responsibility of autonomous associations” (Mladenatz, 1937, 69–70). Discovering that in Austria “the economic

enterprise has suffered even less [than in Italy and Germany] essential alterations” and underscoring “the greater scope allowed for cooperatist enterprises” here, the Romanian theorist is keen to argue that the alleged “Catholic corporatism” embraced by the Austrian state “cannot be characterized as real corporatism” (Mladenatz, 1937, 71). The Portuguese case is found as somewhat different, to the extent that, although the official discourse – inaugurated by Salazar’s speech on the “new state” of July 1930, before being translated into the articles of the March 1933 constitution – points to the forging of a structure resting heavily on the “associations developed from within civil society” – and in this connection assigns important functions to the organizations with a cultural character, alongside the economic ones – in practice “there are only slight visible differences between this regime and those of Italian fascism and German national socialism” (Mladenatz, 1945, 39–41). The experiments in the field of Vichy France are discovered as rather incoherent, not matching their corporatist self-definition – mainly due to the fact that the bodies forged with the objective of assembling a corporatist structure “do not enjoy rights of economic self-government”, besides not being built “upon strict professional lines” – and indulging into mere statist policies without a particular profile (Mladenatz, 1945, 48–49).

Alongside Spann, Sombart and Manoilescu, the French economist François Perroux – later involved, during the postwar period, in policies of development in Latin America while entirely abhorring his past dedication to promoting the vision of corporatism in interwar Europe (Love, 1996, 111–112, 265) – is given the largest coverage in Mladenatz’s survey of (mostly corporatist) economic ideas. It is highlighted the emergence of Perroux in the Vichy context as a quasi-official voice of the inconsistent searches for building a corporatist order (Mladenatz, 1945, 146), with the bulk of the

analysis falling, nevertheless, upon his earlier inquiries into the topic. These are based on dissociating a larger understanding of corporatism – as a regime that creates a framework for the smooth collaboration between capital and labor on the basis of state arbitration and fully within the capitalist system – from a stricter one – pointing to an evolution moving beyond the confines of capitalism and resting on the notion of the “community of labor”, itself a particular interpretation of the notion of corporation, conceived as a public institution giving equal representation to capital and labor and entrusted with the control of prices on the market (Mladenatz, 1945, 149–141; Perroux, 1937, 7–24). As for the second understanding, Mladenatz is of the opinion that the type of organization envisioned by Perroux “can be qualified as corporatist, as it currently happens, only on the basis of extending very much the meaning of the term” (Mladenatz, 1945, 151). As for the first one, we must underscore the way it clearly anticipates the prevailing meaning of corporatism coined – starting with the 1970’s – for designating neo-corporatist practices of intermediation in the spaces of functioning or emerging welfare state arrangements (Schmitter, 1974; Panitch, 1977). Nevertheless, at the moment 1945 the Romanian commentator likes to show how, “for attaining his objectives, Perroux does not appeal to state power, but instead to the conscience of those involved, asked to immerse themselves into a ‘communitarian civilization’” (Mladenatz, 1945, 151–152). This basically sets the French theorist in the same category with the Swiss corporatist projects – and to the experiments undertaken in their footsteps – briefly examined by Mladenatz, discovered as predicated on bottom-up developments, as manifesting “a clear hostility towards the authoritarian and totalitarian forms of state” and altogether as “representing the democratic type of corporatist economy” (Mladenatz, 1945, 131–132).

A confusing relationship across the Left-Right divide

Manoilescu is summarized and assessed by Mladenatz with a stark reference to two particular issues: that of the relationship that capital and labor are supposed to establish in the frames of the corporations and that of the role assigned to the state within the envisioned order of an “integral and pure corporatism”, which is meant to accommodate the non-economic professional bodies on a par with the economic ones and to reshape the structures of political power anew as entirely emanating from the welter of corporations (Manoilescu, 1934, 77–83). The first problem is settled by disclosing the unequal positions assigned to the employers’ and, respectively, workers’ syndicates within the institutions of the corporations designed by Manoilescu, quoting the latter to the extent that “guiding the collective economic activity is much rather a responsibility of the employers’ syndicate than of the corporation at large”. This involves a departure from the Italian conception that vindicates a relation of equality between the two types of syndical organizations within the corporative bodies (Mladenatz, 1945, 125). The conclusion is, here, that “the system of Manoilescu is deficient precisely with respect to the question which is of greatest concern for us, namely the economic one”, an observation that holds true as long as one is dedicating to upholding the statement that “a basic feature of the corporatist system is precisely the accommodation of the interests involved by observing the principle of solidarity” (Mladenatz, 1945, 126). The second problem is addressed by drawing primarily on the “program for reforming the Romanian state” on corporatist lines designed by Manoilescu in 1933 as an official document of the National-Corporatist League (Manoilescu, 1933), found as “lacking of precision precisely with respect to the important issue of the relations between the state and the corporations”. This is shown by the fact that, while stating that “national life

is to be organized entirely by the corporations”, it does not clarify “which attributions hitherto bestowed upon the state are to be preserved by it, supposedly outside the domain of national life” (Mladenatz, 1945, 127–128).

Although nicely sarcastic, this evaluation is much too elusive for allowing us to understand fully Mladenatz’s opinion about the relevance of the corporatist model in the Romanian setting. No reference to the local experimentation with the respective model – cast in a right-wing, authoritarian nationalist garb –, during the Carolist, National-Legionary and Antonescu regimes is contained in the volumes of 1943 and 1945, while the one of 1937 only refers in passing to the corporatist leanings of the law of 1936 for the reorganization of the professional chambers and for the creation on this basis of the Higher Economic Council meant to establish the framework for a bargaining between capital and labor under state arbitration (“*Legea pentru înființarea Consiliului Superior Economic și organizarea camerelor profesionale*”, 1939 [1936]; Bold et al., 1980, 134–167). This legislative act is taken as indicative for “a powerful tendency towards the establishment of mandatory professional organization” (Mladenatz, 1937, 105), but no insight into the participation of the corporatist idea to the development of social policies in the country is given in this connection (Rizescu, 2016). It seems, in fact, that what actually matters for the defender of cooperatist ideas is not to formulate a clear-cut refutation of such local developments, but to disclose the rather benign content hidden by the revolutionary rhetoric of the corporatist projects, together with their practical ineffectiveness. Indeed, shown as belonging together with a larger category of economic visions pointing to a “third way” – different from both liberal capitalism and socialism –, they are discovered as merely “united by the idea that the antagonisms between the two economic factors

of capital and labor have to be somehow neutralized” (Mladenatz, 1945, 161–162).

The attitude towards the corporatist design forged within the camp of cooperatist advocacy in Romania could have only been predicated on the broader and long-term attitude taken by the representatives of the same trend of social and economic theorizing towards the issue of professional representation of the syndical type, itself correlated with the overlapping syndicalist and, respectively, cooperatist engagements with the objectives of social policy. The international wisdom in the field of the early XXth century had established that, “as the consumer cannot dispense himself from the producer and the other way round, or, in other words, as each of us must be a syndicalist and a cooperatist at the same time, we must find means for conciliating these two types of interests” (Mutschler, 1912, 34). A Romanian sympathetic critique of revolutionary socialism taken from a liberal standpoint and advanced in the same period – as a preamble for a sweeping engagement with the need to broaden liberalism towards embracing social concerns (Petrescu-Comnen, 1910) – indicates cooperatist practices and syndical activism as intertwined positive outcomes of the reformist socialist zeal (Petrescu-Comnen, 1909). The connection between cooperatism, social policies and the politics of professional representation would remain close throughout the interwar period in the country. This is shown by Mladenatz’s own participation with an article about cooperation to a collective volume delineating the activities of the Ministry of Labor over its first decade of existence, together with related developments (Mladenatz, 1930), at a time when, in a manner telling for the continuous interplay between the two trends of social reform, Albert Thomas – the influential director of the International Labor Office of the League of Nations (of which Mladenatz was a member) in the 1920’s and a guiding figure for the Romanians working in the field – was

celebrated in France as a leading exponent of the cooperatist movement (Poisson, 1933).

Staying in the footsteps of other interventions on the topic (Osavadă, 1924), Mladenatz takes deeper searches into the problem of the relations between syndical institutions and cooperatist enterprises in 1931, when giving the first edition of his book on the history of cooperatist theory. Showing how, in France, “cooperation in agriculture has grown from within the syndical agrarian organizations” and how, on the other hand, “the consumers’ cooperatives must be seen as constituting for the workers a continuation of syndical activities”, he underscores that “this must not lead us to a confusion between the two types of activities of concern for the working class, in terms of their basic principles and social functions” (Mladenatz, 1931, 91, 157). This is because “the syndicate is exclusively a class-based organization”, bringing together “the members of a profession, or of an industrial branch, or even only the workers of one single enterprise”. On the contrary, “consumer cooperatives require the participation of an as large a segment of the population as possible in order to succeed” and, as such, they “move beyond the interests of a profession or even the interests of the working class at large, serving instead the interests of all those who, by disregarding commercial profit, are intent of obtaining consumer goods at just prices” (Mladenatz, 1931, 158). Although referring, in the same book, to the British trend of “guild socialism” as envisioning “the collaboration of the worker syndicates with cooperation in the very process of production” (Mladenatz, 1931, 166; Cole, 1918), Mladenatz would later come back to the issue in 1934, in order to argue that, “employing different methods, the syndicalist and the cooperatist types of activities must also maintain their autonomy from each other”, thus showing how “the syndicate is a professional organization, while the cooperative has a broader circle of adherents and it cannot be confined to one single guild or economic category” and maintaining that

“the syndicate is an instrument for fighting, but cooperatism is an activity that induces into the body of the present economic regime the preconditions of a new economic system, such as to shape the solidarity of all laboring elements” (Mladenatz, 1934, 11, 12).

All strands of corporatist advocacy emerging in Romania in the 1930's like to present the project as a cure for the divisiveness of class-based syndicalism (Dragnea, 1932; Polihroniade, 1933 a), by the same token rejecting cooperatist designs together with the entire vision of left-wing agrarianism and particularly blaming the patterns of cooperatist economy established in the country since the end of the XIXth century as venues of budgetary draining (Crainic, 1932; Crainic 1937; Manoilescu, 1936b; Rădulescu, 1937). More conciliating views, pleading for adjusting cooperatism to the requirements of nationalist corporatist politics, are occasionally expressed (Pienescu, 1933; Carpișanu, 1936), but the two discourses tend to evolve as locked in a sharp conflicting relationship. Mladenatz himself criticizes in 1933, in the left-wing newspaper *Adevărul*, the conception of a parliament resting on professional representation alone (Mladenatz, 1933), in the context of other departures of the sort taken by the periodical (Batzaria, 1933; “Absurditatea corporatismului”, 1933; “Cooperatism și corporatism”, 1933).

Later, however, the political and ideological trend of agrarianism would tend to assume a confusing strand towards the issue of corporatism, vacillating between attitudes of rejection and of approval. Thus, in 1936, the National Peasant Party leader Ion Mihalache is reported to have argued, at a meeting of the professional sections of his political organization, that “the task of redressing the economic situation of the country can only be accomplished by the cooperatist movement in collaboration with the professional associations, but this cannot be done in the frame of the parties-based state, requiring, instead, the building of a new, corporatist

state” (Petrescu-Costești, 1936, 17). We can also find him in the same year, nevertheless, rejecting the corporatist model as part of an attack upon the national-Christian ideology and quoting in this connection an Italian testimony according to which, in the fascist state, corporatist politics is “only an attempt at democratizing the dictatorship, after the destruction of political parties” (Mihalache, 1936, 6–7). And we also discover him in 1940, touching upon the topic when participating to a collaborative assessment of the cooperatist devices and practices in Romania – together with the agrarianist ideologue and politician I. Răducanu and the Danish expert M. Gormsen –, thus referring to the policies taken by the Roosevelt administration in the USA and invoking the (quasi-)corporatist outlook of the anti-crisis strategy employed by the American president in the industrial domain, alongside a wide appeal to cooperation in agriculture (Mihalache, Gormsen and Răducanu, 1940, 28). Manoilescu takes a delight in pointing to such inconsistencies (Manoilescu, 1936a). It is against their background that we have to place the strenuous attempt at clarification advanced by Mladenatz, together with the double-edged attitude on the subject adopted by the cooperatist theorist T. Rădulescu-Thaniir (Rizescu, 2015, 171–172), when relating the demands of his project of economic reconstruction (Rădulescu-Thaniir, 1936) to the realities of a growing nationalist politics, trying to accommodate his doctrine with the corporatist conception of Nichifor Crainic (Rădulescu-Thaniir, 1937) and later rejecting the conception of Manoilescu in conjunction with the fascist doctrine of the Iron Guard in the economic domain (Rădulescu-Thaniir, 1938).

The extensive treatments of the topic of corporatism taken in Romania after the adoption of the Carolist constitution of February 1938 – meant to create the baseline for establishing a political order of the kind – tend to be either enthusiastically faithful to the tenets of the Italian example (Angelescu, 1939), or cautious to ponder the relative

merits of the German and the Italian models of institutional organization and economic policies (Marghescu, 1941), or else eager to argue for the necessary wise adaptation of totalitarian politics to the local conditions (Jornescu, 1940; Vintilă, 1941). However (unavoidably) unclear about the way the insights derived from his comparative survey apply to the circumstances of his country, Mladenatz certainly appears as a dissenting voice. His position can be better characterized when related to another one displaying the same kind of skepticism regarding the revolutionary implications of the corporatist discourse. The constitutional jurist Tudor Drăganu takes a leaf from the pluralist theory of the state offered in the early XXth century by Léon Duguit (Duguit, 1922, 105–152), writing in 1940 as a qualified supporter of the doctrine made official by Carol II – in order to be then held in (ineffective) esteem by the Legionaries in power and by Antonescu –, but arguing that “corporatism is not evolving such as to become a system close to what Mihail Manoilescu calls ‘pure corporatism’, that is a political system where the only source of legislative power is represented by the corporations”. Instead, all the countries experimenting with the idea display, in fact, the landscape of professional representation functioning as only an adjunct to “various political factors” (Drăganu, 1940, 147–148). When shedding light in this fashion on each other, the two authors emerge as united by the perception that a century of corporatism would never come about.

Paths away from the interwar dirigisme

In 1935, Mladenatz introduces his brief considerations regarding the demand of pondering the compatibility between the doctrine he serves and the rising trends of

economic theory and practice by acknowledging that “the cooperatist system, as we conceive it, is itself meant to obtain an organization of the economy, being of course sustained by peculiar aims” (Mladenatz, 1935, 201). One year before, when issuing together with Ion Răducanu a book surveying the “present economic trends”, he discovers as their common denominator a tendency towards “dirigisme”, supposedly resonating with the tendency towards the prevalence of “a collectivist and anti-materialist spirit” underscored by his colleague (Răducanu and Mladenatz, 1934, 46–47, 16–17).

When taking over again, in 1937, the task of elucidating the meanings of the transformations underway in the economic sphere, he starts by rehearsing the prevailing opinion according to which the world is moving towards “the end of the liberal-capitalist economy” and the corresponding “emergence of a new economic regime”, an expectation shared even by many adepts of liberalism (Mladenatz, 1937, 11, 14). The answer to the question is then anticipated – on the basis of dissociating between “liberalism”, “capitalism” and the broad patterns of “individualism” as they apply to social and economic life – by the statement that “one can only notice, for the time being, a move away from economic liberalism”. The diagnostic is further detailed by the clarification that not the generalization of unmediated state administration of the economic enterprises is the most conspicuous trend, but that of the “control of economic life” by the political authority, or else of the state “aiming at subordinating particular economic activities to the general interest” (Mladenatz, 1937, 39, 41). Corporatism fits into this general model, contributing to the shaping of “a powerful state interventionism, set on the course of putting in place a system of planned economy, without, however, any design of demolishing the capitalist regime, but on the contrary, with a view to strengthening it and helping it to avoid the downfall” (Mladenatz,

1937, 72). The label of “dirigisme” is vindicated again by Mladenatz, in 1943 (and in 1945) as the most appropriate description for the transformations accounted for. The notion of a “break between capitalism and economic liberalism” is itself restated, this time with the qualification that “although the criticisms in focus here are mostly concerned with the methods of economic liberalism, they also bear upon the status of the capitalist regime” (Mladenatz, 1945, 17, 21).

Of all the competing social and economic trends proceeding together with cooperatism in the larger fold of the drive to some version of planning or dirigisme – or beyond them, into the realm of the full socialization of economic life –, the one that captured the attention of Mladenatz most consistently was certainly that of socialism. We can find him in 1919, pondering the chances for extending the emerging Romanian cooperatist movement from its privileged agrarian area of manifestation into that of urban economy and acknowledging in this connection “the parallelism between the socialist and the cooperatist doctrines, which demand together the socialization of the means of production and exchange”, in order to show how “the only thing that sets them apart is the dedication of the socialists to the idea of class struggle, to which the cooperatists oppose the doctrine of harmonious understanding” (Mladenatz, 1919, 6). This stays in plain conjunction with utterances coming from other theorists of the time, like the economist I.N. Angelescu in his sweeping comparative survey of the interplay between cooperatism and socialism in Europe, published in 1913, arguing for the obsolescence of the revolutionary types of socialist pleading and establishing the conclusion that “cooperation forges a harmonious relation between classes”, thus “on the one hand contributing to the destruction of those which are not able any more to perform a positive role in the modern social-economic organization and on the other hand setting limita-

tion to the aggrandizement of others” (Angelescu, 1913, 708–709). Otherwise, the representatives of the cooperatist camp can depart from the vision of local socialism on the agrarian issue – based on the theory developed by Constantin Dobrogeanu-Gherea and demanding the unhindered play of the capitalist patterns in this economic segment even at the cost of peasant proletarianization, thus preparing the transition to socialism on the path of full-blown capitalism –, as shown by an intervention taken in 1911 by Ion Răducanu (Răducanu, 1911).

When placing the subject in a longer historical perspective, in 1931, Mladenatz tries to clarify the position of his doctrine as staying in between socialism and liberalism, starting by pointing how “almost all the precursors of the modern cooperatist movement consider this one as hard to distinguish from the systems envisioned as based on the socialization of the economy” (thus conceiving of “the cooperatist regime as virtually identical with the socialist one”). On the contrary, as he goes on to show, “a part of the actual founders of the modern cooperatist movement [...] manifested themselves as stark adepts of liberal economic thinking”, to the same extent as “the Marxist leaders of the socialist movement branded the cooperation as an institution embodying the principles of economic liberalism” (Mladenatz, 1931, 117). Appending in the same book a 1927 article on “the problem of cooperation in relation to socialism and capitalism in the Romanian scholarship on social-economic matters”, he ponders again the virtues of a middle road in economic theory and practice and the role of cooperation as part of these searches (Mladenatz, 1931, 187–198). In light of the circumspect character of such interventions, it seems that Mladenatz was not contradicting himself too much when, giving a book-length treatment of the topic of “socialism and cooperation” in 1946 – during the period of the transition to the communist regime – he devoted a whole chapter in an accommodating manner to characterizing

the cooperation as “the socialism of the transition period” (Mladenatz, 1946, 131–161), thus asserting that “cooperation has been adopted by virtually all socialist currents, including that of communism, as a vehicle for the transition from capitalism to the new economy, but also as one of the instruments employed for building the new society” (Mladenatz, 1946, 160).

In the 1930’s, the searches for an economy based in one way or another on planning are widespread across the ideological spectrum, with much the same vocabulary displayed by theorists of fascism (Polihroniade, 1933b) and by left-wingers from the camps of agrarianism (Madgearu, 1934), socialism (Mirescu, 1934) or socially minded liberalism (Drăghicescu, 1934), with few voices arguing the opposite case, on classical liberal grounds (Constanțiu, 1936). The rhetoric of the sort is heightened in the period of the right-wing dictatorships (Tatos, 1939), being also supported with the help of translations from the relevant international literature (Englis, 1938). The international search for new forms of organizing the economy was itself very widespread at the time (Siegfried et al., 1934), even British economists otherwise dedicated to upholding the values of political liberalism being drawn to underscore that, “in the course of the last few years, the western world [...] has begun to ask whether Russia – and Italy too – may not be right in their insistence on national planning, however wrong they may be in their aggressive repudiation of the overriding claims of freedom” (Blackett, 1932, 3). Arguing that “the new dirigisme seems to target a [...] more precise objective [than old-style interventionism], namely the adoption of central plans for organizing production such as to avoid crises and to eliminate their effects”, an authority of the field considers that “the vast majority of the systems of reorganization can be placed under the label of corporatism, in so far as they are mainly based on the idea of articulating together the de-

mands of the producers and those of the consumers” (Dechesne, 1934, 161, 150). Can we then characterize the critical involvement of Mladenatz with the philosophy and politics of corporatism from the standpoint of cooperatism as nothing else but the full expression of a divide between Left and Right within the larger fold of the (multilayered) drive to embracing economic planning over the last pre-communist years in Romania?

Mladenatz’s very depiction of corporatism as a muddled attempt to save the capitalist system at the cost of sacrificing liberalism – moreover marked by contradictions and inconsistencies and suffering from an oligarchic bias – might offer a key for calibrating the answer. It can be revealed to us, indeed, as resonating well with the evaluation advanced in 1934 by the French Gaetan Pirou – featuring often as a reference in the pages of the Romanian author –, intent on showing how, “served by the decadence of liberalism, the cause of corporatism also derives strength from the unpopularity of statism”, with the qualification that corporatism “is the representative of a conception about society as rather static and not dynamic, rather conservative and not progressive” and “an instrument for subjecting the consumer to the producer, the worker to the employer and the social to the national” (Pirou, 1934, 23, 65). This comes as a preamble for a latter survey of corporatist theory by the same analyst – by placing it, now, alongside the contemporary “neo-socialist” advocacy of Marcel Déat, Barthélémy Montagnon or Hyacinthe Dubreuil on the same boat of the strivings underway for reforming the capitalist order –, set in conjunction to expressing a preference for the “neo-liberal” solution but also anticipating the postwar denunciations of corporatism as a “false remedy” against the ills of statism advanced in the same country before the emergence of neo-corporatist theorizing (Pirou, 1939; Audouin and Lhoste-Lachaume, 1962). Most clearly associated with the American Walter Lippmann – and with his pleading for the “principles of a

compensated economy” as opposed to the misleading “principles of a directed economy” championed by the mainstream interwar defenders of planning (Lippman, 1934, 45–60, 38–45) –, the new variety of liberal thought invoked was supported in France by Louis Rougier under the label of “constructive liberalism” (Rougier, 1938, 84–88), as an ideological foundation for his rejection of the “economic mystiques” bordering on the totalitarianisms of the day (including the corporatist ones), but also as a stage on the path of theoretical clarification leading to the “ordoliberal” take-off in postwar Europe (Ycre, 2003).

Staying fully within the fold of this last development, the German Wilhelm Röpke – engaged for long with the economics of fascism (Röpke, 1935) – gives in 1942 a characterization of corporatism as self-contradictory – due to its very lack of determination in dealing with the shortcomings of liberal capitalism – that can be read as expanding upon the earlier ideas of Pirou, when branding the defenders of the doctrine in question as looking forward to discover “some way of jumping into the water without getting wet”. The design involved is shown as “the pet idea of all those whose speech is neither yea nor nay, who would like to express freely their aversion to liberalism and individualism without acknowledging collectivism as the logical consequence, who are looking for

a third way without much understanding the details of the economic life and the biology of society”. There is given a further explanation to the extent that, while “the professional and business associations offer promising possibilities and, properly integrated into the entity of the state and economy, they produce much that is good, [...] one cannot render them a worse service than to assign them functions which are bound to corrupt them as well as the whole body politic” (Röpke, 1950 [1942], 93). Towards the end of his book of 1945, Mladenatz gives a cursory coverage of the (broadly defined) school illustrated by Lippman, Rougier and Röpke – deemed as supporting the notion that “the way to be followed rests on a combination of liberty, order and progress” –, also making reference to a Romanian work of the same year, published in the same series and presenting the British 1942 Beveridge plan for social insurance (Mladenatz, 1945, 158–160; Lupu, 1945, 17–195). One can see here an indication regarding the path Mladenatz’s thinking was heeded to take, had it not been diverted by the installation of communism. The deeper meanings of his involvement with the challenge of corporatism from a cooperatist standpoint and within the horizon of the drive to dirigisme prevalent in the 1930’s emerge as better clarified in the light of this.

References

- Angelescu, I. (1939) *Așezământul corporativ. Principii. Organizare. Realizări. Legislație*. București: Atelierele “Lucașfăru”.
- Angelescu, I.N. (1913) *Cooperația și socialismul în Europa*. București: Stabilimentul de Arte Grafice Albert Bauer.
- Audouin, R., and Lhoste-Lachaume, P. (1962) *Le corporatisme, pseudo-remède contre l'étatisme*. Paris: Editions SEDIF.
- Batzaria, N. (1933) Asociații profesionale și partide politice. *Adevărul*, 47, 15321, December 14, 1.
- Blackett, B.P. (1932) *Planned Money*. London: Constable and Company LTD.
- Bold, E. et al. (1980) *Concesii și restricții în legislația muncii din România, 1920–1940*. Iași: Universitatea “Alexandru Ioan Cuza”.
- Carpinișanu, S. (1936) Cooperație și corporatism. *Lumea nouă*, 5, 12, December, 521–524.

- Chiot, D. (1980) The Corporatist Model and Socialism: Notes on Romanian Development. *Theory and Society*, 9, 2, 363–381.
- Cole, G.D.H. (1918) *Self-government in Industry*. London: G. Bell and Sons.
- Constanțiu, I. (1935) Psihologia economiei dirijate. *Libertatea*, 3, 13–14, July 5–20, 203–205.
- Crainic, N. (1932) Stat țărănesc. *Calendarul*, 1, 132, August 19, 1.
- Crainic, N. (1937) Naționalismul și cooperarea, în *Ortodoxie și etnografie*, București: Cugetarea, 220–232.
- Dechesne, L. (1934) *Le capitalisme, la libre concurrence et l'économie dirigée*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Dragnea, R. (1932) Muncitorii și organizațiile profesionale. *Calendarul*, 1, 16, February 9, 1.
- Drăganu, T. (1940) *Corporatism și stat corporativ*. Sibiu: Tipografia "Mercur".
- Drăghicescu, D. (1934) Liberalismul și economia dirijată. *Libertatea*, 2, 13–14, July 5–20, 193–194.
- Duguit, L. (1922) *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*. Paris: Librairie Félix Alcan.
- Englis, K. (1938) *Economia dirijată*. București: Cartea Românească.
- Haag, J. (1976) Othmar Spann and the Quest for a "True State". *Austrian History Yearbook*, 12, 1, 227–250.
- Janos, A.C. (1970) The One-party State and Social Mobilization: East Europe between the Wars, in S.P. Huntington and C.H. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society. The Dynamics of Established One-party Systems*, New York: Basic Books, 204–236.
- Jarlot, G. (1938) *Le régime corporative et les catholiques sociaux. Histoire d'une doctrine*. Paris: Flammarion.
- Jornescu, C.C. (1940) *Corporatismul și dreptul românesc*. București: Imprimeriile "Curentul".
- Lippmann, W. (1934) *The Method of Freedom*. London: Allen & Unwin LTD.
- Love, J.L. (1996) *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*. Stanford: Stanford University Press.
- Lupu, M.A. (1945) *Planuri de securitate socială*. București: Independența Economică.
- Madgearu, V. (1934) Economia dirijată. *Viața românească*, 26, 7, April 15, 2–18.
- Manoilescu, M. (1933) *România, stat corporativ: de ce și cum trebuie transformat statul nostru*. București: Tipografia Modernă.
- Manoilescu, M. (1934) *Secolul corporatismului. Teoria corporatismului integral și pur*; trad. de D. Livezeanu. București: Editura "Naționala Ciornei".
- Manoilescu, M. (1936a) Dl. Mihalache e corporatist. *Lumea nouă*, 2, 9, September, 560–561.
- Manoilescu, M. (1936b) Contradicția țărănismului. *Lumea nouă*, 5, 6, June, 271–274.
- Marghescu, V. (1941) *Funcțiunea economică a statului contemporan. Sinteza organizării politico-economice a fascismului și a național-socialismului*. București: n. p.
- Mihalache, I. (1936) *Țărănism și naționalism*. București: Institutul de Arte Grafice "Bucovina" I.E. Torouțiu.
- Mihalache, I., Gormsen, M. and Răducanu, I. (1940) *Problema cooperăției române*. București: Independența Economică.
- Mirescu, I.I. (1934) *Proletariatul și economia dirijată*. București: Șantier.
- Mladenatz, G. (1919) *Miscarea cooperativă în orașele noastre*. București: Institutul de Editură "Reforma Socială".
- Mladenatz, G. (1930) Cooperarea, in I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920–1930*. București: Eminescu S.A., 257–266.
- Mladenatz, G. (1931) *Istoria doctrinelor cooperative*. București: Oficiul Național al Cooperăției Române.
- Mladenatz, G. (1933) Dualismul politic. Sufragiu individual și sufragiu social. *Adevărul*, 47, 15293, November 11, 3–4; 47, 15294, November 12, 3–4.
- Mladenatz, G. (1934) Cooperarea muncitorească. *Revista de studii sociologice și muncitorești*, 2, 3, March, 11–12.
- Mladenatz, G. (1935) *Istoria gândirii cooperative*. București: n. p.
- Mladenatz, G. (1937) *Întreprinderea în economia actuală*. București: Independența Economică.
- Mladenatz, G. (1945) *"Noile fundamente" ale științei economice*, sec. ed. București: Independența Economică.
- Mladenatz, G. (1946) *Socialismul și cooperarea*. București: Independența Economică.
- Muller, A. (1935) *La politique corporative. Essais d'organisation corporative*. Anvers: Les Editions Rex.
- Mutschler, G. (1912) *Coopératives et syndicats*. Paris: Marcel Rivière.
- Osvadă, V.G. (1924) Sindicate și cooperatie. *Societatea de mâine*, 1, 4, May 4, 96.

- Panitch, L. (1977) The Development of Corporatism in Liberal Democracies. *Comparative Political Studies*, 10, 1, 61–90.
- Perroux, F. (1937) *Capitalisme et communauté de travail*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Petrescu-Comnen, N. (1909) *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*. București: Tipografia “Gutenberg”.
- Petrescu-Comnen, N. (1910) *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Petrescu-Costești, I. (1936) *Cauzele politico-sociale din jurul crizei actuale. Conferință social-economică*. Bârlad: Atelierele Grafice “Nicolae Chiriac”.
- Pienescu, M. (1933) Cooperativele și corporatismul. *Lumea nouă*, 2, 2, February, 85–92.
- Pirou, G. (1934) *Le corporatisme*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Pirou, G. (1939) *Néo-libéralisme, néo-corporatisme, néo-socialisme*. Paris: Gallimard.
- Poisson, E. (1933) *Le coopérateur Albert Thomas. Un quart de siècle de vie militante*. Paris: Les Presses Universitaires de France.
- Polihroniade, M. (1933a) De la syndicate la corporații. *Calendarul*, 2, 372, May 25, 1.
- Polihroniade, M. (1933b) Economia dirijată. *Calendarul*, 2, 486, September 30, 1.
- Răducanu, I. (1911) *Cooperatismul și socialismul față de chestiunea agrară*. București: Institutul de Arte Grafice “Eminescu”.
- Răducanu, I. and Mladenatz, G. (1934) *Curențe economice actuale*. n. p.: n. p.
- Rădulescu, I. (1937) Piei Satano din cooperatie. *Porunca vremii*, 6, 827, August 14, 1.
- Rădulescu-Thaniir, T. (1936) *Neocooperația: economie automată, îmbogățire mutuală*. București: Tiparul Românesc.
- Rădulescu-Thaniir, T. (1937) Neocooperația, corporatismul și statul etnocratic. *Alianța economică*, 1, 9–10, Septembe–October, 9–21.
- Rădulescu-Thaniir, T. (1938) Antiburghezie și legiunocrație. *Alianța economică* 2, 1, January, 1–17.
- Rizescu, V. (2014) Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II, part I: Corporatism between Liberalism and the Right. *Revista istorică*, 25, 5–6, 557–592.
- Rizescu, V. (2015) Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II, part II: Fascist Modernism across the Lags of Development. *Revista istorică*, 26, 1–2, 155–187.
- Rizescu, V. (2016) Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling. *Sfera politică*, 24, 2, 22–30.
- Röpke, W. (1935) Fascist Economics. *Economica* (n. s.), 2, 5, 85–100.
- Röpke, W. (1950) [1942] *The Social Crisis of Our Time*, transl. by A. Jacobson and P. Schiffer. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rosenstock-Franck, L. (1934) *L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Ses origines historiques et son évolution*. Paris: Librairie Universitaire J. Gambler.
- Rougier, L. (1938) *Les mystiques économiques. Comment l'on passé des démocraties libérales aux états totalitaires*. Paris: Librairie de Médicis.
- Schmitter, P.C. (1974) Still the Century of Corporatism? *The Review of Politics*, 36, 1, 85–131.
- Siegfried, A. et al. (1934) *L'Économie dirigée*. Paris, Felix Alcan.
- Tatos, I.I. (1939) *Conținutul dirijat al economiei românești*. București: Independența Economică.
- Vintilă, I.V. (1941) *Statul corporatist*. București: Universitatea din București, Facultatea de Drept.
- Ycre, J.-M. (2003) Les sources catholiques de l'ordolibéralisme allemand: Röpke et la pensée catholique sociale allemande, in P. Commun (dir.), *L'ordolibéralisme allemand. Aux sources de l'Economie sociale de marché*, Cergy-Pontoise: CIRAC, 163–172.
- *** (1933) Absurditatea corporatismului. *Adevărul*, 47, 15259, October 3, 1.
- *** (1933) Cooperatism și corporatism. *Adevărul*, 47, 15278, October 25, 1.
- *** (1939) [1936] Legea pentru înființarea Consiliului Superior Economic și organizarea camerelor profesionale, in *Codul muncii*, ed. de D. Constantinescu. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 540–557.

STUDII

Primăriile și competiția fondurilor europene: cazul „punctelor albe”

Monica Marin*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: This paper examines the case of ‘white spots’ in the absorption of European funds for the level of urban and rural municipalities in Romania. The ‘white spots’ are those municipalities that have not succeeded to absorb any euro from the entire volume of available European funds, for the period of 2009–2015. The paper defines the absorption of European funds as a case of attracting financial resources from the external environment, therefore as a case of organizational effectiveness for public organizations. The results of the analysis are mainly based on a secondary analysis of the local budgets execution database, for the period of 2009–2015. In addition to other quantitative data sources, a series of interviews with mayors representing ‘white spots’ has been conducted. The study identifies several characteristics of white spots municipalities, differentiated according to: i) territorial distribution; ii) fiscal capacity; iii) size of the organization and locality; iv) previous experience in European funded projects; v) local level of human development; vi) environmental factors and resource munificence as well as vii) other factors.

Keywords: *European funds; absorption; white spots; municipalities.*

Cuvinte-cheie: *fonduri europene; absorbție; puncte albe; primării.*

Introducere

Această lucrare analizează „punctele albe” în accesarea fondurilor europene la nivelul primăriilor¹ de municipii, orașe și comune din România, adică acele primării care nu au absorbit, în perioada 2009–2015, niciun euro din fondurile europene disponibile.

La nivel național, capacitate de absorbție zero „a reușit” și România pentru fondurile structurale² din perioada de programare 2014–2020. Pentru perioada anterioară 2007–2013 România a absorbit puțin peste două treimi (69,91%) din totalul fondurilor structurale europene alocate³ (Consiliul Fiscal, 2016, 94)⁴. Prin urmare, se poate afirma că la nivel de stat, capacitatea de absorbție a României se află în continuare la un nivel

(foarte) scăzut, cu toate că există o experiență importantă acumulată în perioada anterioară, atât la nivelul autorităților de management și al organismelor intermediare, cât și la nivelul aplicanților și beneficiarilor de fonduri europene. Totuși, capacitatea de absorbție a României este mult mai bună (comparativ cu situația programelor finanțate din fonduri structurale) în contextul Programului Național de Dezvoltare Rurală 2007–2013, care s-a adresat ca beneficiari eligibili atât comunelor, Grupurilor de Acțiune Locală, Asociațiilor de Dezvoltare Intercomunitară (ADI-uri), cât și orașelor mici (sub 20.000 de locuitori). Pentru fondurile alocate în cadrul Politicii Agricole Comune, potrivit datelor Ministerului Finanțelor Publice incluse în Raportul de țară al Comisiei Europene (2016, 10), rata de absorbție a fost de 82,3% în decembrie 2015 (Tabel 1).

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, 50711, București. E-mail: monicatoba@hotmail.com.

Tabel 1: Absorbția fondurilor UE (programul aferent perioadei 2007–2013)

An	FEADR	% din FEADR	FSC	% din FSC	Total general	% din total
2010	1.436	17,7%	368	1,9%	1.804	6,6%
2011	2.683	33%	1.066	5,6%	3.749	13,8%
2012	3.538	43,5%	2.204	11,6%	5.742	21,1%
2013	4.884	60,1%	6.430	33,7%	11.314	41,6%
2014	6.160	75,8%	9.954	52,2%	16.114	59,3%
2015	6.687	82,3%	12.065	63,3%	18.752	69%

Sursa: Raportul de țară al Comisiei Europene, 2016, p.10

Notă: FEADR – Fondul european agricol pentru dezvoltare rurală. FSC – fondurile structurale și de coeziune.

În ciuda unei absorbții scăzute la nivel național, există exemple de beneficiari, inclusiv din cadrul autorităților locale, care au reușit să absoarbă milioane de euro în perioada trecută de programare⁵. Totuși, pe total perioadă de programare există o serie întreagă de autorități locale care nu au reușit să beneficieze de niciun euro din fondurile europene alocate în perioada 2007–2013. Acest articol analizează „punctele albe” în accesarea fondurilor europene la nivelul primăriilor de municipii, orașe și comune din România conform studiilor anterioare (World Bank, 2011; Marin, 2014, 2015; Consiliul Fiscal, 2015; Comisia Europeană, 2016), potențialele variabile explicative pentru o slabă capacitate de absorbție la nivel de oraș și, mai ales, comună se referă pe de o parte, la o slabă capacitate administrativă, de absorbție la nivel național, sistem excesiv de birocratizat de accesare a fondurilor europene, proceduri greoaie de achiziții publice, slaba capacitate de planificare strategică, corupția și conflictele de interese și pe de altă parte la nivel local, la o capacitate scăzută administrativă, nivel scăzut de dezvoltare al comunei, importanța crescută a capitalului social al primarului etc. Factorii menționați pot fi astfel grupați în două mari categorii: i) nivelul organizațional – autoritate publică locală (primărie de comună, oraș, municipiu) și centrală (minister, organism intermediar, Autoritatea de Audit, Autorități de Certificare și Plăți, Autoritatea de Monitorizare a Achizițiilor Publice, Comitete de Monitorizare etc.)

și ii) mediu (abundența și volumul resurselor disponibile – în primul rând finanțările concurente de la Bugetul de Stat, condiții de mediu – complexitatea și stabilitatea mediului extern – numărul de autorități implicate în implementare, certificare, auditare etc., dar și problema procedurilor și a mecanismelor greoaie de derulare a achizițiilor publice), nivelul de dezvoltare a localității, mărimea localității, capacitatea de absorbție la nivel național.

Ne situăm astfel într-o abordare sistemică, în care absorbția fondurilor structurale este rezultatul interacțiunii dintre cerere (beneficiari și aplicanți) și oferta de fonduri (autorități de management, organisme intermediare etc.). În același timp primăriile/ministerele/agențiile de dezvoltare regională/consiliile județene sunt sisteme deschise, care influențează și sunt influențate de mediu, reprezentând în același timp și construcții socioculturale ale oamenilor. De asemenea, organizațiile sunt subsisteme interdependente, prin urmare au o funcție specifică în contextul organizațional mai larg. În acest mod, capacitatea de absorbție la nivelul organizațiilor individuale (cu focus pe cazul autorităților locale) derivă din multiple influențe exercitate de factorii anterior menționați.

În afară de definirea și operaționalizarea fiecărui factor explicativ analizat, ne concentrăm în prima parte a articolului pe analiza a ce înseamnă „capacitate de absorbție” a fondurilor europene la nivelul autorităților

publice locale – primării de municipii, orașe sau comune. Sunt prezentate apoi ipotezele și abordarea metodologică, urmate de secțiuni privind rezultatele și concluziile.

Perspective teoretice asupra capacității de absorbție și a factorilor explicativi⁶

În această lucrare definim atragerea resurselor financiare din mediul extern ca un anumit tip de eficacitate organizațională pentru organizațiile publice. Prin urmare, ne referim la punctele albe în accesarea fondurilor europene în antiteză cu acele organizații care au reușit să atragă resurse financiare de tipul fondurilor europene din mediul extern.

Diferențierea abordărilor eficacității se suprapune cu abordările teoretice asupra organizației. Perspectivele teoretice organizaționale disting două opțiuni strategice privind următoarele dezbateri metafizice: axa micro-macro sau presupuzițiile deterministe versus voluntariste. Rezultă astfel patru cadrane diferite: i) structura; ii) schimbarea; iii) comportamentul și iv) rolul managerului. În același timp, Christensen, Tschirhart (2011) arată că există și numeroase abordări „mixte” conform acestei clasificări, în special privind utilizarea orientărilor deterministe vs. voluntariste.

Modelele eficacității organizaționale sunt diferențiate, conform Cunningham (1977), între: i) modelul rațional (*the rational goal model*) și cel al resurselor de sistem (*systems resource model*), ii) modelul procesului managerial, al dezvoltării organizaționale și iii) cel al negocierii, structural funcțional și funcțional. Dintre aceste trei abordări, perspectiva resurselor de sistem asupra eficacității organizaționale pare indicată în studiul obținerii de resurse. Există totuși diferențieri semnificative în obținerea resurselor, funcție de tipul organizației și de scopul finanțării. În cercetare, organizațiile publice sau private

pot absorbi resurse financiare din mediul extern chiar dacă rezultatele livrate nu aduc „contribuții semnificative la dezvoltarea științei” (Ashraf și Abd Kadir, 2012, 81). Acest articol nu își propune să măsoare impactul resurselor financiare atrase de primării. Din perspectiva eficacității organizaționale analizată prin prisma proiectelor la care sunt eligibile primăriile, vom utiliza definirea eficacității ca „abilitate de a exploata mediul în achiziția de resurse rare și valoroase” (Yuchtman și Seashore, 1967, 393).

La nivel operațional, Steers (1975, 550) diferențiază două tipuri principale de măsurare a eficacității organizaționale: i) normative (specifică ce trebuie să facă o organizație pentru a fi eficace, dar sunt limitate în privința argumentelor raționale sau empirice ale selecției anumitor criterii de eficiență a organizațiilor) și ii) descriptive (sinteze ale caracteristicilor existente în organizații „de succes”, identificate în urma unor analize empirice). Această lucrare utilizează cu precădere o analiză descriptivă pentru a identifica dimensiunile organizaționale, dar și ale mediului extern pentru acele primării care nu au reușit să atragă resurse financiare europene din mediul extern.

Totuși, în lucrarea de față ne referim numai la un anumit sistem de finanțare, cel al fondurilor europene. Prin urmare, aceleași primării care sunt perdante în competiția fondurilor europene, pot fi câștigători în atragerea resurselor financiare de la Bugetul de Stat, deci pot fi caracterizați de eficacitate organizațională dintr-o altă perspectivă. În acest sistem sau câmp organizațional (DiMaggio și Powell, 1991) avem un set diferit de reguli de accesare/alocare a fondurilor și de instituții implicate. De exemplu, sumele defalcate din TVA pentru drumuri se repartizează către unitățile administrativ-teritoriale prin hotărâre a consiliului județean, iar sumele defalcate din TVA pentru finanțarea Programului de dezvoltare a infrastructurii și a bazelor sportive au ca „autoritate de management” Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice. Criteriile de alocare

a sumelor nu sunt întotdeauna transparente, dar există specificații privind implementarea proiectelor, în special privind regulile de decontare a cheltuielilor.

Pentru acest studiu utilizăm conceptualizarea mediului folosind următoarele dimensiuni sintetizate din studiile de referință de Sharfman și Dean (1991, 683):

- complexitate (nivel de cunoaștere complexă cerut de mediu),
- instabilitate sau dinamism (rata schimbărilor rapide în mediu) și
- disponibilitate a resurselor (nivel al resurselor disponibile din mediu).

Condițiile de mediu contează pentru eligibilitatea înscrierii în competiția fondurilor europene. Ele limitează substanțial posibilitatea accesării localităților urbane a finanțărilor disponibile pe Programul Național de Dezvoltare Rurală (cu excepția orașelor până în 20.000 de locuitori), sau dimpotrivă, tot mediul extern este abundent în linii de finanțare alternative pentru același obiectiv de investiție⁷. În același timp, comunele fără cadastru nu pot aplica pentru infrastructura rutieră în cadrul aceluiași Program. În fine, unele localități nu au aplicat deloc în această competiție din diferite motive, care nu sunt înregistrate în baza de date a execuției bugetelor locale (resurse umane insuficiente, fonduri concurente de la Bugetul de Stat etc.). Prin urmare, există șanse ca printre „punctele albe” în accesarea fondurilor europene să regăsim pe de o parte localități care nu s-au înscris niciodată în competiția fondurilor europene și/sau pe de altă parte localități care sunt „puncte negre” în diferite alte competiții de finanțare oferite de Bugetul de Stat.

De asemenea, studiile anterioare (Marin, 2015) au arătat că mărimea primăriei și a localității contează în accesarea fondurilor europene. Primăriile și comunele mari⁸ au semnificativ mai multe șanse de a avea proiecte în derulare în perioada 2009–2012, iar comunele cu proiecte în derulare din fonduri externe sunt mai degrabă medii și mari (peste 3.000 de locuitori).

Ipotezele studiului

Primăriile mici (atât ca mărime a organizației – număr posturi, cât și ca mărime a localității) au șanse semnificativ mai mari de a fi incluse printre punctele albe în accesarea fondurilor europene în perioada 2009–2015 decât primăriile mari. De asemenea vom testa doar la nivel exploratoriu dacă nivelul resurselor disponibile în mediu joacă un rol semnificativ în privința șanselor de accesare a fondurilor europene. Primăriile care au beneficiat de fonduri de la Bugetul de Stat în perioada 2009–2015 au șanse semnificativ mai mari de a fi printre punctele albe în accesarea fondurilor europene în aceeași perioadă.

În privința capacității financiare, studiile anterioare au arătat că, pentru primăriile din mediul rural, nivelul capacității financiare variază invers proporțional cu șansele de accesare a fondurilor europene (Marin, 2015). Ne așteptăm în același timp ca pentru primăriile rurale din localități cu un grad scăzut de dezvoltare umană să existe șanse semnificativ mai mari pentru ca ele să fie incluse printre „punctele albe” ale competiției fondurilor europene.

Metodologie

Lucrarea are la bază o analiză secundară de date privind execuția bugetelor locale publicată de Direcția Politici Fiscale și Buge-tare Locale din cadrul Ministerului Dezvol-tării Regionale și Administrației Publice (2009–2015)⁹.

Pentru măsurarea capacității de absorbție a fost utilizată ca variabilă proxy dacă primăria a raportat sau nu cheltuieli privind proiecte cu finanțare din fonduri externe nerambursabile (finanțate din fonduri structurale și alte tipuri de fonduri) în execuția bugetului local. Totuși, pe baza datelor furnizate nu se poate realiza o diferențiere a programului sau a axei de finanțare accesate,

astfel încât fondurile externe nerambursabile pot include și alte tipuri de fonduri decât cele definite de această lucrare ca fonduri structurale. Pe de altă parte, intervalul de timp al aprobării proiectelor nu poate fi clar definit. Raportarea acestui tip de cheltuieli în bugetele locale indică proiecte care sunt în curs de implementare. Pot fi așadar anumite primării care au proiecte aprobate (de exemplu în 2015), dar care nu au demarat încă perioada de implementare. În același timp, pot fi proiecte contractate în perioada 2007–2008 care se implementează în 2009. Date fiind aceste limite, variabila trebuie utilizată ca indicator pentru proiectele aflate în implementare (deci aprobate pentru finanțare), dar nu pentru totalitatea proiectelor aprobate în această perioadă. Din această perspectivă, o primărie nu este eficace dacă are proiecte aprobate spre finanțare din fonduri europene, dar nu a implementat efectiv proiectul. De asemenea, există și cazuri în care proiectul este eligibil, a adunat un nivel maxim de punctaj, dar nu este finanțat din cauza fondurilor insuficiente disponibile într-o anumită rundă de finanțare. Totuși, în ansamblu, analiza perioadei 2007–2015 este un bun indicator pentru o imagine globală asupra situației absorbției fondurilor europene în perioada de programare 2007–2013 având în vedere că România a beneficiat de regula $n + 3^{10}$ și că nivelul fondurilor structurale absorbite¹¹ (nu și cel din cadrul PNDR 2014–2020) a fost aproape de zero pentru perioada de programare 2014–2020.

Capacitatea financiară a fost măsurată pe baza aceleiași surse administrative ca pondere a veniturilor proprii în total venituri ale bugetului local.

Pentru a înțelege mai bine rolul potențialilor factori explicativi pentru lipsa de eficacitate organizațională în accesarea fondurilor europene am realizat cinci interviuri cu primari ai unor comune din județele Bihor, Cluj, Iași, Mehedinți și Teleorman. Primăriile comunelor selectate pentru cercetarea calitativă au înregistrat zero absorbție de fonduri europene în perioada 2009–2015¹². În

completare au fost utilizate și datele oferite de Recensământul primăriilor, realizat în cadrul proiectului *Accesul Autorităților Locale la Fondurile Europene din România* finanțat de Fundația Soros România. Rata totală de răspuns a cercetării este de 94%. Din cadrul acestei cercetări am utilizat variabilele privind numărul proiectelor aprobate din perioada 2007–2009, pentru a analiza rolul experienței anterioare în proiecte.

Ca variabilă proxy pentru mărimea organizațiilor publice studiate a fost utilizată o bază de date centralizată la nivel de unitate administrativ-teritorială de către Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice (MDRAP) privind situația numărului maxim al posturilor conform O.U.G. nr. 63/2010. Aceeași bază de date include și numărul posturilor din serviciul public de evidență a persoanelor, a posturilor pentru poliția locală, a celor adăugate pentru implementarea proiectelor, posturilor adăugate necesare deservirii microbuzelor sau autobuzelor școlare, potrivit OUG nr. 58/2014 și a posturilor adăugate postimplementare pentru proiecte finanțate din fonduri externe nerambursabile potrivit pct. 6 din anexa la Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 63/2010. Au fost incluse în analiză ultimele date disponibile, corespunzătoare anului 2015.

Rezultate și discuții

„Punctele albe” în accesarea fondurilor europene – situația la nivel național

Mediul de rezidență diferențiază șansele localităților de accesare a fondurilor europene¹³. Comunele din România au șanse semnificativ mai mari de a fi incluse printre punctele albe ale accesării fondurilor europene din România decât orașele. Cea mai mare parte din orașele din România (88%) au reușit să acceseze proiecte din fonduri europene în perioada 2009–2015.

Tabel 2: Capacitatea de absorbție a localităților funcție de mediul rezidențial și regiunea de dezvoltare

Indicatori		Capacitatea de absorbție		Total
		A accesat proiecte din FE	Nu a accesat proiecte din FE	
Mediul rezidențial	Urban	87,5	12,5	100
	Rural	74,5	25,5	100
	TOTAL (%)	75,8	24,2	100
	TOTAL	2.410	770	3.180
Regiune	București-Ilfov	75	25	100
	Centru	84,3	15,7	100
	Nord-Vest	87	13	100
	Vest	78,6	21,4	100
	Sud-Vest	66,3	33,7	100
	Sud-Muntenia	65,6	34,4	100
	Sud-Est	72,3	27,7	100
	Nord-Est	79,3	20,7	100
	TOTAL (%)	75,8	24,2	100
	TOTAL	2.410	770	3.180

Sursa: Baza de date privind execuția bugetelor locale, Direcția Politici Fiscale și Bugetare Locale, din cadrul Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice.

Notă: A fost utilizată ca variabilă proxy pentru derularea proiectelor din fonduri europene dacă primăria a raportat sau nu cheltuieli privind proiecte cu finanțare din fonduri externe nerambursabile (finanțate din fonduri structurale și alte tipuri de fonduri). Celulele colorate indică valori semnificativ mai ridicate.

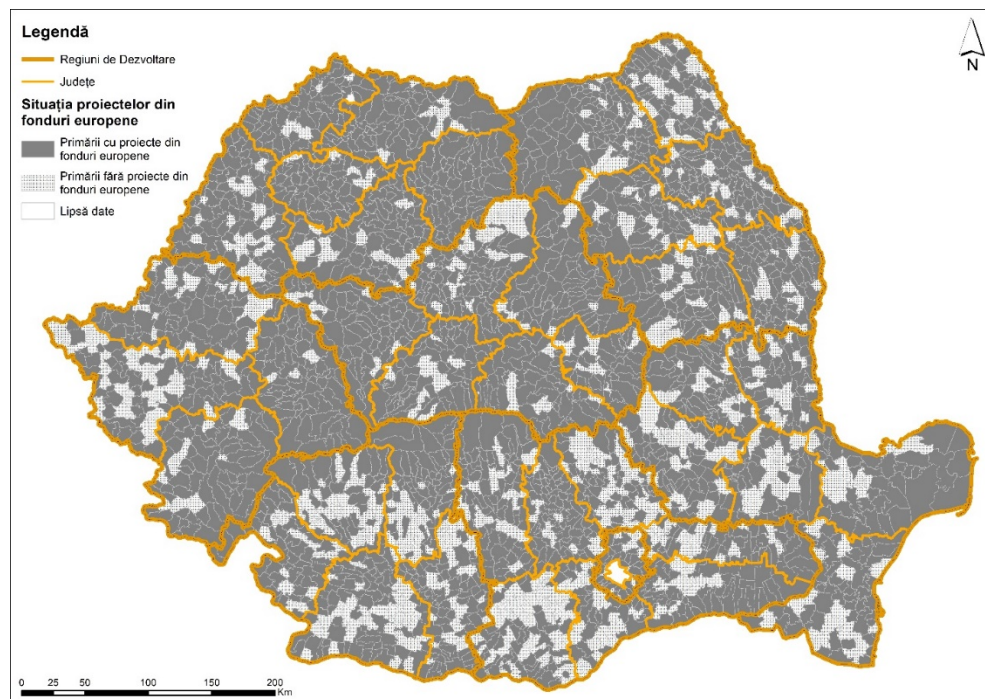
Orașele (aici includem și municipiile) fără fonduri europene în perioada 2009–2015 nu au avut proiecte aprobate din fonduri europene nici în perioada 2007–2009. Aceasta nu înseamnă că nu au depus proiecte spre aprobare, dar această situație nu este reflectată în bugetele locale. Ele sunt mai degrabă orașe noi, înființate după 2002, orașe cu un nivel scăzut de dezvoltare umană (cuartilele inferioare ale indicelui de dezvoltare umană), din organizații mici (primării cu un număr sub media¹⁴ posturilor în 2015).

Una dintre ipotezele acestui studiu este că primăriile care nu au accesat fonduri europene au atras în schimb alte tipuri de resurse financiare din mediul extern. Datele disponibile în Anexa 24 permit verificarea acestei ipoteze doar pe baza datelor din sinteza execuțiilor bugetelor locale, fără a putea

realiza un inventar complet al tuturor surselor de finanțare de la Bugetul de Stat. Cea mai mare parte din aceste orașe au însă fonduri de la Bugetul de Stat, reprezentând așa-dar „puncte negre” în „competiția” acestor tipuri de fonduri.

Harta 1 arată distribuția teritorială a „punctelor albe” în accesarea fondurilor europene (inclusiv orașe). La nivel regional, localitățile din regiunile Sud-Vest și Sud-Muntenia au șanse semnificativ mai mari să facă parte din categoria „punctelor albe” în cursa fondurilor europene. La nivel județean, comunele¹⁵ din județele Dolj, Giurgiu, Gorj, Prahova, Teleorman și Timiș sunt într-o măsură semnificativ mai mare parte dintre comunele care nu au accesat fonduri europene în întreaga perioadă 2009–2015.

Figura 1: Harta punctelor albe în accesarea fondurilor europene – primării fără proiecte din fonduri europene în perioada 2009–2015

Sursa: Baza de date privind execuția bugetelor locale, Direcția Politici Fiscale și Bugetare Locale, din cadrul Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice.

Note: Hartă realizată de Ciprian Moldovan, Facultatea de Geografie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

A fost utilizată ca variabilă proxy pentru derularea proiectelor din fonduri europene dacă primăria a raportat sau nu cheltuieli privind proiecte cu finanțare din fonduri externe nerambursabile (finanțate din fonduri structurale și alte tipuri de fonduri).

Capacitate financiară

Pentru această analiză capacitatea financiară este măsurată în sensul autonomiei financiare a colectivităților locale. Indicatorul folosit este ponderea veniturilor proprii autonome în total venituri ale bugetelor locale. Veniturile proprii autonome sunt venituri proprii care nu includ sumele alocate din cotele defalcate din impozitul pe venit pentru echilibrarea bugetelor locale. Ele sunt acele tipuri de venituri asupra cărora autoritatea locală are un control mare. Veniturile nealocate au fost

luate în calcul și pentru calculul indicelui sustenabilității financiare de studiile anterioare (Banca Mondială, 2014), importantă mai ales pentru analiza post-implementare a fondurilor europene, mai precis al capacității autorităților publice de a acoperi costurile de exploatare și întreținere după realizarea investiției.

Pentru întreaga perioadă analizată (2009–2015) am calculat o medie a veniturilor proprii, pentru a reflecta cât mai bine evoluția indicatorului pentru întregul interval de timp și pentru a reduce influența fluctuației veniturilor.

Capacitatea financiară variază direct proporțional cu mărimea populației și a organizației (Šumpiková et al., 2004; Tatar, 2010; Lorvi, 2012)¹⁶. Primăriile cu o capacitate financiară dezvoltată au șanse semnificativ mai mari să fie din comune și primării mari (peste 5.000 de locuitori, respectiv peste 40 de angajați)¹⁷.

Studiile anterioare (Marin, 2015) identifică un sens invers relației așteptate dintre capacitatea financiară și accesarea fondurilor structurale, analiza fiind realizată pentru perioada 2009–2012. Această relație se păstrează și pentru mediul rural pentru analiza perioadei 2009–2015. „Punctele albe” din mediul rural în accesarea fondurilor europene au șanse semnificativ mai mari să fie peste media comunelor din România din punct de vedere al capacității financiare.

La nivel de proiect, criteriile de evaluare, tipul de cheltuieli eligibile și tipul de proiect accesat din fonduri structurale diferențiază rolul capacității financiare a unității administrativ-teritoriale. Criteriile de evaluare ale aplicațiilor din fonduri structurale nu iau în considerare capacitatea financiară a aplicantului, nici pentru proiectele investiționale, nici pentru cele „soft”.

Capacitatea financiară a primăriei este analizată numai în situația în care primăria solicită un împrumut bancar. În acest caz, instituția financiară decide dacă proiectul este „bancabil” sau nu. „Criteriile de bancabilitate” sunt analizate de bancă chiar din faza de depunere a proiectelor, astfel încât să asigure mai multe șanse de succes proiectului în implementare.

În schimb, pentru mediul urban, relația dintre capacitatea financiară și accesarea fondurilor europene nu este statistic semnificativă.

Mărimea organizației și a localității

Mărimea organizației este măsurată în funcție de numărul maxim de posturi aprobat la nivelul fiecărei unități administrativ-

teritoriale, conform O.U.G. nr. 63/2010. Aceste posturi nu includ posturile aferente funcționării serviciului public comunitar local de evidență a persoanelor, poliției comunitare și pazei obiectivelor de interes județean. Potrivit aceleiași legi, acest plafon maxim de posturi nu se aplică și capitolului bugetare „Învățământ” și „Asigurări și asistență socială”, finanțate din bugetele locale, precum și capitolului bugetar „Sănătate”, indiferent de sursa de finanțare.

Mărimea organizației depinde de mărimea localității (plafoane maxime stabilite de legislație în funcție de populație), dar și de experiența accesării fondurilor europene. Astfel, primăriile care implementează proiecte finanțate din fonduri externe nerambursabile pot să adauge în schema organizațională posturi special dedicate, iar cei care au finalizat proiectele pot să adauge posturi postimplementare pentru proiecte finanțate din fonduri externe nerambursabile potrivit pct. 6 din anexa la Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 63/2010. Acestea din urmă nu se stabilesc funcție de mărimea localității, ci de volumul cumulat al proiectelor externe accesate (ex. pentru proiecte până în 50.000 de euro pot fi adăugate 2 posturi, iar pentru proiecte a căror valoare totală cumulată a proiectelor în curs de implementare este între 50.001 și 500.000 de euro pot fi adăugate 3 posturi)¹⁸.

Datele privind situația numărului maxim de posturi pe unități administrativ-teritoriale sunt disponibile începând cu anul 2011, dar pentru această analiză vom utiliza ca variabilă proxy ultimul an disponibil – 2015 pentru a lua în considerare numărul maxim de posturi pentru fiecare municipiu/oraș/comună, nu situația specifică pe fiecare an pentru posturile în legătură cu proiectele finanțate din fonduri externe. Acestea ar putea juca o influență semnificativă mai ales în analiza „câștigătorilor” competiției fondurilor europene, în ipoteza că măsurăm această competiție prin volumul resurselor financiare atrase din fonduri europene.

Pentru mediul urban, mărimea schemei organizaționale a primăriei variază, în anul 2015, de la un număr minim de 16 posturi (Primăria Mărășești, județul Vrancea) la 800 de posturi (Primăriile Municipiilor Timișoara, Cluj, Iași, Craiova și Constanța) înființate conform pct. 1 din Anexa O.U.G. nr. 63/2010. Media numărului posturilor este de 173 de posturi pentru mediul urban. Toate punctele albe în accesarea fondurilor europene din mediul urban sunt sub această medie de posturi.

Pentru mediul rural, mărimea organizației variază între un minim de 10 posturi (50 de comune) și 575 de posturi¹⁹ (primăria Cotești, județul Vrancea), cu o valoare medie de 24 de posturi. Comunele din România fără fonduri europene în perioada 2009–2015 sunt într-o măsură statistic semnificativ mai mare sub media numărului de posturi de la nivelul comunelor (valori pentru 2015).

În privința mărimii localității, comunele fără fonduri europene în perioada 2009–2015 au șanse statistic semnificativ mai mari să fie comune mici (sub 3.000 de locuitori).

Pentru mediul urban, asocierea dintre mărimea localității și accesarea proiectelor din fonduri europene nu este statistic semnificativă.

Experiența anterioară a proiectelor europene

„Punctele albe” din perioada de „maximă intensitate” a competiției fondurilor europene (2009–2015) au fost „puncte albe” și în perioada de început din programarea precedentă (2007–2009). Comunele fără fonduri europene în perioada 2009–2015 sunt într-o măsură semnificativ mai mare comunele care nu au avut proiecte aprobate nici în perioada 2007–2009. Prin urmare, aceste comune nu au beneficiat de experiența proiectelor europene nici în perioada de început a perioadei de programare 2007–2013 (Tabel 3). Aceeași situație se înregistrează și pentru cazul orașelor din România fără fonduri europene – nici ele nu au avut proiecte aprobate cu finanțare externă în perioada 2007–2009.

Tabel 3: Experiența anterioară a proiectelor europene pentru comunele din România

	Cu proiecte din fonduri europene în perioada 2009–2015	Fără proiecte din fonduri europene în perioada 2009–2015	Total România
Fără proiecte aprobate în perioada 2007–2009	72	28	100
Aprobat și finalizat sau aprobat în derulare în perioada 2007–2009	96	4	100
Total %	75	25	100
N	2.023	678	2.701

Sursa: Baza de date privind execuția bugetelor locale, Direcția Politici Fiscale și Bugetare Locale, din cadrul Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice.

Notă: A fost utilizată ca variabilă proxy pentru derularea proiectelor din fonduri europene dacă primăria a raportat sau nu cheltuieli privind proiecte cu finanțare din fonduri externe nerambursabile (finanțate din fonduri structurale și alte tipuri de fonduri). Celulele colorate indică valori semnificativ mai ridicate.

Dezvoltarea umană a localității

Indicele dezvoltării umane a localităților măsorează capitalul total al localităților,

considerat din perspectivă umană, de stare de sănătate, vitală și materială. Indicatorul a fost dezvoltat de profesorul Dumitru Sandu, iar capitalul material reprezintă un scor factorial al indicatorilor privind calitatea vieții

locale, referitori la mărimea locuințelor, autoturisme private la 1.000 de locuitori și gaze distribuite pentru consumul casnic per locuitor (Banca Mondială, 2014, 756). Indicele permite comparații între diferite unități administrativ-teritoriale din România și este calculat atât pentru mediul urban, cât și pentru mediul rural.

Punctele albe în accesarea fondurilor europene din mediul rural au șanse semnificativ mai mari să fie comune slab sau mediu dezvoltate (cuartile inferioare pe indicele dezvoltării umane locale). Aceeași relație este valabilă și pentru mediul urban.

Factorii de mediu – abundența resurselor

Datele disponibile permit parțial testarea ipotezei privind „conurența” fondurilor europene cu cele disponibile prin programele finanțate de la Bugetul de Stat. În sinteza execuției bugetelor locale sunt identificate distinct veniturile provenind din sumele defalcate din TVA pentru drumuri și sumele defalcate din TVA pentru finanțarea Programului de dezvoltare a infrastructurii și a bazelor sportive din spațiul rural, dar alături de acestea au fost alocate fonduri către bugetele locale prin diverse alte programe – de exemplu Programul Piste pentru bicicliști sau Programul vizând protecția resurselor de apă, sisteme integrate de alimentare cu apă, stații de tratare, canalizare și stații de epurare, ambele gestionate de Ministerul Mediului și Pădurilor, prin Administrația Fondului pentru Mediu. În același timp, unele programe de la Bugetul de Stat nu au continuitate în finanțare pe întreaga perioadă analizată. Programul de dezvoltare a infrastructurii și a bazelor sportive din spațiul rural nu mai are sume alocate către unitățile administrativ-teritoriale din 2012, așadar din întreaga perioadă analizată sumele primite de primării pentru acest program se referă doar la perioada 2009–2011.

„Nu e adevărat că nu am avut fonduri europene, tocmai am terminat un centru de zi pe fonduri norvegiene [n.a. proiect implementat în 2016]. Dar tocmai din cauza asta am pierdut un proiect pe celelalte fonduri. Pentru că noi am făcut un pachet integrat de proiecte – reabilitare drumuri comunale, asfaltare, apă-canal și centru de zi și pentru că am obținut bani pentru centru de zi au venit cei de la AFIR și au declarat că nu mai e eligibil tot proiectul, asta pentru că nu i-am așteptat pe ei încă 5–6 ani să mai facem centru de zi.

Dar să știți că noi am tot depus pe MDRAP, pe HG 577 pe alimentare cu apă, dar nu l-am finalizat nici până acum pentru că nu ne-au dat toți banii. Am mai depus tot la MDRAP un proiect pe reabilitare sediu primărie, îmbunătățirea alimentării cu apă și mai avem și pe construire grădinițe, dar acuma s-a terminat cu studiul de fezabilitate și nu știu unde o să se ducă proiectantul să-l depună.

Păi nu trebuia să-l depuneți dvs.?

Păi noi nu știm unde are de gând proiectantul să-l depună”. (Primar, Regiunea de dezvoltare Nord-Est)

La nivel de orașe, mare parte din primăriile care reprezintă puncte albe în accesarea fondurilor europene au avut fonduri alocate de la Bugetul de Stat, în special pentru infrastructura de drumuri. În schimb, asocierea dintre aceste variabile nu este statistic semnificativă pentru primăriile din mediul rural. În special pentru primăriile de comune, este posibil ca celelalte programe care nu sunt identificate distinct în actuala formă sintetică a execuției bugetare să reprezinte importante surse de finanțare, care nu au fost identificate corespunzător de actuala analiză.

Rezultatele se nuanțează dacă analizăm însă volumul de finanțare²⁰ primit de primăriile din mediul urban și rural din aceste două surse de finanțare. Primăriile de municipii/orașe care nu au accesat proiecte din fonduri europene au șanse statistic semnificativ mai mari de a fi parte din cuartila superioară a volumului (euro/capita) finanțărilor primite de la Bugetul de Stat în perioada 2009–

2015, dar numărul mic de cazuri analizate (N = 15) implică nevoia unor analize ulterioare. Pentru mediul rural, gruparea comunelor în funcție de accesarea proiectelor din fonduri europene și volumul finanțărilor de la Bugetul de Stat nu se diferențiază în mod statistic semnificativ.

Cercetarea calitativă a arătat că, uneori, un proiect câștigat în cursa fondurilor de la Bugetul de Stat înseamnă un proiect pierdut în cursa fondurilor europene. În același timp, competiția fondurilor europene este percepută de primarii „punctelor albe” ca fiind mai degrabă una lipsită de transparență.

„Da, este adevărat că nu am avut fonduri europene în perioada 2009–2015, ele s-au dat oricum numai pe criterii politice.

Nu am avut pentru că tot ce am făcut, am făcut din fonduri proprii și de la Bugetul de Stat. Am avut și sume defalcate din TVA pentru drumuri, adică 33% a fost de la noi și 66% de la ei.

Nu este adevărat că nu am avut nevoie de fonduri europene, am aplicat și ni s-a aprobat proiectul pe Măsura 322, am avut cel mai mare punctaj, dar pentru că între timp am avut aprobat și pe HG 1514/2009, care între timp a fost abrogată, cu toate că eu nu semnasem nimic cu ceilalți, ni s-a respins și proiectul și pe Măsura 322 și uite așa am rămas fără canalizare.

Da, am avut și pe baze sportive ceva dar Cancelaria Primului Ministru a uitat să ne mai dea banii, au să ne mai dea 5 miliarde și 200 milioane deși am fost printre primii care am început proiectul cu baze sportive, l-am început din 2008 și nu ne-au mai dat banii așa că am pus de la noi, ce era să facem”. (Primar, Regiunea de dezvoltare Sud-Muntenia)

Alți factori

Articolul a analizat situația accesării fondurilor europene la nivelul tuturor primăriilor din România²¹. Totuși, o parte dintre aceste primării nu s-au înscris niciodată în competiția fondurilor europene. Cercetarea calitativă

arată că, în unele cazuri, explicațiile țin de lipsa cadastrului, necesar pentru accesarea proiectelor de infrastructură. În același timp, unele explicații sunt legate și de percepții care țin de subiectivitatea criteriilor de alocare a fondurilor de la nivel central la cel județean, dar și de rolul deosebit de important al primarului ales.

„Da, este adevărat că nu am avut fonduri europene în perioada trecută. Eu [...] vreau să fac, chiar vreau să fac. Dar mai întâi de toate ne trebuie cadastru pentru drum, fără cadastru nu putem să facem nimic.

Și aveți bani pentru cadastru?

Nu avem acuma, de unde să avem că nu au fost alocați în buget de primarul vechi.

Și de la Consiliul Județean?

Ei ce să ne dea, că nici ei nu au primit, de unde să ne dea.

Și din ce cauză credeți că nu au primit?

Păi ce să facem doamnă dacă noi aici în M. suntem 55 roșii, 4 galbeni și 3 albaștri ... Nu ne dă nimeni nimic”. (Primar, Regiunea de dezvoltare Sud-Vest)

Alte primării s-au înscris în cursa fondurilor europene, dar nivelul volumului alocărilor financiare pe regiune este mult prea scăzut față de cererea de proiecte depuse.

„Eu vă spun sincer că sunt ușor dezamăgit că se spune că nu se depun proiecte, nu este adevărat, adevărul este că se depun proiecte dar nu sunt suficiente fonduri alocate pentru că pe această măsură alocarea a fost de 20 milioane euro adică 1 proiect la 2 județe și un pic ori nu are cum să ia comuna P. de 700 locuitori în aceste condiții proiecte, indiferent cât de buni suntem noi aici în primărie. Vă spun sincer că întreaga sesiune de depunere a durat 16 minute și s-a închis”. (Primar, Regiunea de dezvoltare Nord-Vest)

Studiile anterioare au arătat rolul important al parteneriatelor în accesarea fondurilor europene, în special pentru localitățile mici. O aplicație în parteneriat poate crește aria de beneficiari eligibili și crește șansele

de succes pentru aprobarea, dar și pentru implementarea proiectelor finanțate din fonduri structurale (Marin, 2015).

„Da, este adevărat că nu am avut fonduri europene în perioada 2009–2015, suntem o comună mică, sub 2.000 locuitori și nu am prea putut accesa fonduri europene.

Am avut în schimb fonduri de la Bugețul de Stat, pe alimentare cu apă și canal, alimentarea cu apă pe HG 587 am terminat-o de mult, dar la canalizare suntem încă în lucru.

Dar în parteneriat ați încercat?

Da, am încercat cu o comună vecină, dar între timp s-au schimbat jocurile, era vorba că să facem grădinițe peste tot, dar s-a schimbat primarul din comuna vecină și cel nou nu a mai vrut așa că am renunțat la proiect.

Dar în perioada următoare de programare intenționați să aplicați?

Da, intenționăm pe drumuri comunale.

Unde?

Nu știu, cred că la PNDR.

Și acum o să fiți eligibili?

Da, nu știu, noi încercăm singuri și dacă nu se poate mai aplicăm și cu niște comune vecine”. (Primar, Regiunea de dezvoltare Nord-Vest)

Concluzii

Această lucrare analizează „punctele albe” în accesarea fondurilor europene la nivelul primăriilor de municipii, orașe și comune din România, adică acele primării care nu au absorbit, în perioada 2009–2015, niciun euro din fondurile europene disponibile.

Lucrarea definește absorbția fondurilor europene ca un proces de atragere a resurselor financiare din mediul extern, prin urmare ca un anumit tip de eficacitate organizațională pentru organizațiile publice. În consecință, ne referim la punctele albe în accesarea fondurilor europene în antiteză cu acele organizații care au reușit să atragă resurse financiare de tipul fondurilor europene din mediul extern.

Rezultatele analizei se bazează în principal pe o analiză secundară de date privind execuția bugetelor locale publicată de Direcția Politici Fiscale și Bugetare Locale din cadrul Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice – MDRAP (2009–2015)²². În completare, au fost utilizate date privind experiența anterioară în proiecte²³, o altă bază de date gestionată de MDRAP privind situația numărului maxim al posturilor conform O.U.G. nr. 63/2010 și date calitative din interviuri realizate cu primari din șase localități identificate ca puncte albe în analiza cantitativă.

Studiul identifică diferite tipuri de caracteristici ale primăriilor lipsite de eficacitate în atragerea resurselor financiare, diferențiate funcție de: i) distribuția teritorială; ii) capacitatea financiară; iii) mărimea organizației și a localității; iv) experiența anterioară a proiectelor europene; v) gradul de dezvoltare umană a localității; vi) factorii de mediu și abundența resurselor, precum și vii) alți factori.

La nivel regional, localitățile din regiunile Sud-Vest și Sud-Muntenia au șanse semnificativ mai mari să facă parte din categoria „punctelor albe” în cursa fondurilor europene. La nivel județean, comunele²⁴ din județele Dolj, Giurgiu, Gorj, Prahova, Teleorman și Timiș sunt într-o măsură semnificativ mai mare parte dintre comunele care nu au accesat fonduri europene în întreaga perioadă 2009–2015.

Ca mărime a organizației, toate punctele albe în accesarea fondurilor europene dintre primăriile din mediul urban și rural sunt sub media numărului de posturi²⁵ și slab sau mediu dezvoltate (cuartile inferioare pe indicele dezvoltării umane locale). În mod similar, comunele fără fonduri europene în perioada 2009–2015 au șanse statistic semnificativ mai mari să fie comune mici (sub 3.000 de locuitori).

De asemenea, există un sens invers relației așteptate dintre capacitatea financiară și accesarea fondurilor structurale. „Punctele albe” din mediul rural în accesarea fondurilor

europene sunt într-o măsură semnificativ mai mare peste media comunelor din România din punct de vedere al capacității financiare.

„Punctele albe” din perioada de „maximă intensitate” a competiției fondurilor europene (2009–2015) au fost „puncte albe” și în perioada de început din programarea precedentă (2007–2009). Comunele fără fonduri europene în perioada 2009–2015 sunt într-o măsură semnificativ mai mare comunele care nu au avut proiecte aprobate nici în pe-

rioadă 2007–2009. Aceeași situație se înregistrează și pentru cazul orașelor din România fără fonduri europene.

În același timp, datele calitative deschid noi orizonturi de cercetare privind importanța factorilor de mediu, rolul parteneriatelor, al primarului, al volumului fondurilor europene alocate la nivel de regiune, al percepțiilor legate de transparența întregului proces de evaluare a proiectelor depuse sau al primăriilor care au rămas „în afara competiției” fondurilor europene pe parcursul întregii perioade trecute de programare.

Note

¹ Folosim interșanjabili termenii de unitate administrativ-teritorială și primărie (inclusiv consiliul local), prin urmare în mod diferit de diferențele juridice reglementate de Legea administrației publice locale.

² Perioada de referință: primele șase luni ale anului 2016. Nu sunt luate în considerare fondurile Programului Național de Dezvoltare Rurală.

³ Ne referim numai la totalul de 19.057,65 milioane de euro alocate, nu și la fondurile din cadrul Politicii Agricole Comune.

⁴ Date pentru ianuarie 2016. Site-ul Comisiei Europene, arată că la nivelul lunii octombrie 2016, România înregistrează o rată a absorbției de 89,1%, superioară Maltei, Italiei și noului stat membru, Croația. Date disponibile la <https://cohesiondata.ec.europa.eu/dataset/Total-Percentage-of-Available-Funds-Paid-Out-by-th/w8x7-cqjd> (data accesării 2 noiembrie 2016). Având în vedere că datele din acest articol se referă la perioada 2007–2015, vom păstra ca referință principală sfârșitul anului 2015 – începutul anului 2016.

⁵ Primăria Municipiului Sibiu a reușit să implementeze proiecte de 130 de milioane de euro. Interviu Klaus Johannis, în suplimentul ziarului Bursa, iunie 2014, Reforma sistemului de absorbție al fondurilor europene. http://www.bursa.ro/_pdf/publicatii/fe_2014/supliment_fe_2014.pdf (data accesării 29 iunie 2014).

⁶ Secțiuni din abordările teoretice prezentate în această parte a articolului se regăsesc și în Marin, 2015.

⁷ De exemplu, o primărie care are nevoie de infrastructură de apă și canalizare în diferite etape ale perioadei de programare 2007–2013

are la dispoziție, din fonduri europene, Măsura 322 din cadrul PNDR sau Axa Prioritară 1, Extinderea și modernizarea sistemelor de apă și apă uzată din cadrul POS Mediu (în parteneriat cu Consiliul Județean). În același timp, aceeași primărie poate aplica pentru finanțarea investițiilor în infrastructura de apă la următoarele șase programe finanțate din Bugetul de Stat: 1) Programul vizând protecția resurselor de apă, sisteme integrate de alimentare cu apă, sisteme integrate de alimentare cu apă, stații de tratare, canalizare și stații de epurare (Ministerul Mediului și Pădurilor, Administrația Fondului pentru Mediu); 2) Programul de dezvoltare a infrastructurii din spațiul rural instituit prin O.G. nr. 7/2006 (Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului); 3) Programul conform H.G. 577/1997, privind pietruirea, reabilitarea, modernizarea și/sau asfaltarea drumurilor de interes local clasate și alimentarea cu apă a satelor (Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului); 4) Programul guvernamental privind alimentarea cu apă la sate (Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului); 5) Programul privind reabilitarea sistemelor de alimentare cu apă, a sistemelor de canalizare, a stațiilor de tratare a apei potabile și stațiilor de epurare a apelor uzate în localitățile cu o populație până la 50.000 de locuitori (Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului, Compania Națională de Investiții) și 6) Programul Național de Dezvoltare a Infrastructurii (Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului).

⁸ Ca mărime a organizației, ultima quartilă a numărului de angajați (date 2009) și ca mărime a localității, comunele peste 3.000 de locuitori.

⁹ Disponibilă la http://www.dpfbf.mdrap.ro/sit_ven_si_chelt_uat.html (data accesării: 5 august 2016). Au fost incluse în analiză toate primăriile din România, cu excepția Primăriei Generale a Municipiului București și a primăriilor de sec-toare.

¹⁰ „Calendarul de închidere a programelor operaționale 2007–2013 cuprinde trei etape: 31 decembrie 2015 – termenul final de eligibilitate a cheltuielilor efectuate de beneficiari; până la data de 30 iunie 2016, MFE trebuie să transmită la CE și la Autoritatea de audit ultima aplicație de plată intermediară; până la data de 31 martie 2017, România trebuie să transmită la CE, prin SFC 2007, aplicația de plată a soldului final și declarația finală de cheltuieli, acesta fiind ultimul termen până la care se pot primi fonduri europene pe baza cheltuielilor eligibile aferente perioadei de programare 2007–2013” (Consiliul Fiscal, 2015: 94).

¹¹ Până la sfârșitul anului 2015.

¹² Interviuurile au fost realizate telefonic, în perioada septembrie – octombrie 2016.

¹³ Rezultatele prezentate au la bază analize de asociere (crosstab-uri cu test de asociere Chi-pătrat semnificativ și valori reziduale ajustate care în valoare absolută sunt egale sau mai mari decât 2).

¹⁴ Media valorilor posturilor pentru localitățile din mediul urban.

¹⁵ Pentru mediul urban, analiza diferențiată la nivel județ are un număr insuficient de cazuri.

¹⁶ Referințele citate se referă la mărimea populației.

¹⁷ Date la nivel național. Mărimea populației de la *Recensământul populației și locuințelor*, 2011, mărimea organizației din CERME-CNPS-ICCV, *Accesul Autorităților Locale la Fondurile Europene*, 2009.

¹⁸ Posturile pot fi incluse în schema organizațională numai pe perioada implementării proiectului.

¹⁹ Acest număr nu include posturi pentru implementare proiecte sau posturi adăugate postimplementare pentru proiecte finanțate din fonduri externe nerambursabile.

²⁰ Pentru fiecare an, sumele din execuția bugetară au fost transformate pe baza cursului mediu anual comunicat de Banca Națională de România.

²¹ Cu excepția Bucureștiului și a primăriilor de sectoare.

²² Disponibilă la http://www.dpfbf.mdrap.ro/sit_ven_si_chelt_uat.html (data accesării 5 august 2016). Au fost incluse în analiză toate primăriile din România, cu excepția Bucureștiului și a primăriilor de sectoare.

²³ Colectate în cadrul recensământului primăriilor, realizat în cadrul proiectului *Accesul Autorităților Locale la Fondurile Europene din România* finanțat de Fundația Soros România.

²⁴ Pentru mediul urban, analiza diferențiată la nivel de județ are un număr insuficient de cazuri.

²⁵ Medie diferențiată pe medii de rezidență.

Bibliografie

- Ashraf, G. și Abd Kadir, S. (2012) A review on the models of organizational effectiveness: a look at Cameron's model in higher education. *International Education Studies*, 5, 2, 80–87.
- Banca Mondială (2014) *Ghid de investiții pentru proiecte locale: Drumuri comunale și infrastructură socială*. [Online] Disponibil la <http://www.mdrap.ro/lucrari-publice/-3175>. Accesat în 7 octombrie 2016.
- Christensen, R. și Tschirhart, M. (2011) Organization theory, în M. Bevir (coord.), *The SAGE handbook of governance*, London: SAGE Publications Ltd., 65–78.
- Comisia Europeană (2016) *Raportul de țară al României pentru 2016* Inclusiv un bilanț aprofundat privind prevenirea și corectarea dezechilibrelor macroeconomice. [Online] Disponibil la http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_romania_ro.pdf. Accesat în 12 octombrie 2016.
- Consiliul Fiscal (2015) Raport anual 2015. [Online] Disponibil la <http://www.consiliulfiscal.ro/RaportanualCF2015.pdf>. Accesat în 17 octombrie 2016.
- Cunningham, B. (1977) Approaches to the evaluation of organizational effectiveness. *The Academy of Management Review*, 2, 3, 463–474.

- DiMaggio, P. și Powell, W.W. (1991, [1983]) The Iron Cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organization fields, în P. DiMaggio și W. Powell (coord.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 63–82.
- Lorvi, K. (2012) *Unpacking administrative capacity for the management of EU Structural Funds in small and large municipalities: Estonian case*. [Online] Disponibil la <http://hum.ttu.ee/failid/HKAC2012/Lorvi.pdf>. Accesat în 10 septembrie 2013.
- Marin, M. (2014) The role of fiscal capacity in absorption of European Funds. *Calitatea Vieții*, 4.
- Marin, M. (2015) *Absorbția fondurilor europene pentru comunele din România: rolul capacității administrative*. Iași: Lumen.
- Šumpíková, M., Pavel, J. și Klazar, S. (2006) *EU Funds: Absorption Capacity and Effectiveness of Their Use, with Focus on Regional Level in the Czech Republic*. Paper based on an original research for the Grant Agency of the Czech Republic, via the project No 402/03/1221. [Online] Disponibil la <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan018547.pdf>. Accesat în 9 august 2013.
- Sharfman, M. și Dean, J.W. (1991) Conceptualizing and measuring the organizational environment: a multidimensional approach. *Journal of Management*, 17, 4, 681–700.
- Tatar, M. (2010) Estonian Local Government Absorption Capacity of European Union Structural Funds. *Halduskultuur – Administrative Culture*, 11, 2, 202–226.
- Yuchtman, E. și Seashore, S.E. (1967) A system resource approach to organizational effectiveness. *American Sociological Review*, 32, 6, 891–903.
- World Bank (2011) *Ministry of Regional Development and Tourism Functional Review*. Final Report. Bucharest. [Online] Disponibil la <http://insideeurope.eu>. Accesat în 2 septembrie 2013.

O analiză a profilului urban al orașelor mici din România. Studiu de caz: orașele mici din județul Suceava

Cristina Humă*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: The study aims to present the level of urbanization of small towns in Romania, by analyzing some indicators that individualize this category of human settlements. The paper focuses, in the first part, on defining and identifying the small towns within the national urban network and on presenting their characteristics. In the second part, it concentrates on an analysis of elements contained in *Law 351/2001 on the approval of the National Territory Arrangement Plan – Section IV Localities Network* that define the urban profile of this distinct category of human settlements. Thus, the work took account of quantitative and qualitative elements, as well as labor resources employed in non-agricultural fields, housing equipment with utilities, health, education and culture infrastructure and urban infrastructure equipment assessed at the level of small urban settlements in Suceava County. For the intended purpose, the analysis relied on statistical data of the National Institute of Statistics (statistical records of population and housing censuses in 2002 and 2011, the records from the *Statistical Yearbook of Romania 2003, 2007 and 2013* and the *Statistical Yearbook of Suceava County 2013*, as well as statistical records of Tempo-online database) and on statistical data that were extracted from *Sheet village*. The analysis was also based on information contained of small urban municipalities sites and strategic documents of these towns, of Suceava County and of the North-East Development Region of Romania of which they belong.

Keywords: *urban, small towns, quality of life, Romania.*

Cuvinte-cheie: *urban, orașe mici, calitatea vieții, România.*

Introducere

Studiul urmărește să arate nivelul de urbanizare a orașelor mici din țara noastră, care reprezintă o categorie distinctă de localități în cadrul rețelei urbane naționale.

Atribuirea termenului „urban” unei așezări umane este asociată cu un complex de elemente, respectiv de locuire, educație, sănătate, cultură etc., de o calitate care să contribuie la îmbunătățirea vieții populației proprii și a celei din zona înconjurătoare.

În termenii legislației în vigoare din țara noastră, și ne referim la *Legea 351/2001*

privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea a IV-a Rețeaua de localități, o **localitate urbană** implică resursele de muncă ocupate în domenii neagricole, dotarea locuințelor cu utilități, cu infrastructură de sănătate, de educație și de cultură, precum și dotarea cu infrastructură edilitară. Aceste elemente conferă unei localități, în condițiile prevăzute de lege, posibilitatea de a accede la statutul de oraș și de a ocupa un anumit rang în rețeaua teritorială națională urbană.

În acest studiu, descrierea profilului urban al orașelor mici s-a realizat prin intermediul analizei unora dintre criteriile care

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, București.
E-mail: cristinhum@gmail.com.

individualizează această categorie de așezări umane, prin compararea cu valorile minimale, așa cum sunt acestea stabilite de lege.

Pentru a ilustra profilul urban al orașelor mici s-a luat în analiză cazul acestei categorii de orașe din județul Suceava. Alegerea acestui caz a fost motivată de numărul mare al orașelor mici (15 dintr-un total de 16 orașe), cu statut urban dobândit în condiții istorice și social-economice diferite, precum și de disponibilitatea datelor statistice publicate privind structura populației ocupate pe ramuri ale economiei naționale la nivel de localitate, județul Suceava fiind unul dintre puținele care au publicat informații în acest sens.

În analiză s-au utilizat date ale Institutului Național de Statistică (înregistrări statistice din recensămintele populației și locuințelor din anii 2002 și 2011, înregistrări din *Anuarele Statistice ale României din anii 2003, 2007 și 2013* și din *Anuarul Statistic al județului Suceava din 2013*, precum și înregistrări statistice din baza de date TEMPO-online). De asemenea s-au utilizat date statistice extrase din *Fișele localităților* disponibile pe site-ul Prefecturii județului Suceava. Au fost consultate site-urile primăriilor localităților urbane mici studiate și documentele strategice pentru aceste orașe, pentru județul Suceava și pentru Regiunea de Dezvoltare Nord-Est din care fac parte.

Studiul cuprinde două părți. În prima parte se concentrează pe definirea și identificarea orașelor mici în cadrul rețelei urbane naționale și pe prezentarea unor caracteristici urbanistice, sociodemografice, economice etc. ale acestora. Partea a doua analizează elementele cuprinse în *Legea nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea a IV-a Rețeaua de localități* care definesc profilul urban al categoriei așezărilor urbane mici în țara noastră aplicate la această categorie de localități din județul Suceava.

Caracteristici ale rețelei orașelor mici din România

Rețeaua de localități urbane din România, potrivit legii referitoare la organizarea administrativă a teritoriului țării noastre – *Legea nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea a IV-a Rețeaua de localități*, era alcătuită, la nivelul anului 2011, din 320 de orașe, care sub raport demografic cuprindeau: un oraș foarte mare, cu peste 500.000 de locuitori – București, 19 orașe mari având între 100.000 și 500.000 de locuitori, 47 de orașe mijlocii, având între 30.000 și 100.000 de locuitori, și 253 de orașe mici, având între 5.000 și 30.000 de locuitori.

Pentru definirea localităților urbane și pentru delimitarea lor de cele rurale, *Legea 351/2001* stabilește 16 indicatori cantitativi și calitativi minimali, menționați în anexa nr. 1 a legii, după cum urmează:

- Număr de locuitori – 5.000;
- Populația ocupată în activități neagricole (% din totalul populației ocupate) – 75;
- Dotarea locuințelor cu instalații de alimentare cu apă (% din totalul locuințelor) – 70;
- Dotarea locuințelor cu baie și WC în locuință (% din totalul locuințelor) – 55;
- Număr de paturi în spitale la 1.000 de locuitori – 7;
- Număr de medici care revin la 1.000 de locuitori – 1,8;
- Unități de învățământ – liceal sau altă formă de învățământ secundar;
- Dotări culturale și sportive – săli de spectacol, biblioteci publice, spații pentru activități sportive;
- Locuri în hoteluri – 50;
- Străzi modernizate (% din lungimea totală a străzilor) – 50;
- Străzi cu rețele de distribuție a apei (% din lungimea totală a străzilor) – 60;

- Străzi cu conducte de canalizare (% din lungimea totală a străzilor) – 50;
- Epurarea apelor uzate – stație de epurare cu treaptă mecanică;
- Străzi cu rețele de hidranți exteriori pentru stingerea incendiilor (% din lungimea totală a străzilor) – 60;
- Spații verzi (parcuri, grădini publice, scuaruri) – m²/locuitor – 10 (grădină publică);
- Depozit controlat de deșeuri, cu acces asigurat.

(Extras din Legea nr. 351/2001, ANEXA Nr. I).

Îndeplinirea indicatorilor minimali citați, precum și obligativitatea consultării populației prin referendum și a instituțiilor implicate sunt condiții stabilite prin lege pentru trecerea unei localități din categoria rurală (comună) în categoria urbană (oraș).

Indicatorii prevăzuți de lege pentru a fi îndepliniți de categoria orașelor mici se găsesc în literatura de specialitate între indicatorii care exprimă dezvoltarea economică și socială a orașelor. În lucrarea *Introducere în sociologia urbană* (Abraham, 1991), spre exemplu, indicatorii respectivi sunt structurați în trei dimensiuni:

- „dimensiunea sociodemografică” descrisă de numărul de locuitori,
- „dimensiunea socioeconomică” în care intră structura populației ocupate pe ramuri ale economiei naționale și
- „dimensiunea spațial urbanistică” ce cuprinde ceilalți indicatori, ca cei privind infrastructura edilitară, dotarea locuințelor etc.

Cu cât indicatorii respectivi (ai urbanizării) au un grad mai mare de îndeplinire, cu

atât orașul are un nivel mai ridicat de dezvoltare economică și socială, asigurând o calitate mai bună a vieții.

Din perspectiva legii, orașele mici sunt unități administrativ-teritoriale de rangul III în ierarhia localităților din țara noastră, cu o populație cuprinsă între 5.000 și 30.000 de locuitori¹.

Legea stabilește înființarea de orașe în zonele în care pe o rază de 25–30 de km nu sunt așezări urbane. Noile orașe ar avea „influență socio-economică constantă și semnificativă asupra zonei înconjurătoare” (Legea 351/2001) și ar contribui la diminuarea disparităților demografice și economice teritoriale.

Conform prevederilor legale, între localitățile urbane de rangul III și localitățile rurale de rangul IV și V există unele diferențe, care constau în dotări publice mai numeroase și de dimensiuni mai mari în localitățile urbane față de cele rurale. Dotarea orașelor cu elementele cantitative și calitative minime prevăzute de lege prezintă avantaje în favoarea unei calități a vieții populației mai bune prin: locuri de muncă diversificate, dotarea locuințelor cu utilități, infrastructură necesară accesului la sănătate, educație, cultură etc., acestea atât pentru locuitorii lor, cât și pentru cei din localitățile rurale învecinate.

După cum se arată în raportul *Atlasul zonelor rurale marginalizate și al dezvoltării umane locale din România*, elaborat de Banca Mondială, „serviciile publice (școli, instituții de sănătate...) sunt factori importanți în definirea bunăstării sau sărăciei la nivel local, sunt indicatori privind disponibilitatea serviciilor publice și gradul de acces la ele...”.

Așa cum s-a menționat, în anul 2011, în țara noastră erau 253 de orașe mici (tabelul 1).

Tabel 1: Numărul orașelor mici din România. Ponderea populației orașelor mici din mediul urban (2011)

Numărul orașelor mici	Numărul locuitorilor din mediul urban	Populația orașelor mici	Ponderea populației orașelor mici din populația urbană a țării
253	8.975.365	2.766.918	30,8

Sursa: prelucrare date statistice INS, 2014

Cele mai multe dintre acestea datează dinaintea de 1990, când, legat de procesul de industrializare a României, a avut loc și un proces de urbanizare (planificată), iar principala cale de dezvoltare a categoriei orașelor mici a fost transformarea unor localități rurale în localități urbane (Abraham, 1991).

În perioada 2002–2011, numărul orașelor mici a crescut, de la 191 la 253, cu o pondere de 32,5%. Creșterea s-a datorat, în principal, procesului de urbanizare administrativă din ultimii ani care a condus la declararea a 54 de localități drept orașe.

Statutul urban dobândit de aceste localități prezintă însă un dezavantaj pentru locuitorii acestor orașe, prin faptul că față de așezările rurale impozitele și taxele pe clădiri și terenuri sunt mai mari, stabilite în funcție de rangul localității, respectiv localități urbane de rangul III. În condițiile Legii 351, „la baza criteriilor de stabilire a impozitelor și taxelor” stau „principalii indicatori elementele și nivelurile de dotare prevăzute de lege pentru ierarhizarea localităților urbane și rurale” (Art. 3, alin. (2)). În aceste condiții, în unele dintre orașele mici declarate recent au fost încercări pentru a reveni la statutul anterior de comună. Este, spre exemplu, cazul orașelor Milișăuți și Cajvana din județul Suceava, care, în acest scop, au organizat referendumuri, dar care nu au fost validate din cauza unui număr insuficient de alegători (Monitorul de Suceava, 2010).

În categoria orașelor mici, în perioada 2002–2011, a intrat un număr de opt localități, prin scăderea populației respectivelor localități urbane mai mari.

Declararea unor comune drept orașe a determinat creșterea populației categoriei orașelor mici și, totodată, creșterea populației mediului urban. Astfel, categoria orașelor mici totaliza, în anul 2011, la nivelul țării, o populație de 2.766.918 persoane, fiind mai numeroasă cu 15,9%, prin aportul de populație din orașele noi, în timp ce populația mediului urban era, în același an, mai mare cu 4,9%.

Concentrarea de populație urbană în orașele mici (30,8% din populația urbană a țării) este relativ modestă dacă luăm în considerare numărul mare de orașe din această categorie: 253 de orașe mici dintr-un total de 320 de orașe. Situația este cauzată și de faptul că mai mult de jumătate dintre orașele mici, respectiv 134, avea o populație de sub 10.000 de locuitori, iar 29 dintre ele chiar de sub 5.000 de locuitori. Numărul redus de locuitori (sub 10.000) reprezintă un dezavantaj pentru aceste orașe, care, din acest motiv, nu pot accesa fonduri europene pentru dezvoltare – ele neîndeplinind criteriul numărului de locuitori.

Analiza evoluției numărului de locuitori din localitățile urbane mici, respectiv 253, în perioada 2002–2011 relevă că în cele mai multe dintre acestea a avut loc o scădere demografică. Astfel, în 227 de localități urbane mici, respectiv 89,7%, s-a înregistrat o dinamică negativă a populației și în doar 26 o dinamică pozitivă (prelucrare date statistice: INS, 2004, 2007, 2014). Scăderea populației înregistrată în orașele mici din țara noastră a fost determinată, după cum menționează unele studii, de diminuarea sporului natural și de migrația forței de muncă (Humă și Chiriac, 2012).

Scăderea demografică înregistrată de cele mai multe orașe mici din țara noastră reflectă dezavantajele pe care unele dintre aceste localități urbane le au pentru locuitorii lor, rezultate din problemele cu care acestea se confruntă. Schimbarea condițiilor economice din țara noastră după 1989 și, ulterior, criza economică și financiară începută în anul 2008 au determinat în orașele mici – unele dintre ele cu un profil economic monoindustrial, agrar etc. – fenomene demografice și sociale, precum declinul numeric al populației, migrația forței de muncă, navetismul, creșterea șomajului și a sărăciei, dependența de ajutorul social. Aceste fenomene, cunoscute în literatura de specialitate și ca fenomene de declin urban (*shrinking cities*), au fost mai grave în orașele mici comparativ cu alte categorii de localități

urbane din țara noastră. „Micile localități urbane... cu populație mai mică de 20.000 de locuitori... aflate în zona de influență a unor municipii importante, au fost lovite în mod deosebit de transformările economice și sociale postcomuniste, prin pierderile masive de resursă umană și de declinul resurselor materiale, prin desființarea economiilor industriale de care depindeau, în mare măsură” (Stănculescu și Berevoescu, 2004, după Hatos, 2010, 351).

Un studiu privind sărăcia în România, realizat de Banca Mondială, Ministerul Muncii și Familiei și Egalității de Șanse și Institutul de Statistică, arată că, în anul 2006, rata acestui fenomen în orașele mici era de 10,0%, față de orașele medii, unde rata sărăciei era de 8,4%, și față de orașele mari, unde era de 4,0%, iar în Municipiul București de 4,1% (2007).

Faptul că fenomenul sărăciei comunitare se concentrează în mai mare măsură în orașele mici este cauzat în principal de infrastructura fizică insuficient dezvoltată, dar și de dependența așezărilor urbane mici de o singură întreprindere și de subdezvoltarea sectorului privat (*Strategia de dezvoltare teritorială a României...*, 2014, după Stănculescu, coord., 2004).

Orașele mici se confruntă, legat și de fenomenul sărăciei, mai răspândit la nivelul lor comparativ cu alte categorii de așezări urbane, și cu o calitate slabă a locuirii prin deficiențe în alimentarea cu apă a locuințelor, dotarea locuințelor cu baie etc. În această privință, studiul „Cât de bine se simt orașenii în locuințele lor” arată că „*orașele mici, sub 30.000 de locuitori, cel puțin din punctul de vedere al condițiilor de locuit, nu diferă prea mult de mediul rural, fiind lipsite de multe dintre mărcile unei locuiri moderne*” (Voicu și Voicu, în Sandu, coord., 2006).

Despre rolul utilităților publice în spațiile de locuit, în lucrarea *Sărac lipit, caut altă viață* se subliniază că „*prezența*” lor dau „*nota specifică confortului și stilului urban de viață, în timp ce absența lor... reprezintă semne clare de locuință inadecvată cu efecte*

negative asupra stării de sănătate a persoanelor care le ocupă” (Stănculescu și Berevoescu, coord., 2004).

Orașele mici, în special cele nou înființate, se confruntă și cu alte probleme, cum sunt cele care privesc deficiențele infrastructurii de transport, a infrastructurii tehnico-edilitare, accesul populației la serviciile publice și instituții, mai ales accesul la unități spitalicești și unități de învățământ liceal, ceea ce influențează în mod negativ calitatea vieții.

Unele aspecte ale urbanizării județului Suceava

În continuare, pe baza datelor statistice disponibile, sunt analizați 15 dintre indicatorii prevăzuți de lege – Legea 351/2001 – pentru definirea și individualizarea orașelor mici din țara noastră. În acest sens, studiul are în vedere cazul orașelor mici din județul Suceava, care fac parte din Regiunea de Dezvoltare Nord-Est. Localitățile urbane mici din această regiune se confruntă cu numeroase probleme economice, sociale și de mediu. Între aceste probleme, *Strategia de Dezvoltare Regională Nord-Est 2014–2020* (2013) menționează infrastructura tehnico-edilitară învechită, lipsa rețelelor de utilități în satele componente, gradul ridicat de uzură a străzilor orașenești, lipsa locurilor de muncă atractive, nivelul ridicat al șomajului, fenomenul migratoriu, care determină un nivel scăzut de atractivitate al acestor așezări.

Alegerea orașelor mici din județul Suceava, județul cu cele mai multe orașe din această categorie (15 orașe dintr-un total de 16), respectiv Broșteni, Cajvana, Câmpulung Moldovenesc, Dolhasca, Fălticeni, Frasin, Gura Humorului, Liteni, Milișăuți, Rădăuți, Salcea, Solca, Siret, Vatra Dornei și Vicovu de Sus, a fost motivată de posibilitatea de a analiza și de a face comparații între nivelurile de dotare ale unor orașe dintr-o singură unitate teritorial-administrativă, al căror statut

urban a fost dobândit în condiții diferite. Opțiunea pentru acest studiu de caz a fost facilitată de disponibilitatea datelor statistice publicate privind structura populației pe ramuri ale economiei naționale, județul Suceava fiind unul dintre puținele, dacă nu singurul, din țară care a publicat date în acest sens.

„Urbanizarea” acestor așezări umane, respectiv transformarea lor în localități urbane, are o vechime diferită. Dintre aceste localități, Câmpulung Moldovenesc, Fălticeni, Gura Humorului, Rădăuți, Solca, Siret și Vatra Dornei sunt localități urbane mai vechi, unele, ca de exemplu, Siret și Fălticeni, fiind atestate documentar ca târguri încă din epoca medievală.

După anul 1950, aceste orașe au evoluat în cadrul economiei planificate de industrializare a țării dezvoltându-se sub raport economic și social. După anul 1990, transformările economice și sociale au afectat în mod negativ și aceste localități, care au cunoscut fenomene de dezindustrializare și de involuție demografică. Un exemplu elocvent în sensul celor de mai sus îl oferă orașul Câmpulung Moldovenesc, din regiunea minieră Bucovina, declarată prin H.G. nr. 208/25.03.1999 zonă defavorizată, unde majoritatea activităților sunt legate de comerț (60%) și prestări de servicii (Primăria Municipiului Câmpulung Moldovenesc, f.a.).

Celelalte localități, și anume: Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea și Vicovu de Sus, sunt orașe de dată recentă, care au dobândit statut urban în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii 351/2001. Procesul de urbanizare administrativă din ultimii ani din țara noastră prin declararea de comune drept orașe este specific și acestor localități – prin *Legea nr. 83/2004 pentru declararea ca orașe a unor*

comune –, majoritatea orașelor noi, conform situației localităților județului Suceava, fiind alcătuite dintr-unul sau mai multe sate. Spre exemplu, în componența orașului Dolhasca intră un număr de 7 sate, în cea a orașului Broșteni intră 6 sate, iar din componența orașului Liteni fac parte 5 sate (Parlamentul României, 2004).

În ceea ce privește nivelul de urbanizare a acestor orașe, vom analiza în cele ce urmează, din perspectiva legii, unele dintre elementele care caracterizează conceptul de „urban” în țara noastră.

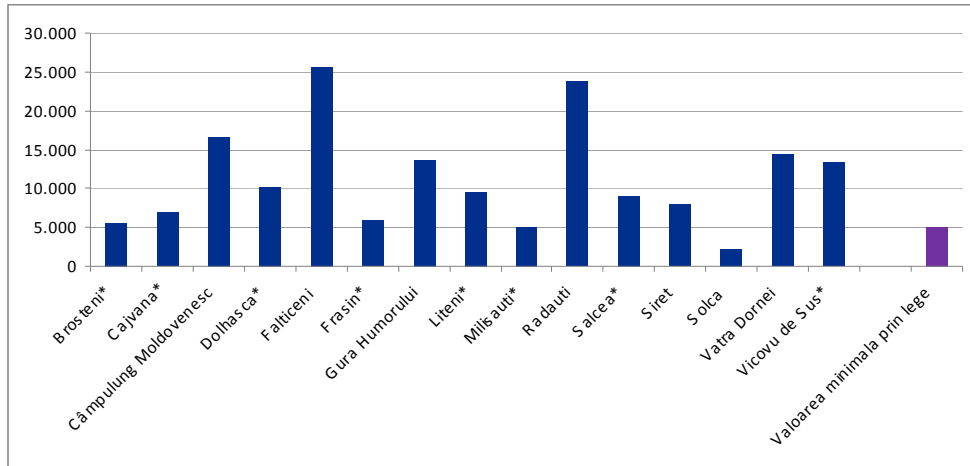
Analiza unor indicatori de urbanizare a orașelor mici din județul Suceava

Număr de locuitori

Numărul de locuitori reprezintă criteriul prin care așezările urbane mici sunt delimitate și identificate drept o categorie distinctă de localități în cadrul rețelei urbane din țara noastră. Prin lege, numărul de locuitori pentru orașele mici este de minim 5.000, mergând până la 30.000 de locuitori.

Analiza privind populația orașelor mici din județul Suceava, în anul 2011, ne arată pentru acestea următoarea structură:

- un oraș avea sub 5.000 de locuitori: Solca – 2.188 de locuitori;
- 7 orașe aveau între 5.000 și 10.000 de locuitori; șase dintre ele fiind localități urbane declarate recent;
- 5 orașe aveau între 10.000 și 20.000 de locuitori; două dintre ele fiind așezări urbane de dată recentă;
- două orașe aveau între 20.000 și 30.000 de locuitori (figura 1).

Figura 1: Numărul de locuitori din orașele mici din județul Suceava, 2011

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: INS, 2014

Analiza evoluției numărului de locuitori din orașele mici luate în studiu indică o creștere demografică în perioada 2002–2011.

Aceasta era cuprinsă între 5,3% (în Liteni) și 54% (în Solca) (tabelul 2).

Tabel 2: Orașele mici din județul Suceava: an de declarare ca oraș a localității; dinamica numărului de locuitori: 2002–2011

	Orașe	Nr. locuitori (1.07.2002)	Nr. locuitori (20.10.2011)	Dinamică număr locuitori (2002–2011)	Dinamică număr locuitori %	An declarare oraș
1	Broșteni* ¹	6.535	5.506	–1.029	–15,7	2004
2	Cajvana* ²	8.290	6.901	–1.389	–16,8	2004
3	Câmpulung Moldovenesc	20.674	16.722	–3.952	–19,1	1968
4	Dolhasca* ³	11.304	10.298	–1.006	–8,9	2004
5	Fălticeni	31.204	25.723	–5.481	–17,6	1968
6	Frasin* ⁴	6.616	5.876	–740	–11,2	2004
7	Gura Humorului	16.066	13.667	–2.399	–14,9	1968
8	Liteni* ⁵	10.131	9.596	–535	–5,3	2004
9	Milișăuți* ⁶	5.395	5.005	–390	–7,2	2004
10	Rădăuți	29.809	23.822	–5.987	–20,1	1968
11	Salcea* ⁷	9.638	9.015	–623	–6,5	2004
12	Siret	9.415	7.976	–1.439	–15,3	1968
13	Solca	4.755	2.188	–2.567	–54	1968
14	Vatra Dornei	17.117	14.429	–2.688	–15,7	1968
15	Vicovu de Sus* ⁸	14.600	13.308	–1.292	–8,8	2004

Note: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 pentru anul 2002 au fost utilizate date de la 1 iulie 2006.

* Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: prelucrare date statistice INS, 2004, 2007, 2014

Descreșterea demografică de 54% înregistrată de orașul Solca face ca acesta să se situeze între primele localități urbane mici din țara noastră în privința dinamicii negative a numărului de locuitori. Diminuarea accentuată a populației orașului Solca în perioada 2002–2011 a avut și o cauză particulară, și anume desprinderea de oraș în anul 2005 a satului Poieni-Solca, localitate care a devenit ulterior reședința noii comune omonime. Ca urmare, se constată că, sub raportul numărului de locuitori, orașul Solca a înregistrat mai puțin de 5.000 de locuitori, adică sub pragul minim prevăzut de lege pentru această categorie de localități.

Din cele prezentate rezultă că scăderea populației constituie un factor care conduce la scăderea rolului și funcțiilor orașelor mici.

Populația ocupată în activități neagricole (% din totalul populației ocupate)

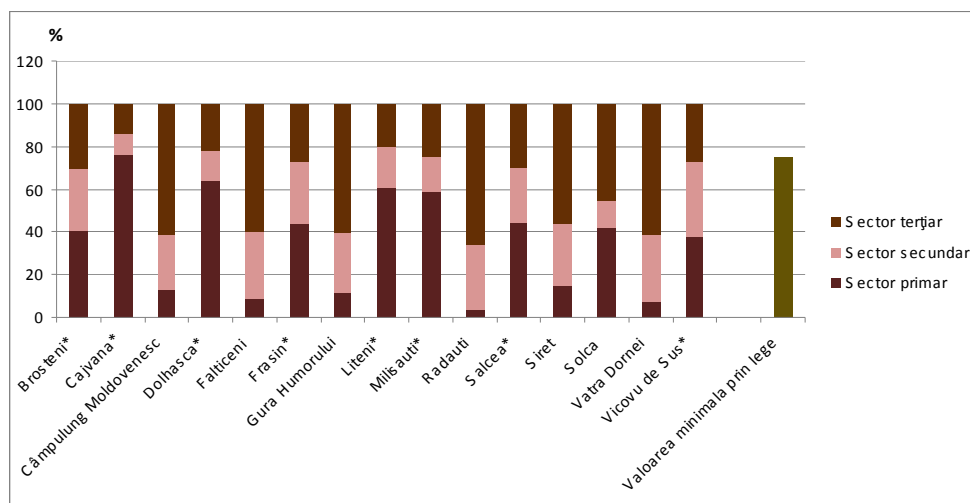
Indicatorul populația ocupată în activități neagricole, măsurat ca pondere din totalul ce-

lei ocupate, se referă la populația ce-și desfășoară activitatea în sectorul economic secundar și în sectorul economic terțiar.

Prin analiza structurii populației ocupate pe sectoare ale economiei naționale – primar (agricultură, silvicultură), secundar (industrie și construcții) și terțiar (servicii) – se realizează și o definire a profilului economic al localităților urbane mici luate în studiu.

În anul 2011, structura populației ocupate pe sectoare de activitate în orașele mici din județul Suceava indică o concentrare mai mare a forței de muncă în sectorul primar (între 37,5 și 76,3%) (figura 2) în nouă din cele 15 localități (Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Solca, Vicovu de Sus), ca urmare a păstrării ocupațiilor agricole de către populația din aceste așezări urbane recent declarate. În cazul orașului Solca însă, este vorba de o concentrare anterioară a forței de muncă în agricultură (în 1992 era 30,7%) și de o reluare a activităților agricole ca urmare a restructurării industriei.

Figura 2: Structura populației ocupate pe sectoare de activitate în orașele mici din județul Suceava, 2011 (%)

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: prelucrare date statistice Direcția Județeană de Statistică Suceava, INS, 2013

Sectorul terțiar a concentrat de asemenea o pondere importantă (între 45,0 și 65,7%) a populației ocupate în mai multe localități urbane mici, datorită, în parte, și proporției forței de muncă din comerț, hoteluri și restaurante. Unele orașe, ca de exemplu Vatra Dornei, Câmpulung Moldovenesc etc., se remarcă prin importante activități turistice.

Sectorul secundar, comparativ cu celelalte două sectoare economice (terțiar și primar), a înregistrat valori mai reduse ale ponderii populației ocupate, în sensul că în niciunul dintre orașe nu s-a situat pe primul loc în privința concentrării forței de muncă. Cea mai mare valoare a ponderii populației ocupate în industrie și construcții a fost de 35,3%, fiind consemnată în orașul Vicovu de Sus.

Analiza structurii populației ocupate pe sectoare de activitate în anul 2011, în orașele mici din județul Suceava, indică înscrierea acestora, sub raport economic, în mai multe tipuri funcționale:

- tipul de servicii și industrial: Câmpulung Moldovenesc, Fălticeni, Rădăuți, Vatra Dornei, Gura Humorului și Siret;
- tipul de servicii și agrar: Solca;
- tipul agrar și de servicii: Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Liteni, Milișăuți și Salcea;

- tipul agrar și industrial: Frasin și Vicovu de Sus.

Profilul economic predominant agrar ce caracterizează unele dintre orașele mici ale județului Suceava (Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Vicovu de Sus) este legat de faptul că aceste așezări aveau o pondere mare a populației ocupate în agricultură atunci când au dobândit statut urban. Localitățile respective au devenit orașe în anul 2004, prin decizie administrativă, în conformitate cu prevederile Legii 351/2001.

Structura populației ocupate pe sectoare de activitate în orașele mici din județul Suceava, în anul 2011, a înregistrat modificări față de anul 1992. Analiza vizează șapte localități urbane mici, care, în anul 1992, dețineau statutul legal de oraș (Câmpulung Moldovenesc, Fălticeni, Rădăuți, Vatra Dornei, Gura Humorului, Siret și Solca).

În 1992, cea mai mare parte a forței de muncă ocupată din aceste orașe era concentrată în sectorul secundar, acesta fiind urmat de sectorul terțiar (tabelul 3). Cele mai reduse ponderi ale populației ocupate erau înregistrate de sectorul primar, exceptând localitatea Solca, ce prezenta o pondere importantă – de 34,7% – a populației ocupate în agricultură.

Tabel 3: Structura populației ocupate pe sectoare de activitate în orașele mici din județul Suceava, 1992

	Oraș	Populație ocupată						
		Sector primar			Sector secundar		Sector terțiar	
		Nr.	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1	Câmpulung Moldovenesc	9.469	288	3,0	4.862	51,3	4.319	45,6
2	Fălticeni	15.023	514	3,4	10.620	70,7	3.889	25,9
3	Gura Humorului	6.579	169	2,6	3.729	56,7	2.681	40,8
4	Rădăuți	13.524	501	3,7	8.259	61,1	4.764	35,2
5	Siret	4.225	289	6,8	2.640	62,5	1.296	30,7
6	Solca	1.712	594	34,7	703	41,1	415	24,2
7	Vatra Dornei	8.050	329	4,1	3.941	49,0	3.780	47,0

Sursa: prelucrare date statistice Comisia Națională pentru Statistică, 1994

O altă analiză, mai amănunțită, vizează populația ocupată în industria extractivă și cea prelucrătoare în cele 7 orașe mici din județul Suceava și modificarea ce s-a produs în perioada 1992–2011 în privința nivelului de ocupare din aceste ramuri economice.

În 1992, în toate orașele mici din județul Suceava, cea mai mare parte a populației ocupate se concentra în industria prelucrătoare, dovadă ponderea ei cuprinsă între 31,2% (Vatra Dornei) și 64,9% (Fălticeni) (tabelul 4).

Tabel 4: Dinamica ponderii populației ocupate în industria extractivă și prelucrătoare în orașele mici din județul Suceava, 1992–2011 (%)

		Industria extractivă			Industria prelucrătoare		
		1992	2011	1992–2011	1992	2011	1992–2011
1	Câmpulung Moldovenesc	5,1	1,4	–3,7	39,0	14,5	–24,5
2	Fălticeni	0,3	0,1	–0,2	64,9	21,0	–43,9
3	Gura Humorului	13,8	0,9	–12,9	35,9	15,7	–20,2
4	Rădăuți	0,1	0,2	–0,1	55,8	22,4	–33,4
5	Siret	0,2	0,1	–0,1	55,4	20,6	–34,8
6	Solca	0,9	0,0	–0,9	32,3	5,5	–26,8
7	Vatra Dornei	10,9	1,4	–9,5	31,2	19,6	–11,6

Sursa: prelucrare de date statistice Comisia Națională pentru Statistică, 1994, Direcția Județeană de Statistică Suceava, 2013

În ceea ce privește populația ocupată în industria extractivă, ea a înregistrat ponderi mai semnificative în trei dintre orașele mici, și anume: Câmpulung Moldovenesc (5,1%), Vatra Dornei (10,9%) și Gura Humorului (13,8%), în celelalte orașe populația ocupată fiind de sub 1%.

În 2011, populația ocupată în industria prelucrătoare avea în continuare cele mai mari ponderi în cinci din cele șapte orașe mici (excepție făceau Solca și Gura Humorului), însă ponderea ei era mult mai redusă, fiind cuprinsă între 5,5 (Solca) și 22,4% (Rădăuți), comparativ cu 1992 în oricare dintre orașe. Referitor la industria extractivă, ponderea populației ocupate consemna valori mici – între 0,9 și 1,4% – în cele trei orașe analizate (Gura Humorului, Câmpulung Moldovenesc și Vatra Dornei).

În perioada 1992–2011, în orașele mici din județul Suceava, populația ocupată în industria prelucrătoare a înregistrat o scădere semnificativă, cuprinsă între 11,6% în orașul Vatra Dornei și 43,9% în orașul Fălticeni, în timp ce în industria extractivă diminuarea a fost de 3,7% (Câmpulung Moldovenesc), 9,5% (Vatra Dornei) și 12,9% (Gura Humorului).

În paralel cu diminuarea ponderii populației ocupate în industrie, în perioada 1992–2011, a crescut cea a populației ocupate în administrația publică și asigurările sociale, în învățământ și în sănătate și asistență socială. Așa, spre exemplu, populația ocupată în administrația publică și asigurările sociale și în învățământ a consemnat o dinamică pozitivă în toate cele 7 orașe mici analizate, prima cu procente cuprinse între 3,0 și 8,1%, iar a doua cu valori între 0,9 și 3,8%, în timp ce în sănătate și asistență socială creșterea a fost între 1,9 și 3,4% în cinci din cele șapte localități urbane (tabelul 5).

Evoluția concentrării populației ocupate în industria prelucrătoare a influențat distribuția acestora pe sectoare ale economiei naționale și profilul economic al orașelor.

Astfel, din punct de vedere a dinamicii structurii populației ocupate pe sectoare de activitate, se constată că, în perioada 1992–2011, în cele 7 orașe mici din județul Suceava, a avut loc o creștere a sectorului terțiar și a celui primar, concomitent cu scăderea sectorului secundar.

Tabel 5: Dinamica ponderii populației ocupate în administrația publică și asigurările sociale, în învățământ și sănătate și asistență socială în orașele mici din județul Suceava, 1992–2011

	Oraș	Administrație publică și asigurări sociale			Învățământ			Sănătate și asistență socială		
		1992	2011	1992–2011	1992	2011	1992–2011	1992	2011	1992–2011
1	Câmpulung Moldovenesc	3,2	6,2	+3,0	6,7	9,0	+2,3	5,1	7,1	+2,0
2	Fălticeni	1,9	7,3	+5,4	5,3	9,1	+3,8	4,2	7,6	+3,4
3	Gura Humorului	2,1	6,3	+4,2	7,2	10,9	+3,7	6,9	6,9	0,0
4	Rădăuți	3,2	9,0	+5,8	6,0	8,9	+2,9	5,3	7,6	+2,3
5	Siret	3,2	11,3	+8,1	5,8	8,1	+2,3	9,1	12,0	+2,9
6	Solca	2,5	7,1	+4,6	5,3	8,4	+3,1	6,0	8,1	+1,9
7	Vatra Dornei	2,8	8,5	+5,7	4,9	5,8	+0,9	6,3	6,0	-0,3

Sursa: prelucrare de date statistice Comisia Națională pentru Statistică, 1994, Direcția Județeană de Statistică Suceava, 2013

Analiza datelor statistice privind structura populației ocupate pe sectoare de activitate în anul 2011 arată că:

- unele dintre orașe – Rădăuți, Vatra Dornei, Fălticeni, Gura Humorului, Câmpulung Moldovenesc și Siret – s-au încadrat într-un tip funcțional economic specific urban (cel puțin 75% din populația ocupată desfășura activități în industrie, construcții și servicii);
- alte orașe – Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Solca și Vicovu de Sus – au avut o funcție predominant agricolă, caracteristică localităților rurale.

Dotarea locuințelor cu instalații de alimentare cu apă (% din totalul locuințelor)

Locuințele din mediul urban într-o proporție însemnată trebuie să confere locuitorilor anumite facilități de bază, cum sunt dotarea cu apă în locuință și dotarea cu baie și WC.

Dotarea locuințelor cu instalații de alimentare cu apă reprezintă unul dintre indicatorii

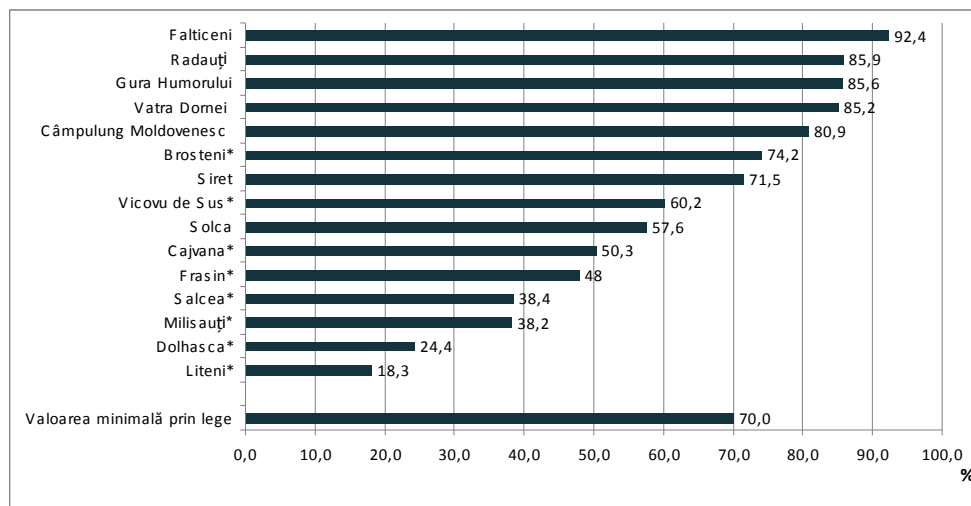
care definesc profilul urban al localităților. Potrivit Legii 351/2001, cel puțin 70% dintre locuințe ar trebui să dispună de instalații de alimentare cu apă curentă.

Alimentarea cu apă a locuințelor asigură creșterea calității acestora, precum și a confortului pentru locuitori.

Conform datelor Recensământului populației și locuințelor din anul 2011, dotarea locuințelor cu instalații de apă în orașele mici luate în studiu a variat în limite foarte largi, de la 18,3% în orașul Liteni la 92,4% în orașul Fălticeni (figura 3).

Valoarea de 18,3% reprezintă nu numai minima în orașele studiate, ci reprezintă și cea mai coborâtă dintre valorile înregistrate la nivelul orașelor mici din țara noastră.

În orașele mici, cum sunt Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Solca, Vicovu de Sus, mai puțin de 70% dintre locuințe dispuneau de alimentare cu apă, adică sub valoarea minimă stipulată de lege pentru această categorie de localități. Cele mai multe dintre orașele menționate – șapte din opt – sunt orașe declarate recent, care au păstrat un caracter rural în privința dotării locuințelor cu instalații de apă.

Figura 3: Dotarea locuințelor cu instalații de alimentare cu apă în locuință în orașele mici din județul Suceava, 2011 (%)

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: INS, 2011

Dotarea locuințelor cu baie (% din totalul locuințelor)

Dotarea locuințelor cu baie reprezintă de asemenea un indicator de definire a caracterului urban al localităților; dotarea cu această facilități a locuințelor contribuie la asigurarea confortului acestora, precum și a locuitorilor.

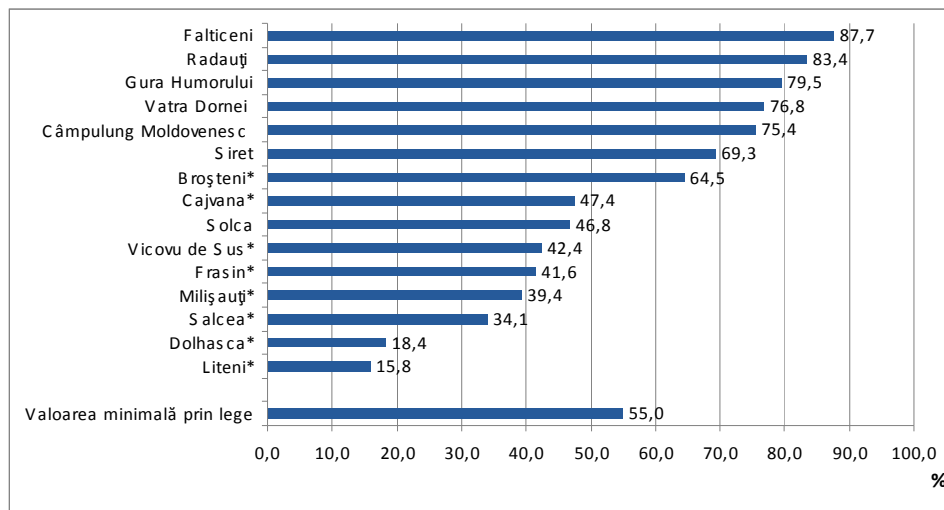
Analiza întreprinsă privește dotarea locuințelor cu baie nu și cu WC, așa cum este acest indicator specificat în lege, întrucât datele statistice disponibile se referă în mod precis la această utilitate.

În anul 2011, potrivit datelor de recensământ, în orașele mici studiate dotarea locuințelor cu baie a variat într-un interval mare

de valori, respectiv între 15,8% în orașul Liteni și 87,7% în orașul Fălticeni (figura 4).

În orașele Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Solca, Vicovu de Sus, dotarea locuințelor cu baie a înregistrat ponderi mai reduse ca valoarea minimă – de 55% din totalul locuințelor – prevăzută de lege pentru categoria orașelor mici.

Cele mai multe dintre localitățile enumerate – șapte din opt – sunt orașe noi, declarate după anul 2001 (în conformitate cu Legea 351/2001). Ele au păstrat condițiile de locuit atât în ceea ce privește dotarea cu baie a locuințelor, cât și alimentarea cu apă a acestora, specifice așezărilor rurale.

Figura 4: Dotarea locuințelor cu baie în locuință în orașele mici din județul Suceava, 2011 (%)

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

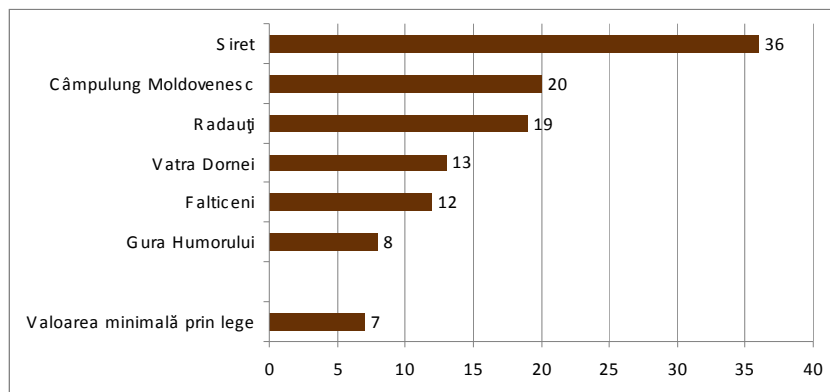
Sursa: INS, 2011

Numărul de paturi în spitale la 1.000 de locuitori

Numărul de paturi în spitale la 1.000 de locuitori se află printre indicatorii care definesc localitățile urbane.

Acest indicator exprimă accesul populației la spitale orașenești.

Datele de recensământ în 2011 referitoare la numărul de paturi în spitale indică dotarea cu spital sau centru de sănătate a orașelor Câmpulung Moldovenesc, Falticeni, Radauți, Vatra Dornei, Gura Humorului și Siret (figura 5).

Figura 5: Numărul de paturi în spitale* la 1.000 de locuitori în orașele mici din județul Suceava, 2011

Notă: * inclusiv centre de sănătate.

Sursa: prelucrare de date statistice: TEMPO-Online, INS

Numărul de paturi la 1.000 de locuitori în spitalele din orașele enumerate este egal sau mai mare ca 7, valoare ce reprezintă limita minimă prevăzută de lege pentru acest indicator.

Pe lângă cele menționate anterior, există și orașe care nu dispun de unitate spitalicească sau centru de sănătate. Aceste orașe sunt: Solca, Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Salcea și Vicovu de Sus.

Cu excepția orașului Solca, localitățile urbane din județul Suceava care nu au în cuprinsul lor spital sau centru de sănătate sunt orașe declarate recent, care nu au dezvoltat încă o rețea publică de ocrotire a sănătății specifică așezărilor urbane.

Solca din județul Suceava nu mai dispune de nicio unitate sanitară de tip centru de sănătate sau spital din anul 2011. Spitalul de Boli Cronice Solca a fost transformat în

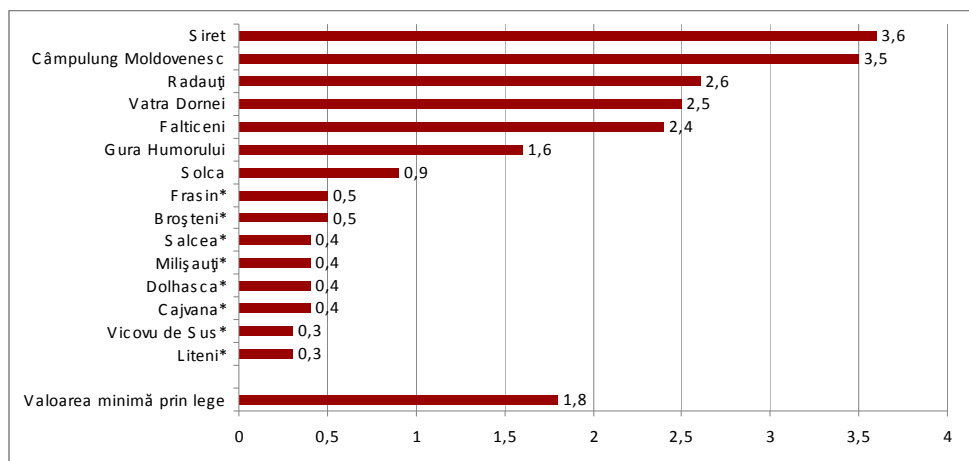
cămin pentru persoane vârstnice în baza Hotărârii de Guvern 212/2011 (Guvernul României, 2011).

Numărul de medici care revin la 1.000 de locuitori

Reprezintă un indicator prin care este exprimat accesul populației la medic (respectiv medicul de familie și medicul specialist).

Din analiza datelor de recensământ, în 2011, rezultă că într-un mare număr de orașe – 10 din cele 15 pentru care există date – s-a înregistrat un număr redus de medici care au revenit la 1.000 de locuitori. Așa sunt orașele Broșteni (0,5), Cajvana (0,4), Dolhasca (0,4), Frasin (0,5), Gura Humorului (1,6), Liteni (0,3), Milișăuți (0,4), Salcea (0,4), Solca (0,9) și Vicovu de Sus (0,3) (figura 6).

Figura 6: Numărul de medici care revin la 1.000 de locuitori în orașele mici din județul Suceava, 2011

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: prelucrare de date statistice: TEMPO-Online, INS.

În așezările urbane enumerate s-au înregistrat mai puțin de 1,8 medici la 1.000 de locuitori, adică sub limita minimă prevăzută de lege pentru acest indicator.

Între orașele aflate în această situație sunt cele cu statutul dobândit recent, respectiv

după anul 2001, care nu au ajuns la nivelul urban conturat de lege, dar și orașe declarate anterior anului menționat. Solca nu mai dispune de unitățile sanitare necesare asigurării serviciilor de sănătate de către un număr adecvat de medici, ca urmare a transformării

în anul 2008 a spitalului în cămin pentru persoane vârstnice.

În unele dintre orașe, cum sunt Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Solca, Vicovu de Sus, atât numărul de paturi din unitățile medicale, spital sau centru de sănătate, cât și numărul de medici au înregistrat valori sub cele prevăzute de lege.

Din cele prezentate rezultă că în orașele mici din județul Suceava rețeaua de ocrotire a sănătății este deficitară atât sub aspectul dotării cu unitate spitalicească, cât și sub aspectul personalului sanitar, ceea ce afectează accesul populației lor la îngrijirea sănătății.

Unități de învățământ

Privitor la unitățile de învățământ de tip liceal sau altă formă de învățământ secundar, ca indicator al urbanizării localităților, datele statistice arată că, în anul 2011, orașele mici din județul Suceava, cu excepția localităților Frasin, Milișăuți și Salcea, prezentau cel puțin câte o unitate de învățământ liceal (TEMPO-Online, INS). Orașele menționate nu dispun de unitate de învățământ liceal, după cum reiese din baza de date TEMPO-Online, din *Fișa localității*, precum și din baza de date a Inspectoratului Școlar Județean Suceava, ceea ce înseamnă că nu îndeplinesc acest criteriu de urbanizare.

Dotări culturale și sportive

Dotările culturale și sportive, un alt indicator de definire a orașelor mici, se referă la sălile de spectacol, bibliotecile publice și spațiile pentru activitățile sportive de pe teritoriul acestor localități urbane.

Dintre structurile destinate activităților culturale, analiza datelor statistice indică în orașele mici studiate prezența atât a sălilor de spectacol, cât și a bibliotecilor publice. Astfel, din *Fișa localității* rezultă că în aceste orașe, cu excepția localității Câmpulung

Moldovenesc, există cel puțin un spațiu, cămin cultural sau casă de cultură, destinat manifestărilor culturale-artistice (Prefectura județului Suceava, f.a.).

Datele statistice relevă de asemenea că, în anul 2011, în fiecare din orașele luate în studiu din județul Suceava se afla câte o bibliotecă publică (TEMPO-Online, INS).

Cât privește dotările sportive, din *Fișa localității* rezultă că, exceptând orașul Rădăuți, pentru care nu este specificată informația, orașele mici studiate dispun de infrastructură, teren de sport, sală de sport, bază sportivă, necesară pentru desfășurarea activităților sportive, respectiv de cel puțin un spațiu din acestea în fiecare localitate (Prefectura județului Suceava, f.a.).

Locuri în hoteluri

Numărul de locuri în hoteluri reprezintă un indicator ce descrie capacitatea de cazare turistică în hoteluri de pe teritoriul așezărilor urbane mici.

Datele statistice din anul 2011 privind numărul de locuri de cazare în hoteluri indică faptul că multe dintre orașele luate în studiu nu dispuneau de unități de cazare de tip hotel. Astfel, din cele 15 orașe mici aflate în analiză 10 nu aveau în cuprinsul lor un hotel. Aceste orașe erau următoarele: Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Siret, Solca și Vicovu de Sus.

Celelalte orașe aveau între 71 și 1.284 de locuri de cazare în hoteluri, respectiv Câmpulung Moldovenesc – 315, Fălticeni – 71, Rădăuți – 198, Vatra Dornei – 1.284 și Gura Humorului – 459 (TEMPO-Online, INS). Acestea dispuneau de unități de cazare de tip hotel și înregistrau și numărul minim de locuri prevăzut de lege.

Este vorba despre orașe cu dezvoltare turistică, dintre care Vatra Dornei este o stațiune turistică renumită.

Străzi modernizate (% din lungimea totală a străzilor)

Proporția kilometrilor de străzi modernizate din lungimea totală a străzilor descrie nivelul infrastructurii de acces din cuprinsul așezărilor urbane (mici).

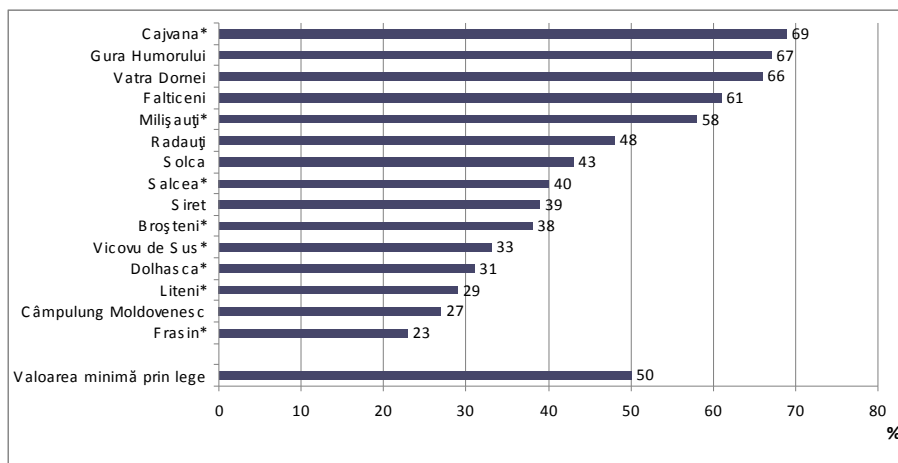
Analiza datelor statistice referitoare la infrastructura de transport arată că mai multe orașe mici din județul Suceava au niveluri coborâte de modernizare din acest punct de vedere.

Astfel, în anul 2011, orașele mici dețineau din lungimea totală a străzilor următoarele

ponderi: Câmpulung Moldovenesc – 27%, Rădăuți – 48%, Broșteni – 38%, Dolhasca – 31%, Frasin – 23%, Liteni – 29%, Salcea – 40%, Siret – 39%, Solca – 43%, Vicovu de Sus – 33% înregistrând valori sub limita minimală prevăzută de lege (figura 7).

Între orașele enumerate se află orașe noi declarate după anul 2001, cum sunt Broșteni, Dolhasca, Frasin, Liteni și Salcea, dar și orașe al căror statut urban a fost dobândit anterior anului menționat, precum Câmpulung Moldovenesc, Rădăuți și Solca.

Figura 7: Străzi modernizate¹ în orașele mici din județul Suceava, 2011 (%)

Note: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

¹ Străzile modernizate sunt cele cu îmbrăcămînți din piatră fasonată, asfalt sau beton (TEMPO-Online, INS).

Sursa: prelucrare de date statistice: TEMPO-Online, INS.

Străzi cu rețele de distribuție a apei (% din lungimea totală a străzilor)

Proporția kilometrilor de străzi cu rețele de distribuție a apei potabile din lungimea totală a străzilor caracterizează nivelul infrastructurii tehnico-edilitare din cadrul așezărilor urbane mici.

Străzile cu rețele de distribuție a apei, ca pondere din lungimea totală a străzilor orașenești, au consemnat valori sub pragul minim

legal, de 60%, în câteva dintre orașele analizate, după cum urmează: Câmpulung Moldovenesc (31%), Rădăuți (59%), Broșteni (50%), Siret (34%), Solca (43%) și Vicovu de Sus (21%) (figura 8).

Prin valorile înregistrate, infrastructura tehnico-edilitară este deficitară în privința dotării cu echipamente pentru alimentarea cu apă potabilă. Aceasta afectează calitatea locuirii și calitatea vieții populației, în sensul că multe locuințe nu pot fi racordate la rețeaua publică de apă potabilă.

Străzi cu conducte de canalizare (% din lungimea totală a străzilor)

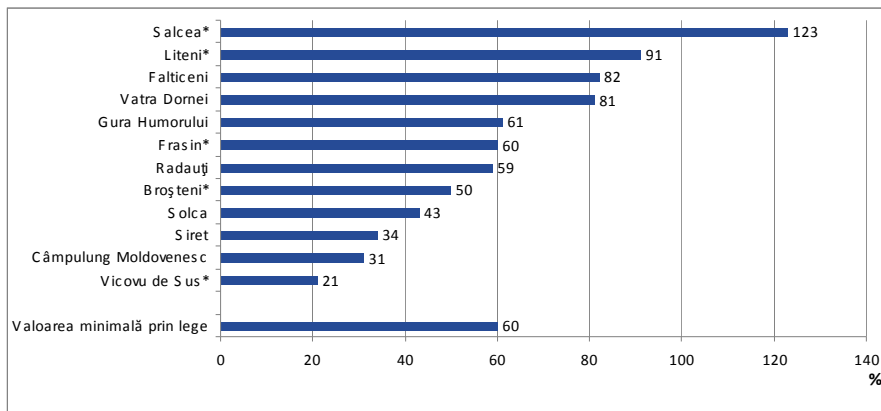
Proporția kilometrilor de străzi cu conducte de canalizare din lungimea totală a străzilor constituie de asemenea un indicator ce descrie nivelul infrastructurii tehnico-edilitare de pe teritoriul așezărilor urbane mici.

Datele disponibile pentru 13 orașe mici (din cele 15) arată că ponderea lungimii stră-

zilor cu canalizare publică din lungimea totală a străzilor a consemnat, în anul 2011, valori sub limita minimă prevăzută de lege – de 50% – în multe orașe dintre cele analizate.

Acestea sunt: Câmpulung Moldovenesc (19%), Fălticeni (43%), Rădăuți (47%), Broșteni (35%), Cajvana (3%), Dolhasca (6%), Frasin (10%), Gura Humorului (49%), Liteni (27%), Salcea (22%) și Solca (16%) (figura 9).

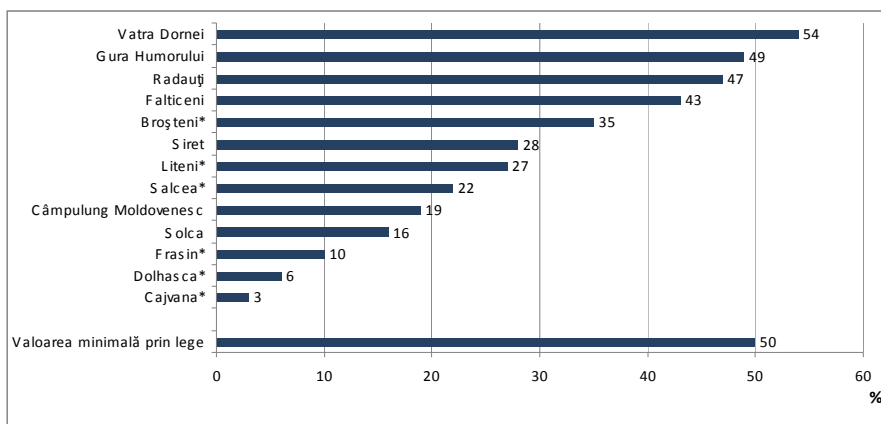
Figura 8: Străzi cu rețele de distribuție a apei potabile în orașele mici din județul Suceava, 2011 (%)

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: prelucrare de date statistice: TEMPO-Online, INS.

Figura 9: Lungimea conductelor de canalizare în orașele mici din județul Suceava, %, 2011

Notă: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

Sursa: prelucrare de date statistice: TEMPO-Online, INS.

Din datele prezentate rezultă că dotarea orașelor mici cu echipamente de canalizare publică prezintă deficiențe mari. Acestea influențează calitatea locuirii și calitatea vieții populației localităților respective, ale cărei locuințe nu pot fi dotate cu instalații și racordate la canalizarea publică.

Epurarea apelor uzate – stație de epurare cu treaptă mecanică

Dotarea cu stație de epurare a apelor uzate reprezintă un alt indicator din lege care descrie profilul urban al orașelor mici. Îndeplinirea acestui criteriu legal asigură calitatea mediului înconjurător și, implicit, sănătatea umană și, prin aceasta, calitatea vieții populației.

Analiza datelor statistice din fișa localităților din județul Suceava privind dotarea cu stație de epurare a apelor uzate arată că 10 orașe din cele 15, Broșteni, Câmpulung Moldovenesc, Dolhasca, Fălticeni, Gura Humorului, Liteni, Rădăuți, Solca, Siret și Vatra Dornei, dispun de stație de tratare (Prefectura județului Suceava, f. a.). Pentru celelalte cinci orașe, Cajvana, Frasin, Milișăuți, Solca și Vicovu de Sus, lipsesc datele care să ateste prezența acestui tip de dotare în localitate. Informații de pe site-ul primăriei orașului

Vicovu de Sus arată că aceasta are un proiect care urmărește înființarea în localitate a unui sistem de canalizare cu stație de epurare (Primăria Vicovu de Sus, f. a.).

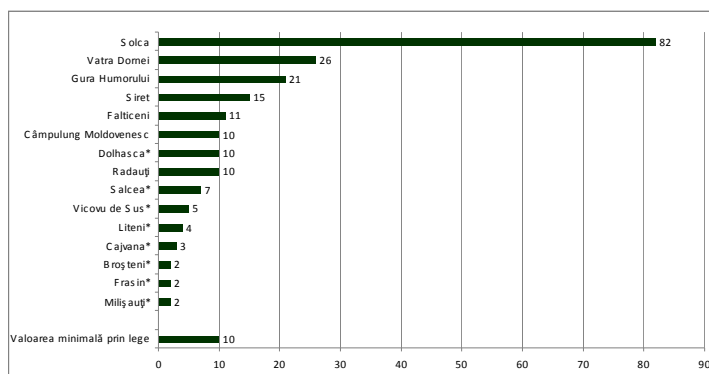
Spații verzi (parcuri, grădini publice, scuaruri)

Un indicator important care caracterizează infrastructura de agrement a așezărilor urbane, îl reprezintă suprafața de spații verzi (m^2) care revine la 1.000 de locuitori.

Indicatorul suprafața spațiilor verzi (ha) cuprinde suprafața spațiilor verzi amenajate sub formă de parcuri, grădini publice și scuaruri.

Datele privind suprafața zonelor verzi indicau în anul 2011 valori reduse ale acestora în unele dintre orașele luate în studiu. Avem în vedere orașele: Broșteni ($2 m^2/1.000$ de locuitori), Cajvana ($3 m^2/1.000$ de locuitori), Frasin ($2 m^2/1.000$ de locuitori), Liteni ($4 m^2/1.000$ de locuitori), Milișăuți ($2 m^2/1.000$ de locuitori), Salcea ($7 m^2/1.000$ de locuitori) și Vicovu de Sus ($5 m^2/1.000$ de locuitori) (figura 10).

Figura 10: Suprafața spațiilor verzi¹ în orașele mici din județul Suceava, m^2 /locuitor, 2011

Note: * Oraș declarat în anul 2004, în conformitate cu prevederile Legii nr. 351 din 6 iulie 2001.

¹ În cadrul spațiilor verzi, potrivit definiției INS, se includ și terenurile bazelor și amenajărilor sportive în cadrul perimetrelor construibile ale localităților (TEMPO-Online, INS).

Sursa: prelucrare de date statistice: TEMPO-Online, INS.

Valorile prezentate ale suprafețelor de spații verzi se situează sub pragul minim stabilit de lege – de 10 m²/1.000 de locuitori – pentru categoria așezărilor urbane mici.

Între orașele caracterizate de suprafețe restrânse de spații verzi se numără așezările declarate orașe anterior anului 2001.

Depozit controlat de deșeuri, cu acces asigurat

Un depozit controlat de deșeuri, cu acces asigurat, care funcționează în condiții ecologice, reprezintă un element important în asigurarea unui mediu înconjurător curat care contribuie la menținerea sănătății populației și, prin aceasta, la o bună calitate a vieții.

Conform hărții Agenției de Protecția Mediului Suceava privind situația depozitelor de deșeuri și a gropilor de gunoi din localitățile județului Suceava, în anul 2007, unele dintre orașele luate în studiu, respectiv Câmpulung Moldovenesc, Fălticeni, Gura Humorului, Rădăuți, Siret și Vatra Dornei, dispuneau de depozit de deșeuri, în timp ce celelalte orașe, Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Liteni, Milișăuți, Salcea, Solca și Vicovu de Sus, aveau groapă de gunoi (*Master Plan de Gestionare a Deșeurilor pentru județul Suceava pentru anul 2007–2037*). Nici depozitele de deșeuri și nici gropile de gunoi nu îndeplineau însă condițiile legale de mediu, ele constituind surse de poluare pentru mediul înconjurător și risc pentru sănătatea populației.

Situația neconformă a depozitelor de deșeuri și a gropilor de gunoi arată că orașele mici studiate nu îndeplinesc criteriul de *acces asigurat la depozit controlat de deșeuri*.

Concluzii

Studiul a prezentat nivelul de urbanizare a orașelor mici din țara noastră, prin prisma analizei mai multor indicatori de individualizare și de definire a acestei categorii de localități, respectiv a 15 dintre cei 16 indicatori prevăzuți de lege.

Analiza întreprinsă la nivelul a 15 așezări urbane mici din județul Suceava a permis distingerea nivelului actual de urbanizare, faptul că mai multe comune au fost declarate administrativ orașe fără să îndeplinească unele condiții minime pe care le reclamă o așezare urbană. În același timp, unele orașe mici mai vechi, cu tradiție urbană, au fost supuse transformărilor economico-sociale produse după 1990 și ale crizei economico-financiare din 2008.

Au fost analizați următorii indicatori: numărul de locuitori, structura populației ocupate pe sectoare ale economiei naționale, dotarea locuințelor cu instalații de alimentare cu apă (% din totalul locuințelor), dotarea locuințelor cu baie (% din totalul locuințelor), numărul de paturi în spitale la 1.000 de locuitori, numărul de medici care revin la 1.000 de locuitori, unitățile de învățământ de tip liceal sau altă formă de învățământ secundar, structurile destinate activităților culturale și sportive, numărul de locuri de cazare în hoteluri, proporția kilometrilor de străzi modernizate din lungimea totală a străzilor, proporția kilometrilor de străzi cu rețele de distribuție a apei potabile din lungimea totală a străzilor, proporția kilometrilor de străzi cu conducte de canalizare din lungimea totală a străzilor, epurarea apelor uzate – stație de epurare cu treaptă mecanică, su-

prafața de spații verzi (m²) la 1.000 de locuitori și depozit controlat de deșeuri, cu acces asigurat.

Analiza a scos în evidență faptul că din cele 15 orașe mici din județul Suceava luate în studiu, un singur oraș îndeplinea cele 14 criterii de urbanizare analizate din cele 16 stabilite prin lege și din cele 15 pentru care s-a dispus de date, și anume orașul Vatra Dornei, care prezintă cel mai înalt grad de urbanizare.

Mai rezultă că celelalte 14 orașe au un grad de urbanizare mai scăzut, ca urmare a faptului că nu îndeplineau unele dintre criteriile de urbanizare prevăzute de lege. Dintre acestea, prin cel mai coborât nivel de urbanizare se caracterizează orașul Solca, în timp ce orașele cu statut urban recent dobândit, care nu depășesc limitele minime ale mai multor indicatori de urbanizare stabiliți de

lege, – orașele Frasin și Salcea nu îndeplineau nouă dintre criterii, orașele Liteni, și Vicovu de Sus nu îndeplineau opt dintre criterii, orașele Broșteni, Cajvana, Dolhasca și Milișăuți nu îndeplineau șapte dintre criterii –, prezintă și ele un nivel mai redus de urbanizare.

Lipsa datelor statistice pentru unul dintre indicatorii de definire a localităților urbane mici, respectiv *ponderea străzilor cu rețele de hidranți exteriori pentru stingerea incendiilor*, precum și lipsa datelor privind *dotarea cu stație de epurare cu treaptă mecanică* pentru cinci dintre localități limitează o evaluare mai completă a nivelului de urbanizare a orașelor mici studiate. De asemenea, faptul că unii indicatori sunt de ordin cantitativ nu permit aprecieri privind calitatea și limitează analiza și interpretarea în acest sens a datelor.

Notă

¹ Referitor la prevederea legală prin care orașele mici ar trebui să aibă între 5.000 și 30.000 de locuitori, există și orașe care nu ating pragul demografic necesar statutului de oraș. În anul 2011,

29 de orașe nu ajungeau la valoarea minimă a primului indicator din lege privind numărul de locuitori, ele fiind declarate orașe din punct de vedere administrativ.

Bibliografie

- Abraham, D. (1991) *Introducere în sociologia urbană*. București: Științifică.
- Banca Mondială, Ministerul Muncii și Familiei și Egalității de Șanse și Institutul de Statistică (2007) *România: Raport de evaluare a sărăciei*. Program de asistență analitică și consiliere. Raport Nr. 40120-RO. Disponibil la site-resources:worldbank.org/INTROMANIAIN ROMANIAN/Poverty/AssessmentReportRom.pdf.
- Comisia Națională pentru Statistică, 1994, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. II, *Populație – Structură social-economică*, București.
- Consiliul Județean Suceava (f. a.) *Strategia de dezvoltare economică și socială a județului Suceava, perioada 2011–2020*. Disponibil la www.cjsuceava.ro/documente-nou/strategie/Strategie%20interior.pdf.
- Ghinea, E. și Ghinea, D. (2000) *Localitățile din România. Dicționar*. Editura Enciclopedică, București.
- Guvernul României (2011) HG 212 – *Dezvoltarea rețelei naționale pentru persoane vârstnice*, Monitorul Oficial al României 175/2011.
- Direcția Județeană de Statistică Suceava, Institutul Național de Statistică (2013) *Anuarul statistic al județului Suceava 2013*, Suceava.

- Hatos, A. (2010) Ce nu merge la mașinăriile de creștere urbană din România? Cazul orașelor mici din nord-vestul Transilvaniei, în *Revista Calitatea Vieții*, XXI, 3–4, pp. 351–364.
- Humă, C. și Chiriac, D. (2012) Efecte ale crizei economice și financiare în unele localități urbane mici din România, *Revista Calitatea Vieții*, XXIII, nr. 1, pp. 3–24.
- Neacșu, M.C. (2010) *Orașul sub lupă. Concepte urbane. Abordare geografică*. București: ProUniversitaria.
- Institutul Național de Statistică (2004, 2007, 2014) *Anuarul statistic al României 2003, 2007, 2013*, București.
- Institutul Național de Statistică (2011) *Recensământul Populației și al Locuințelor – Populația rezidentă (stabilă) a județelor, municipiilor și orașelor, la 20 octombrie 2011*.
- Master Plan de Gestionare a Deșeurilor pentru județul Suceava pentru perioada 2007–2037 (f. a.). Disponibil la http://suceava-recicleaza.ro/uploads/suceava/documente/MasterPlan%20deseuri%20Suceava_rez%20final.pdf.
- Measnicov, I., Hristache, I. și Trebici, Vl. (1977) *Demografia orașelor României*. București: Șt. și Enciclopedică.
- Monitorul de Suceava (2010) Locuitorii din Milișăuți, dezinteresați de referendumul pentru revenirea la statutul de comună. 30 august. Disponibil la <https://www.monitorulsv.ro/Ultima-ora-local/2010-08-30/Locuitorii-din-Milisauti-dezinteresati-de-referendumul-pentru-venirea-la-statutul-de-comuna>.
- Parlamentul României (2001) *Legea nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea a IV-a Rețeaua de localități*, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 408 din 24 iulie 2001.
- Parlamentul României (2004) *Legea nr. 83/2004 pentru declararea ca orașe a unor comune*, Monitorul Oficial nr. 310 din 7 aprilie 2004.
- Parlamentul României (2007) *Legea nr. 63 din 22 martie 2007 privind înființarea comunei Poieni-Solca, județul Suceava, prin reorganizarea orașului Solca*, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 223 din 2 aprilie 2007.
- Popp, N., Iosep, I. și Paulencu, D. (1973) *Județul Suceava*. București: Academiei.
- Rink, D. (2011) Urban Shrinkage as a Problem of Post-Socialist Transformation. The Case of Eastern Germany. *Sociologie Românească*, IX, 3, 20–34.
- Stănculescu, M.S. și Berevoescu, I. (coord.) (2004) *Sărac lipit, caut altă viață*. București: Nemira.
- Strategia de dezvoltare regională Nord-Est 2014–2020* (2013) Disponibil la <http://www.adr-nordest.ro/user/file/pdf/v3/strategie%20RNE%202014-2020%20aprilie%202013.pdf>.
- Strategia de dezvoltare teritorială a României. România policentrică 2035. Coeziune și competitivitate teritorială, dezvoltare și șanse egale pentru oameni* (2014) Disponibil la www.sdtr.ro.
- Teșliuc, E., Grigoraș, V. și Stănculescu, S.M. (coord.) (2016) *Atlasul zonelor rurale marginalizate și al dezvoltării umane locale din România*. Disponibil la <http://documents.worldbank.org/curated/en/237481467118655863/pdf/106653-ROMANIAN-WP-P159257-PU-BLIC.pdf>. București: Banca Mondială.
- Voicu, M. și Voicu, B. (2006) *Cât de bine se simt orașenii în locuințele lor*, în D. Sandu (coord.), *Viața socială în România urbană*, București: Polirom.
- Zamfir, C. și Vlăsceanu, L. (1993) *Dicționar de sociologie*. București: Babel.
- *** (f. a.) *Fișa localităților județului Suceava*. Prefectura Județului Suceava. Disponibil la http://www.prefecturasuceava.ro/prez_gen/001-114.pdf.
- *** (f. a.) Inspectoratul Școlar Județean Suceava. www.isj.sv.edu.ro/index.php/retea-scolara/publica
- *** (f. a.) Primăria Municipiului Câmpulung Moldovenesc. <http://www.campulungmoldovenesc.ro>
- *** (f. a.) Primăria Vicovu de Sus. <http://www.ghidulprimariilor.ro/list-cityHallDetails/http://www.ghidulprimariilor.ro/list/cityHallDetails/PRIMARIA-VICOVU-DE-SUS/190874>.
- *** TEMPO-Online. Institutul Național de Statistică. Disponibil online la <https://statistici.insee.ro/shop>.

Un indicator informațional pentru variabilele categoriale ale unei anchete. Notă de cercetare

Gabriel Sticlaru*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: The statistical procedures used for data processing have to be considerate depending on measurement variables level: nominal, ordinal, interval or ratio type. Here are presented some examples for ordinal variables, where calculated mean is misleading and gives a wrong interpretation. For the categorical variables, we propose an indicator resulted from the informational entropy, as a measure of the responses distribution in a survey. Calculations are made for a Likert scale, survey data from 1991 to 2010. The indicator allows us to make a global characterization of the distributions, items ranking, dynamic comparisons and patterns identification.

Keywords: *Scales of measurement; Informational Entropy and Energy; Likert Scale.*

Cuvinte-cheie: *scale de măsurare; entropie și energie informațională; Scală Likert.*

Introducere

Analiza datelor măsurate pe o scală ordinală nu este întotdeauna transparentă. În multe cazuri, sunt tratate ca scale de interval, pentru a beneficia de avantajul unor tehnici statistice complexe (bazate pe medie, coeficienți de corelație și împrăștiere). Probabil că în multe cazuri scala nu satisface ipotezele unei scale de interval, de exemplu cerința ca intervalele dintre treptele scalei să fie egale.

De regulă, pentru date ordinale, se pot folosi procedurile nonparametrice bazate pe frecvențe, ranguri, mediană sau amplitudine, dar nu și procedurile parametrice bazate pe medie și deviație standard.

Tratarea datelor ordinale ca date măsurate pe o scală de interval (sau raport), fără examinarea prealabilă a valorilor și obiectivelor cercetării, poate conduce la concluzii greșite.

Sunt multe cazuri în care interpretarea datelor pe baza frecvențelor răspunsurilor este distorsionată, de exemplu, prin prezentarea mediilor itemilor scalei.

Vom exemplifica cu rezultatele obținute din ancheta „Diagnoza Calității Vieții 2010”.

Vom considera o scală Likert cu 5 variante de răspuns:

1. Foarte scăzută
2. Scăzută
3. Satisfăcătoare
4. Ridică
5. Foarte ridicată

Itemii scalei sunt (conform notației din chestionar):

D35 Accesibilitatea formelor de învățământ dorite de dvs. și de cei apropiați;

D36 Posibilitatea de a obține un loc de muncă pe măsura intereselor și a capacității (pentru dvs. și cei apropiați);

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, București.
E-mail: gabriel.sticlaru@gmail.com.

D37 Securitatea dvs. de acasă, de pe stradă etc.

În tabelul de mai jos sunt prezentate frecvențele răspunsurilor (în procente) și media fiecărui item al scalei.

Tabel 1: Exemplu în care media itemilor nu este relevantă

Itemi	Variante de răspuns					Media
	1	2	3	4	5	
D35	5,20	23,50	41,37	26,71	3,21	2,99
D36	39,52	37,10	17,34	5,69	0,35	1,90
D37	4,06	18,06	42,44	31,72	3,72	3,13

Dacă 41,4% dintre respondenți percep D35 ca „satisfăcător”, există două minorități semnificative (23,5% și 26,7%) cu opinii contrare („scăzut”, respectiv „ridicat”). O analiză pe baza mediei de 3,0 ar explica pentru D35, că în medie, opinia a fost „satisfăcător”.

Pentru D36, 37,1% au selectat varianta „scăzut”, dar două grupuri importante (39,5%, respectiv 17,3%), caracterizează drept „foarte scăzut”, respectiv „satisfăcător”. Valoarea mediei de 1,90 ar indica opinia „scăzut”.

Pentru D37, opinia a 42,4% dintre respondenți este „satisfăcător”, dar observăm și două grupuri importante (18,1% și 31,7%) cu opinii contrare („scăzut”, respectiv „ridicat”). O interpretare cu media de 3,1 arată un acord general față de varianta „satisfăcător”.

Există și exemple cu răspunsurile concentrate la capetele scalei (1, respectiv 5) și cu media la mijloc (varianta 3), cu o eronată explicație față de distribuția frecvențelor.

Metodologie

În cele ce urmează ne interesează să obținem o ierarhie a itemilor unei scale, bazată numai pe frecvențele răspunsurilor.

Vom considera o construcție agregată care este măsurată pe o scală cu n trepte (de obicei 3, 5, 7 sau 9), agregarea fiind cu m

itemi. Scala poate fi nominală, ordinală sau de interval.

Pentru a măsura diversitatea sau concentrarea în cadrul unui sistem, putem folosi entropia sau energia informațională, concepte introduse de Claude Shannon, respectiv Octav Onicescu.

Pe baza conceptului de entropie din teoria informației, vom construi un indicator care va permite caracterizarea distribuției frecvențelor răspunsurilor. Am preferat Entropia informațională, deoarece, spre deosebire de Energia informațională, este un indicator mediu, ponderat.

Pentru fiecare item, considerăm proporția răspunsurilor (frecvențe relative) corespunzătoare celor n variante: (p_1, \dots, p_n) , cu $\sum_{i=1}^n p_i = 1$.

Pentru această distribuție, entropia informațională este indicatorul ponderat:

$$H = - \sum_{i=1}^n p_i \log p_i$$

Dacă luăm logaritmi în baza n , atunci entropia maximă va fi $H_{\max} = \log_n n = 1$.

Entropia fiind simetrică, vom cere ca itemii scalei să fie corelați pozitiv. Distribuțiile (70%, 20%, 10%) și (10%, 20%, 70%) au aceeași entropie, dar prezintă o corelație negativă. Această cerință este în general satisfăcută în cazul unui construct care folosește un set de itemi orientați în același sens pe scală.

Pe baza entropiei informaționale, vom defini un indice relativ, pe care-l vom numi *gradul de diferențiere (de concentrare)*:

$$D = H_{\max} - H = 1 - H.$$

Distribuția cu proporțiile răspunsurilor egale este considerată uniformă, nediferențiată, cu $D = 0$.

Pe măsură ce răspunsurile se diferențiază (concentrează), indicele D crește (se apropie de 1). În tabele vom prezenta procentual atât frecvențele relative, cât și indicele de diferențiere (D).

Rezultate și discuție

Vom folosi datele culese prin anchetele privind „Diagnoza Calității Vieții” pentru anii 1991–1999, 2003, 2006 și 2010. Vom analiza scala introdusă prin întrebarea:

În perioada următoare, de ce anume vă temeți cel mai mult, pentru dvs. și familia dvs.?

Tabel 2: Scală Likert cu 3 trepte și 5 itemi

Item		Mult	Puțin	Deloc
1.	Șomaj	1	2	3
2.	Conflicte sociale	1	2	3
3.	Lipsa de securitate personală datorită criminalității	1	2	3
4.	Creșterea prețurilor	1	2	3
5.	Impozite	1	2	3

Scala va fi aplicată pentru perioada 1991–1999, 2003, 2006, 2010.

Tabel 3: Date pentru anul 2010

Item	%				Rang			
	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	42,0	23,1	34,9	2,6	3	3	1	4
2	26,6	43,6	29,8	2,1	5	2	2	5
3	28,0	45,2	26,8	2,7	4	1	3	3
4	90,0	8,2	1,8	66,1	1	5	5	1
5	87,5	10,3	2,2	60,6	2	4	4	2

În coloanele T1, T2, T3 am trecut ierarhizarea celor 5 itemi conform treptei de intensitate 1, 2, 3. De exemplu, conform scalei T1, respondenții se tem cel mai mult de (4) Creșterea prețurilor, apoi de (5) Impozite, (1) Șomaj, (3) Insecuritate personală și (2) Conflicte sociale, deci în ordinea (4, 5, 1, 3, 2).

După scala T2 itemii se ierarhizează în ordinea (3, 2, 1, 5, 4), iar după T3 în ordinea (1, 2, 3, 5, 4).

Dacă ierarhiile T1, T2 și T3 sunt particulare, în funcție de valoarea pe scală, clasa-mentul itemilor după entropia informațională (indicele de diferențiere D) ia în calcul toate cele 3 valori ale scalei, deci este **o ierarhie medie**, care ține cont de proporțiile răspunsurilor în toate cele 3 trepte. Astfel,

putem considera că din punct de vedere al temerii, ordinea dată de scala informațională este (4, 5, 3, 1, 2).

Putem vizualiza abaterile clasificărilor graduale T1, T2, T3 față de scala informațională.

Tabel 4: Date pentru anul 2006

Item	%				Rang			
	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	25,0	22,6	52,4	7,1	3	2	2	4
2	10,6	36,5	52,9	14,2	4	1	1	3
3	10,6	36,5	52,9	14,2	4	1	1	3
4	84,5	11,5	4,0	52,7	1	4	4	1
5	80,5	13,8	5,7	44,4	2	3	3	2

Tabel 5: Date pentru anul 2003

Item	%				Rang			
	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	43,4	17,9	38,7	5,6	3	3	2	3
2	18,5	41,6	39,9	5,0	5	1	1	4
3	26,0	41,6	32,4	1,7	4	2	3	5
4	87,9	9,5	2,6	60,9	1	5	5	1
5	82,5	13,2	4,3	48,7	2	4	4	2

Tabel 6: Date pentru anul 1999

Item	%				Rang			
	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	45,2	23,5	31,3	3,3	3	3	1	4
2	34,0	41,1	24,9	1,8	5	1	2	5
3	40,0	39,7	20,3	3,8	4	2	3	3
4	91,3	6,3	2,4	68,2	1	5	5	1
5	87,4	9,3	3,3	58,8	2	4	4	2

Tabel 7: Date pentru anul 1998

Item	%				Rang			
	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	44,7	21,3	34,0	3,9	3	2	1	5
2	21,2	51,1	27,7	6,4	5	1	2	4
3	36,1	51,1	12,8	11,4	4	1	3	3
4	78,7	17,0	4,3	43,2	1	3	5	1
5	74,5	17,0	8,5	33,5	2	3	4	2

Tabel 8: Date pentru anul 1997

Item	%				Rang			
	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	41,0	21,7	37,3	3,0	3	4	2	4
2	16,0	40,8	43,2	7,0	5	1	1	3
3	32,3	40,4	27,3	1,2	4	2	3	5
4	89,3	9,5	1,2	65,6	1	5	5	1

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
5	69,8	22,2	8,0	28,3	2	3	4	2

Tabel 9: Date pentru anul 1996

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	35,8	23,4	40,8	2,3	3	3	1	4
2	19,4	40,1	40,5	4,3	5	2	2	3
3	30,1	41,2	28,7	1,2	4	1	3	5
4	89,8	8,1	2,1	65,1	1	5	5	1
5	72,4	19,1	8,5	30,9	2	4	4	2

Tabel 10: Date pentru anul 1995

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	31,1	21,7	47,2	4,5	3	3	1	3
2	20,1	35,9	44,0	4,3	5	2	2	4
3	25,0	39,6	35,4	1,6	4	1	3	5
4	87,7	8,2	4,1	59,0	1	5	5	1
5	80,0	14,1	5,9	43,2	2	4	4	2

Tabel 11: Date pentru anul 1994

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	42,5	23,4	34,1	2,6	3	3	2	4
2	22,3	38,4	39,3	2,7	5	2	1	4
3	35,2	42,4	22,4	2,9	4	1	3	3
4	89,0	8,7	2,3	63,3	1	5	5	1
5	80,3	11,8	7,9	42,8	2	4	4	2

Tabel 15: Ierarhizare după indicele de diferențiere

	Rang											
Item	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2003	2006	2010
1	5	3	3	4	3	4	4	5	4	3	4	4
2	4	4	4	4	4	3	3	4	5	4	3	5
3	3	5	5	3	5	5	5	3	3	5	3	3
4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Se observă că pentru întreaga perioadă, temerea cea mai mare este acordată itemilor (4) Creșterea prețurilor și (5) Impozite. Oamenii se tem în continuare de (3) Insecuritate personală, (1) Somaj și (2) Conflicte sociale.

Tabel 16: Valorile indicatorului de diferențiere

Item	Anul											
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2003	2006	2010
1	1,0	5,3	9,4	2,6	4,5	2,3	3,0	3,9	3,3	5,6	7,1	2,6
2	5,0	1,1	3,7	2,7	4,3	4,3	7,0	6,4	1,8	5,0	14,2	2,1

Tabel 12: Date pentru anul 1993

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	29,4	17,0	53,6	9,4	4	3	1	3
2	20,4	39,4	40,2	3,7	5	1	2	4
3	36,0	35,9	28,1	0,6	3	2	3	5
4	89,8	6,4	3,8	63,8	1	5	5	1
5	76,4	15,0	8,6	36,2	2	4	4	2

Tabel 13: Date pentru anul 1992

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	34,9	19,0	46,1	5,3	3	3	1	3
2	27,1	39,7	33,2	1,1	5	1	2	4
3	34,4	36,1	29,5	0,3	4	2	3	5
4	86,7	9,7	3,6	57,3	1	5	5	1
5	75,3	17,4	7,3	35,6	2	4	4	2

Tabel 14: Date pentru anul 1991

	% Rang							
Item	1	2	3	D	T1	T2	T3	D
1	38,0	26,7	35,3	1,0	5	3	1	5
2	39,8	41,7	18,5	5,0	4	1	2	4
3	50,9	33,0	16,1	8,6	3	2	3	3
4	82,4	14,2	3,4	49,7	1	5	5	1
5	76,9	17,5	5,6	39,2	2	4	4	2

Spre deosebire de ranguri, indicele de diferențiere permite identificarea unor paternuri pentru perioada considerată.

Item	Anul											
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2003	2006	2010
3	8,6	0,3	0,6	2,9	1,6	1,2	1,2	11,4	3,8	1,7	14,2	2,7
4	49,7	57,3	63,8	63,3	59,0	65,1	65,6	43,2	68,2	60,9	52,7	66,1
5	39,2	35,6	36,2	42,8	43,2	30,9	28,3	33,5	58,8	48,7	44,4	60,6

În perioada 1991–1997, temerea față de (4) – Creșterea prețurilor este din ce în ce mai mare, în raport cu (5) – Impozite. Mine-riadele din 1990–1991 și represiunea mișcărilor sociale din 1990 determină pentru anul 1991 o temere crescută pentru (3) – Insecuritate personală și (2) – Conflicte sociale. Se observă că în preajma alegerilor, este o temere crescută față de Șomaj (1). Paternul se modifică în anul 2010 spre o tipologie cu două grupuri, cu intensități foarte diferite de apreciere. Itemii (4) și (5) sunt pe același plan de apreciere a temerii (foarte ridicată), iar itemii (1), (2) și (3) pe un plan secundar (foarte scăzută).

Concluzii

Interpretările pe baza mediei aritmetice în cazul variabilelor măsurate pe o scală ordinală trebuie făcute cu precauție. Încrederea acordată mediei aritmetice sporește dacă, de exemplu, vom înlocui scala Likert cu 5 trepte cu o scală cu 7 sau 9 trepte. Dacă vom folosi însă o scală de intensitate, de tip „termometru”, nivelul de măsurare poate fi considerat ca fiind de interval.

Pentru exemplificare, vom considera scala de intensitate introdusă prin întrebarea:

D74. În orice societate, unii oameni se consideră bogați, alții se consideră săraci.

Având în vedere numerotarea de la 1 la 10, dvs. unde vă situați?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Sărac									Bogat

Interpretări interesante se pot obține dacă comparăm mediile pe categoriile unei alte variabile, de exemplu D1 – Sex sau D6 – Pregătire școlară.

În Tabelul 17 de mai jos se observă că media răspunsurilor nu diferă în funcție de sex.

Distribuția mediilor (de la 2,35 la 5,65) este corelată pozitiv cu nivelul de studii.

Cei fără școală se consideră săraci, iar cei cu studii superioare se consideră suficient de bogați.

Tabel 17: Media în 2010 pentru D74 în funcție de D1

D1 – Sexul	Media
1. Masculin	4,40
2. Feminin	4,50
Total eșantion	4,46

Tabel 18: Media în 2010 pentru D74 în funcție de D6

D6 – Pregătirea școlară	Media
1. Fără școală	2,35
2. Școală generală neterminată	3,67
3. Școală generală absolvită	3,78
4. Școală profesională (școală de arte și meserii)	4,38
5. Liceu	4,69
6. Școală postliceală	5,08
7. Studii superioare	5,65
Total eșantion	4,46

Indicatorul informațional introdus de noi este bazat pe frecvențele relative și poate fi aplicat variabilelor categoriale ale anchetei, cu număr fix de categorii. Din cauza simetriei indicatorilor informaționali (entropie sau energie informațională), poziția în cadrul distribuției nu este preluată în calcule, astfel că distribuția (10%, 15%, 75%) are același indicator informațional pentru orice permutare.

Putem face însă comparații în dinamică pentru aceeași variabilă și observa tendin-

tele, în cazul în care nu apar răsturnări spectaculoase de procente între două momente de timp succesive, cum ar fi (10%, 20%, 70%) și (70%, 10%, 20%).

De asemenea, putem ierarhiza itemii unui construct, măsurat pe o scală Likert, la care în general itemii scalei sunt corelați pozitiv (corelația rangurilor).

Toate calculele noastre statistice au folosit datele primare din cercetarea „Diagnoza Calității Vieții” care s-a realizat anual în perioada 1990–1999 și în anii 2003, 2006,

2010, fiind finanțată prin programul de cercetare al Institutului de Cercetare a Calității Vieții.

Tabelele prezentate exprimă în dinamică o evaluare globală a scalei, la nivelul fiecărui item. Calculele indicatorului pentru perioada 1991–2010 au permis caracterizarea distribuției răspunsurilor, ierarhizări, comparații și identificarea unor paternuri în opiniile respondenților.

Bibliografie

Onicescu, O. (1966) Energie informationelle. *Comptes Rendues l'Academie des Sciences*, Paris, A, 263.

Shannon, C.E. (1948) A mathematical theory of communication part I and II. *Bell Syst. Tech. Journal*, 27, 379–423, 623–656.

Factors of Choosing Specializations in Higher Education Institutions of the Hungarian-Romanian Cross-Border Region

Krisztina Bernath*

Emanuel University of Oradea, Oradea, Romania

Abstract: The aim of the paper is to examine the decisions of students from the Hungarian-Romanian Cross-Border Region to pursue higher education and to choose a career, correlated with the individual and social motivational context. Larger higher education institutions (HEIs) attract more likely students from intellectual families, with high socio-economic status, those who have more friends, speak several languages, have material values; continuing education and university choice are influenced by the mobility factor and by following a model. The factors that are relevant in the choice of specialization at smaller HEIs are: the number of spoken languages, a disadvantaged background and gender. Students who are females, who come from rural areas and who have post-material values tend to choose humanities as their specialization, while students with a high mobility factor and high education level of the father will more likely choose sciences. The results could be efficiently used in the development of higher education in the field of practice, policy and research or in career counselling. Also, they enrich the results of empirical research related to the recruitment mechanisms of cross-border higher education institutions and young students.

Keywords: *specialization choice; Higher Education Institutions; Hungarian-Romanian Cross-Border Region.*

Cuvinte-cheie: *alegerea specializării; învățământ superior; Regiunea transfrontalieră România–Ungaria.*

Introduction

Decision on pursuing higher education and choosing specialization reflect one of youth's major interests and expectations regarding their future on the labor market.

The goal of this paper was to explore the correlations between different factors that influence students' decisions in the choice of higher education institutions (HEIs) and specialization within academic institutions from the Hungarian-Romanian Cross-Border Region (N = 2,120). The research also has a practical importance because, through it, HEIs may have access to expertise about

young candidates, about the 'profile' of young people entering university; nonetheless, young people who face career decisions may gain a broader view of educational opportunities and of the offer of various universities and colleges.

The empirical data used in this article was extracted from the data collected in 2012 for the HERD ('Higher Education for Social Cohesion – Cooperative Research and Development in a Cross-border Area')¹ research project. The project focused on the higher education institutions from the Romania-Hungary cross-border area (HERD, 2012). The common research topic applies to

* Emanuel University of Oradea, Str. Nufărului 87, 410597, Oradea, Romania.
E-mail: krisztina.bernath@emanuel.ro.

a relatively large geographic area, and it is determined by the region's similar history: the region is relatively uniform in terms of socio-economic and educational status, but in the past decades, not only did it have a peripheral position, but social inequality, cultural diversity, territorial fragmentation and the general level of distrust have developed to such an extent that made it difficult to respond to the emerging opportunities and challenges.

Scholarly literature

Most researches report that career path aspirations differentiate according to young people's social situation (Mehboob, Shah and Bhutto, 2012; Eccles et al., 2004; Hossler and Stage, 1992; Martinez and Klopott, 2005; Sandefur, Meier and Campbell, 2006; Boudon, 1981; Bourdieu, 1998; Bourdieu and Passeron, 1990; Coleman, 1998; Andorka and Simkus, 1983; Ferge, 1972; Pusztai, 2004; Róbert, 2000). It is therefore important to examine students' registered social status when they enter the higher education system. While in the case of students coming from lower social strata, the proportion of parents with HE is smaller, and lower education is probably associated with a lower socio-economic status, enrolment into lower prestige programs offers these students the opportunity to achieve intergenerational mobility. According to the consistent results of the scientific literature, youth with lower social status have a different career habitus than those whose parents have a degree certificate (Csata, Dániel, Kiss, Sólyom and Ruszuly, 2009).

Despite of the expansion of higher education, the privileged groups have preserved their advantages when entering post-secondary education and this falls in line with research results concluding that the expansion of higher education has not wiped out the inequalities of opportunities. As Hatos (2011)

shows, inequalities in accessing higher education institutions are persistent and increase evenly, in relation to social class. The decision to pursue education at tertiary level is inevitably linked to the aspirations of young people in terms of career and the direction of the social mobility in the future. Becoming an intellectual seems to be a possible solution for upward social mobility, for obtaining a social status; graduating from higher education is, for many, a kind of guarantee for the future.

Existing costs and financial support influence students in their decision-making process; nevertheless, students with a lower socio-economic background, who belong to the under-represented population have more pressing problems than that (Stewart and Post, 1990). Academic standards – e. g. programs offered by the higher education institution – are related to student perceptions of success following the completion of studies, and it often has the greatest impact on the selection phase (Chapman, 1981; Hossler, Braxton and Coopersmith, 1989). Location (proximity of residence) has a moderate impact on institution selection (Chapman, 1981; Kellaris and Kellaris Jr, 1988), and it is usually correlated with other institution features.

The influence of parents, teachers and friends is decisive, since they constitute an important network for the individuals. There is no consensus in scientific literature when it comes to decide which factor has the most significant role in the decision-making process. The school's overall influence seems to decrease, at least in the cases of families whose social capital does not include the school, and therefore it has no significant impact on students and their parents. Some of the authors explain this influence with social status and regard the maternal influence on further learning decisions as a determining element, especially in the case of female students and within families with a lower status (Coleman, 1998; Pusztai, 2004).

As a consequence of the poor socio-economic background of the families and the socialization context, there is a lack of general and specific trust of the youth in different types of institutions; the first generation of intellectuals have less social capital than other groups of young people (Ferenczi, 2003).

Addi-Racah and Ayalon (2008) have highlighted that the educational experience of Israeli students constituted a transition point between the socio-demographic features and the enrolment into post-secondary education, meaning that graduates from socially privileged schools were able to use their degree certificates more to their advantage, thus reducing the impact of the social background regarding their performances in secondary education. On the other hand, studies have also pointed out that the success culture of those schools with a more prestigious social make-up presses the graduates to obtain post-secondary degrees, even if they have achieved modest high school results (Rumberger and Palardy, 2005). Besides the school profile, other important factors regarding participation in HE are the educational track (students from theoretical and technical schools are more likely to continue education than vocational school graduates who rather seek employment), followed by the place of residence (town residents are more likely to continue their studies than students from rural areas), and by gender (the gender difference is reflected in the intention regarding university enrolment: female students tend to apply to university to a greater extent than their male peers, because the latter would rather be employed after graduating from high school).

Although the proportion of female students in higher education exceeds that of the male students, it still is a major target for European countries to increase the number of women with higher education (HE). A clear indication for this tendency is that in the ranking lists of some international HEIs, gender proportion aspects are treated as a high priority.

In recent decades, there has been a radical change regarding the proportion of women among students participating in higher education. Women today participate on a greater extent at all levels of higher education, and the process of feminization of higher education is noticeable both in Romania and in Hungary ever since the 1980s-1990s.

Nevertheless, it is important to keep in mind that upon examination of the gender ratio one notices significant differences between the individual educational areas. Although segregational tendencies by degree courses are continually declining, an analysis of gender ratio by fields of study reveals significant differences: while in areas like technologies and informatics the proportion of women continues to be very low, in educational areas like the humanities, teacher training, medicine and health sciences, and social sciences, it is much higher. This tendency can also be seen as a border line between typically feminine and masculine careers.

In what the choice of specialization is concerned, individual preferences, the availability of information and the socio-economic background of the family can play an important role. The specific factors that influence the choice of specialization are approached by a large number of studies (Pappu, 2004; DeMarie and Aloise-Young, 2003; Francisco, Noland and Kelly, 2003; Kimweli et al., 1999; LaBarbera and Simonoff, 1999). Some authors place the relationship between specialization choice and particular demographical factors in the center of their discourse (DelVecchio and Honeycutt, 2002; Galotti, 1999; Lackland and De Lisi, 2001; Malgwi, Howe and Burnaby, 2005). Others emphasize on the most common sources of information and influence: people, events and the media. Thus, parental influence seems to affect the choice of profession, while a genuine interest in the subject mostly determines the choice of specialization, followed by the parents' job and the

recommendations of friends, relatives, counsellors (Adams, Pryor and Adams, 1994).

Data shows that the effect of parents' occupation and socio-economic status is stronger on choosing business majors than in other non-business cases. The characteristics of the future workplace seem to shape the choice of specialization, be it financial (Adams et al., 1994) or other aspects, such as autonomy, prestige, the quality of life (Collins and Giordani, 2003). Berger (1988) points out that students are less influenced by initial income levels in the field when choosing specialization, and more by the expected income associated with due occupations (Montmarquette et al., 2002).

In most industrialized countries, males and females take biased decisions, which are often reflected in a worse position in the labor market for women. Family background may influence specialization choice (Noè and Galeazzi, 2012), while the model of De Dios Jiménez and Salas-Velasco (de Dios Jiménez and Salas-Velasco, 2000) also takes into account learning abilities, social background, family income and employment outlook. Beggs, Bantham and Taylor (2008) identified the following significant factors regarding specialization choice: higher compatibility with students' interests, workplace characteristics and specialization characteristics; meanwhile, they proved that information, psycho-social benefits and financial considerations were less important.

The research of Epstein et al. (2013) showed that when students entered a program primarily due to external motivating factors, by the end of the program internal motivation (e.g. relationship building, performance and self-achievement, etc.) strengthened up. We can assume, therefore, that the choice of a specialization is a long-term life decision, which relies on comprehensive decision-making, especially if we take into consideration the time and resources dedicated to it. In addition, there are students who recognize the fact that themselves or other students they know choose

academic majors on less rational grounds (Beggs et al., 2008).

Starting from Hatos's model (2012), Bernath (2015) expands it, by introducing new factors in the explanatory model: 'objective factors of social context have an indirect influence and are important in students' choice of specialization at smaller HEIs: the number of spoken languages and a disadvantaged background exceed the influence of the financial situation or parents' level of education; however, the effects of gender cannot be ignored. The introduction of value systems and learning attitudes in building the model have proven to be successful, given that they made it possible to shape different patterns of specialization choice.' (Bernath, 2015)

Goal and target group of the study

Our study aims at modelling the patterns of choice of specialization in higher education institutions that belong to a region with common history crossed by the Romanian-Hungarian border, an area that partially covers the Partium geographical area – Oradea, Debrecen and Nyíregyháza. The three neighboring counties, Bihor – Hajdú-Bihar – Szabolcs-Szatmár-Bereg, share several similarities: all three locations are peripheral in their respective countries, and for this reason, until the separating nature of the border used to dominate, all three had been considered disadvantaged regions. Another goal of the study was to go further into detail and explore and highlight the significant factors that influence the choice of specialization, broken down to types of institutions.

A sub-sample of 2,120 students which fit the conditions and objectives set out in our investigation was extracted from the complete HERD database, which included students from many other institutions, and as well as Master's degree students. As a result,

Explanatory model of specialization choice

The explanatory variables used in the regression model are: gender (female), trust, ethical, father's education level, residence (rural), the mobility factor, post-material values, awards in classes 1–8, friends, parental support, spoken foreign languages and cases of disadvantage. The used reference category is science, so we analyzed how these variables make science to be more likely chosen by students of the five higher education institutions.

Humanities	B	S.E.	Wald	Df	Sig.	Exp(B)
female	0.47	0.12	14.39	1	0.00	1.60
trust	0.01	0.02	0.42	1	0.52	1.01
ethical	0.00	0.01	0.01	1	0.92	1.00
father's education level	-0.11	0.02	18.65	1	0.00	0.90
rural	0.38	0.13	8.64	1	0.00	1.46
the mobility factor	-0.15	0.06	6.80	1	0.01	0.86
post-material values	0.16	0.06	7.03	1	0.01	1.17
awards in classes 1-8	0.05	0.05	1.05	1	0.31	1.05
number of friends	-0.01	0.02	0.36	1	0.55	0.99
parental support	0.00	0.02	0.00	1	0.95	1.00
spoken foreign languages	-0.20	0.08	6.17	1	0.01	0.82
cases of disadvantage	-0.05	0.06	0.79	1	0.38	0.95
Constant	0.99	0.43	5.22	1	0.02	2.70

Category of reference: science
LR = 64.18(df = 12) $p < 0.001$
Nagelkerke $R^2 = 0.063$
Method: enter, step 1

We have found several significant correlations, as resulting from the table above. While in the case of those respondents who are women, live in rural areas and/or identify themselves with post-material values there is a higher likelihood to continue studies in the field of humanities, the unit increase of the mobility factor and of the father's education level brings about a higher probability to opt for science.

In the following, we analyze these correlations by types of institutions, as well.

Choice of specialization in larger universities (the case of the University of Debrecen and the University of Oradea)

Following the more general correlation from above, we aimed to get a more detailed

Table 2: Ratio of respondents from the University of Debrecen and the University of Oradea in the HERD sample by specialization (N)

Specializations	University of Debrecen	University of Oradea	Total
Humanities and arts (history, philosophy, theology, arts)	53	95	148
Health sciences (medical, pharmaceutical)	208	67	275
Social sciences (sociology, political science, social work, psychology...)	33	25	58
Economics and business administration	151	49	200
Law and public administration	114	41	155
Natural sciences (biology, chemistry, mathematics, IT, physics, geography)	120	41	161
Architecture and building industry	76	43	119
Education and physical education	62	27	89
Agricultural and environmental studies	17	102	119
Engineering	52	75	127
Total	886	565	1451

The total number of respondents from the two institutions in our sample is 1451, 886 learning at the University of Debrecen and 565 at the University of Oradea. In both cases, most students study health sciences (including medical and pharmaceutical training),

picture regarding the choice of specialization. Consequently, we included the data available to us in the analysis and we examined the extent to which the explanatory variables applied in the models above determine specialization choice on both sub-samples (first on the larger, then, on the smaller higher education institutions).

Given the fact that the educational offer of the two larger HEIs is fairly similar, we examined whether there are identifiable differentiating features of the choice of specialization in their case. The table below presents the educational offer of these two higher education institutions.

economics and business administration, law and public administration, natural sciences (specializations: biology, chemistry, mathematics, informatics, physics, geography), as well as humanities and arts (history, philosophy, theology and arts). Among the students

of the University of Oradea, there is a particularly high number of students enrolled in environmental studies and in engineering. We examined the explanatory factors of specialization choice with multinomial logistic regression analysis. We choose the likelihood

to apply for humanities as a reference category. In the following table (Table 3), we present the likelihood quotients of enrolment in a particular specialization, separately for the ten specializations included in the analysis.²

Table 3: The explanatory variables of choice of specialization in larger higher education institutions

Specializations	Explanatory variables	Sig.	Exp(B)
Health sciences (medical, pharmaceutical)	high-school awards	0.002	0.719
	household endowment	0.000	1.235
	parental support	0.010	1.140
Social sciences (sociology, political science, social work, psychology...)	female	0.034	2.748
	father's education	0.000	0.741
	high-school awards	0.015	0.630
	household endowment	0.023	1.222
Economics and business administration	father's education	0.002	0.850
	household endowment	0.001	1.220
Law and public administration	rural	0.013	2.167
	household endowment	0.000	1.286
	parental support	0.023	1.140
	lack of ethics	0.061	0.950
	trust	0.013	0.903
Natural sciences (biology, chemistry, mathematics, IT, physics, geography)	rural	0.000	3.241
	father's education	0.007	0.857
	household endowment	0.000	1.266
	number of spoken foreign languages	0.000	0.449
	lack of ethics	0.001	0.902
Architecture and building industry	trust	0.031	0.914
	female	0.021	0.515
	household endowment	0.001	1.236
	lack of ethics	0.017	0.934
	trust	0.046	1.088
Education and physical education	female	0.004	3.228
	father's education	0.000	0.753
	high-school awards	0.001	0.573
	household endowment	0.003	1.248
	number of spoken foreign languages	0.047	0.646
Agricultural and environmental studies	lack of ethics	0.004	0.895
	rural	0.000	5.235
	number of spoken foreign languages	0.004	0.526
	lack of ethics	0.058	1.052
Engineering	trust	0.001	0.851
	female	0.000	0.165
	father's education	0.019	0.874
	trust	0.033	0.913
Category of reference: humanities			
LR = 447,46 (df = 90) $p < 0.001$, Nagelkerke $R^2 = 0.328$, Method: enter, step 1			

In the explanatory model of specialization choice, the household endowment is positively linked to the preference of any field of study other than humanities (including the fields of history, philosophy, theology and art). That is, the group of students with better socio-economic indicators are less likely to choose humanities.

The likelihood of choosing health sciences increases 1.23 times with the unit increase of household endowment, and 1.14 times with the unit increase of parental support – the reference category is humanities. The choice of social sciences is 2.74 times higher in the case of women and 1.22 times higher with the unit increase of the household endowment. The choice of economics and business administration specializations is 1.22 times higher with the unit increase of household endowment. The likelihood to apply for law and public administration specialization is increased by a rural background 2.16 times, the increase of household endowment 1.28 times, while parental support, 1.14 times. Choosing natural sciences is made 3.24 times more likely by the rural background, while by the unit increase of

household endowment, only 1.26 times. The likelihood to choose architecture and building industry is made more probable 1.23 times by the unit increase of household endowment, and 1.08 times by trust. Women are 3.22 more likely to apply to education and physical education specializations, while the unit increase of household endowment makes the choice of education and physical education 1.24 more probable. The likelihood of choice of agricultural and environmental studies is increased 5.23 times by the rural background, while the lack of ethics by 1.05 times. In every case we chose the likelihood to apply for humanities as reference category.

The effects of the motivational factors have been analyzed in the case of the above mentioned specializations separately from the effects of the socio-economic background. The model did not indicate one of the motivational factors of further education as significant, that of the role of intellectual motives. The other factors explain a varying degree of probability from the point of view of further education at the different specializations.

Table 4: The likelihood of choice of different specializations in correlation with the factors of further education at the University of Oradea and the University of Debrecen – multinomial logistic regression

Specializations	The factors of further education (significant ExpB)					
	The mobility factor	The factor of pursuing patterns	The factor of intellectual motives	The factor of contextual motives	The factor of relationship building	The factor of youth transition
Health sciences (medical, pharmaceutical)			1.249			0.655
Economics and business administration	1.821	1.268				0.734
Law and public administration	1.858					0.730
Natural sciences		0.940	1.230	1.342	0.760	
Architecture and building industry	1.428					0.614
Education and physical education				0.712		

Specializations	The factors of further education (significant ExpB)					
	The mobility factor	The factor of pursuing patterns	The factor of intellectual motives	The factor of contextual motives	The factor of relationship building	The factor of youth transition
Agricultural and environmental studies	1.429			0.695		0.726
Engineering	1.977			1.522	0.766	
Category of reference: humanities LR = 226.61 (df = 54) $p < 0.001$ Nagelkerke $R^2 = 0.170$ Method: enter, step 1						

The likelihood of choice of different specializations of the students learning at the University of Oradea and the University of Debrecen was examined using multinomial logistic regression analysis, taking into consideration the factors of continuing education. For more clarity, we included only the significant explanatory factors in the table (Table 4). On this basis, we can see that with humanities as reference category, the factor of intellectual motives explains 1.24 times more likely the application to a health science faculty. Choosing economics is explained by the factor of mobility and pursuing patterns (i.e. the influence of significant others): the students prefer this specialization 1.82 and 1.26 times, respectively, over humanities. In applying to law and public administration, architecture, agricultural and environmental studies, as well as engineering, the factor of mobility is one of the most significant explanatory factors. The choice of an engineering specialization includes the factor of contextual motives as a significant explanatory factor, the students are 1.52 times more likely to prefer this program over humanities. Applying to natural sciences is made probable by the intellectual and contextual motives: the students are 1.23, and 1.34, respectively more likely to choose this specialization over humanities.

Thus, in the case of the University of Oradea and the University of Debrecen, the most significant explanatory factors among the indicators of socio-economic background is the

endowment of the parents' household, parental support, gender, the level of education of the father, the type of settlement, as well as the number of awards received in high-school. The factors of mobility, pursuing patterns and that of intellectual motives make the choice of health sciences, economics, law, natural sciences and engineering more probable. The factor of contextual motives is significant in applying to engineering and natural sciences specializations. Choosing humanities is made more likely by contextual motives, relationship building and the factor of age change. In our analysis, these factors have outlined several tendencies regarding specialization choice, the reasons of which should be more thoroughly investigated.

Choice of specialization in smaller higher education institutions

In our sample, there is a total of 669 respondents learning in one of the three smaller higher education institutions. The educational offer of the Partium Christian University and that of the Emanuel University covers three main disciplines: humanities, social sciences and economics. In addition to the above, the College of Nyíregyháza offers training in natural sciences and education, as well as engineering specializations, these having been chosen by 82 respondents from this institution. In order to be able to

Specialization choice in smaller higher education institutions		B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Social sciences (sociology, political science, social work, psychology...)	Intercept	-1.428	1.328	1.156	1	0.282	
	Rural	-0.199	0.341	0.341	1	0.559	0.819
	Female	2.098	0.467	20.142	1	0.000	8.147
	lack of ethics	0.047	0.045	1.116	1	0.291	1.048
	Trust	0.094	0.052	3.298	1	0.069	1.099
	father's education	-0.016	0.071	0.052	1	0.819	0.984
	high-school awards	-0.051	0.155	0.108	1	0.743	0.950
	number of friends	-0.103	0.065	2.513	1	0.113	0.902
	parental support	-0.128	0.070	3.407	1	0.065	0.880
	number of spoken foreign languages	-1.3	0.288	20.401	1	0.000	0.273
	cases of disadvantage	0.429	0.177	5.885	1	0.015	1.535
Economics	Intercept	-0.447	0.939	0.227	1	0.634	
	Rural	-0.262	0.260	1.014	1	0.314	0.769
	Female	0.004	0.258	0	1	0.988	1.004
	lack of ethics	0.11	0.028	15.251	1	0.000	1.116
	Trust	-0.02	0.035	0.335	1	0.563	0.980
	education of the father	-0.061	0.055	1.222	1	0.269	0.941
	high-school awards	-0.037	0.113	0.108	1	0.743	0.964
	number of friends	0.077	0.048	2.594	1	0.107	1.080
	parental support	-0.011	0.053	0.04	1	0.841	0.989
	number of spoken foreign languages	-0.563	0.191	8.71	1	0.003	0.570
	cases of disadvantage	-0.088	0.139	0.401	1	0.527	0.916

Category of reference: humanities
 LR = 100.66 (df = 20) $p < 0.001$; Nagelkerke $R^2 = 0.254$; Method: enter, step 1

In the model above we had investigated the explanatory factors of specialization choice in the case of smaller higher education institutions, with humanities as reference category. As a significant result of the analysis we found that the likelihood to choose social sciences is 1.53 times higher with the unit increase of the number of disadvantageous situations, and 1.09 times higher with the unit increase of the level of trust. The number of spoken foreign languages, parental support and being a woman increases the probability to choose humani-

ties. The likelihood to choose economics increases 1.11 times due to the lack of ethics, while the unit increase in number of spoken languages makes the choice of humanities more probable.

The decisional motives of specialization choice have been examined in the case of smaller higher education institutions including the factors of values and attitude towards learning. The table below (Table 7) summarizes these results (our reference category is the likelihood to opt for humanities in this case as well).

Table 7: The explanatory variables of choice of different specializations by system of values and attitude towards learning, in smaller higher education institutions

Specialization choice in smaller higher education institutions		B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Social sciences	Intercept	-0.975	0.178	30.118	1	0.000	
	values of the private sector	-0.379	0.174	4.742	1	0.029	0.684
	post-material values	0.382	0.158	5.835	1	0.016	1.465
	material values	0.044	0.172	0.066	1	0.798	1.045
	norm-breaking learning attitude	0.053	0.19	0.077	1	0.782	1.054
	goal-oriented learning attitude	0.379	0.153	6.139	1	0.013	1.461
	norm-following learning attitude	-0.119	0.138	0.742	1	0.389	0.888
Economics	Intercept	0.12	0.121	0.982	1	0.322	
	values of the private sector	-0.267	0.14	3.645	1	0.056	0.766
	post-material values	0.198	0.118	2.822	1	0.093	1.219
	material values	0.532	0.141	14.309	1	0.000	1.703
	norm-breaking learning attitude	0.346	0.141	5.988	1	0.014	1.414
	goal-oriented learning attitude	-0.446	0.117	14.495	1	0.000	0.640
	norm-following learning attitude	-0.161	0.118	1.866	1	0.172	0.852
Category of reference: humanities LR = 96.03 (df = 12) $p < 0.001$ Nagelkerke $R^2 = 0.229$ Method: enter, step 1							

The choice of social sciences is explained to a significant extent by the factor of post-material values and of goal-oriented learning attitude: in both cases the likelihood of the students who identify with these

values to prefer social sciences to humanities is 1.46 times higher. The likelihood to choose economics is 1.7 times increased by material values, while 1.41 times by norm-breaking learning attitude, thus the likelihood

for an individual to choose economics over humanities is significant in the case of these two value variables. Goal-oriented learning attitude and the values of the private sector have proven to be significant explanatory factors regarding applying for humanities.

Based on our data it seems that in the smaller higher education institutions, specialization choice is more directly affected by the objective factors of social background: increase of the financial status or level of education of the parents – the spoken foreign languages and the number of disadvantaged situations and more determining, but the effects of gender are also present. Including ‘values’ and the ‘attitude towards learning’ in the explanatory model has proven to be successful, because the outline of differentiated specialization choice patterns has become possible.

Conclusions

This paper was intended to examine the decision for pursuing higher education and career choice, correlated with the individual and social motivational context.

Larger HEIs (the Universities of Oradea and Debrecen) rather attract students from families of intellectuals (father with higher education level), with high socio-economic status (better equipped households), students who have more friends, speak several languages, possess more material values, whereas continuing education and university choice are correlated with the mobility factor and following the example of significant others. Objective factors of social context

have an indirect influence and are important in the choice of specialization at smaller HEIs: the number of spoken languages and the origin from disadvantaged backgrounds of the student exceed the influence of the financial situation or parents’ level of education, but the effects of gender cannot be ignored.

The results of the data regarding choosing majors unveil the following situation: while the probability of choosing a field of study related to humanities is high for respondents who are females, who come from rural areas and who have post-material values, the consistent growth of the mobility factor and of the father’s education level determines the increase of the probability of choosing majors related to sciences. In the model of major choice, household endowment was related to increasing options for almost all areas, except humanities (history, philosophy, theology and arts).

Understanding students’ choices has potential implications for practice, policy and research in the field of higher education. As there is an increasing competition for students among HEIs, a thorough understanding of the processes they use to make institutional selections is actually quite necessary (Bergerson, 2009).

The results presented above can be a pillar for career counseling and institutional development, through the provided information on factors that influence the choice to pursue higher education in a certain field of study, and also serves to enrich the results of empirical research on recruitment mechanisms of cross-border higher education institutions and on young students.

Notes

¹ The HERD research project was completed and financed within the framework of the Hungary–Romania Cross Border Cooperation Programme (HURO/0901/253/2.2.2.). The overall aim of the project was to analyze the role of higher education in strengthening social cohesion. The

total size of the sample is 2,728. Further details about the project can be found on the project website – <http://unideb.mskszmsz.hu/>.

² Due to lack of space and for clarity we included only the significant explanatory variables in the table.

References

- Adams, S.J., Pryor, L.J. and Adams, S.L. (1994) Attraction and retention of high-aptitude students in accounting: An exploratory longitudinal study. *Issues in Accounting Education*, 9, 1, 45–58.
- Addi-Racah, A. and Ayalon, H. (2008) From high school to higher education: Curricular policy and postsecondary enrollment in Israel. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 30, 1, 31–50.
- Andorka, R. and Simkus, A. (1983) Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statistikai Szemle*, 6.
- Beggs, J.M., Bantham, J.H. and Taylor, S. (2008) Distinguishing the Factors Influencing College Students' Choice of Major. *College Student Journal*, 42, 2, 381–394.
- Berger, M.C. (1988) Predicted future earnings and choice of college major. *Industrial & Labor Relations Review*, 41, 3, 418–429.
- Bergerson, A.A. (2009) Special Issue: College Choice and Access to College: Moving Policy, Research, and Practice to the 21st Century. *ASHE Higher Education Report*, 35, 4, 1–141.
- Bernath, K. (2015) Factors of Pursuing Higher Education in the Hungarian-Romanian Cross-Border Region. *Sociologie Românească*, XIII, 2, 67–87.
- Boudon, R. (1981) Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban, in Halász Gábor and Lannert Judit (coord.), *Az oktatási rendszerek elmélete*. Budapest: Okker Kiadó, 406–417.
- Bourdieu, P. (1998) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bourdieu, P. and Passeron, J.C. (1990) *Reproduction in education, society and culture*, Vol. 4. London: Sage.
- Chapman, D.W. (1981) A model of student college choice. *The Journal of Higher Education*, 490–505.
- Coleman, S.J. (1998) Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, in Lengyel György and Szántó Zoltán (coord.), *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula.
- Collins, M. and Giordani, P. (2003) The Class of 2003: Opinions and Expectations. Results of the 2003 Graduating Student & Alumni Survey. *NACE Journal*, 63, 3, 23–28.
- Csata, Z., Dániel, B., Kiss, D., Sólyom, Z. and Ruszuly, E. (2009) Diplomás karrierpályák az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*, 1–2, 31–68. Available at <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=0a8c745beb354f4ba031916dfc2ba720>
- De Dios Jiménez, J. and Salas-Velasco, M. (2000) Modeling educational choices. A binomial logit model applied to the demand for Higher Education. *Higher Education*, 40, 3, 293–311.
- DelVecchio, S. and Honeycutt, E.D. (2002) Explaining the appeal of sales careers: A comparison of black and white college students. *Journal of Marketing Education*, 24, 1, 56–63.
- DeMarie, D. and Aloise-Young, P.A. (2003) College students' interest in their major. *College Student Journal*. Available at <http://psycnet.apa.org/psycinfo/2003-07646-016>.
- Eccles, J.S., Vida, M.N. and Barber, B. (2004) The relation of early adolescents' college plans and both academic ability and task-value beliefs to subsequent college enrollment. *The Journal of Early Adolescence*, 24, 1, 63–77.
- Epstein, R.H., Clinton, M.S., Gabrovská, K. and Petrenko, O. (2013) Changes in Motivation During an MBA Program: Gender Makes A Difference From First-Year To Graduation. *Academy of Educational Leadership Journal*, 17, 2.
- Ferenczi, Z. (2003) Az elsőgenerációs értelmiség kialakulásának sajátosságai. *Statistikai Szemle*, 81, 1073–1089. Available at http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2003/2003_12/2003_12_1073.pdf.
- Ferge, Z. (1972) A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. *Szociológiai*, 1, 10–35.
- Francisco, W.H., Noland, T.G. and Kelly, J. (2003) Why don't students major in accounting? *Southern Business Review*, 29, 1, 37.

- Galotti, K.M. (1999) Making a “major” real-life decision: College students choosing an academic major. *Journal of Educational Psychology*, 91, 2, 379.
- HERD (2012) Higher Education for Social Cohesion – Cooperative Research and Development in a Cross-border Area. Available at <http://unideb.mskszmsz.hu/hu/kutatasrol>.
- Hossler, D., Braxton, J. and Coopersmith, G. (1989) Understanding student college choice. *Higher Education: Handbook of Theory and Research*, 5, 231–288.
- Hossler, D. and Stage, F.K. (1992). Family and high school experience influences on the post-secondary educational plans of ninth-grade students. *American Educational Research Journal*, 29, 2, 425–451.
- Kellaris, J.J. and Kellaris Jr., W.K. (1988). An exploration of the factors influencing students’ college choice decision at a small private college. *College and University*, 63, 2, 187–97.
- Kimweli, D., Richards, A. et al. (1999) Choice of a major and students’ appreciation of their major. *College Student Journal*, 33, 1, 16.
- LaBarbera, P.A. and Simonoff, J.S. (1999) Toward enhancing the quality and quantity of marketing majors. *Journal of Marketing Education*, 21, 1, 4–13.
- Lackland, A.C. and De Lisi, R. (2001) Students’ choices of college majors that are gender traditional and nontraditional. *Journal of College Student Development*. Available at <http://psycnet.apa.org/psycinfo/2001-16133-003>.
- Malgwi, C.A., Howe, M.A. and Burnaby, P.A. (2005). Influences on students’ choice of college major. *Journal of Education for Business*, 80, 5, 275–282.
- Martinez, M., and Klopott, S. (2005) The link between high school reform and college access and success for low-income and minority youth. American Youth Policy Forum. Available at <http://p20.utsa.edu/images/uploads/Articles%202.pdf>.
- Mehboob, F., Shah, S.M.M. and A Bhutto, N. (2012) Factors Influencing Student’s Enrollment Decisions In Selection Of Higher Education Institutions (HEI’S). *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business*, 4, 5.
- Montmarquette, C., Cannings, K. And Mahseredjian, S. (2002) How do young people choose college majors? *Economics of Education Review*, 21, 6, 543–556.
- Noè, C. and Galeazzi, S. (2012) *Genere e scelte formative*. Available at http://almalaura.it/sites/almalaura.it/files/docs/universita/profilo/profilo2010/presentazioni/galeazzi_noe.pdf.
- Pappu, R. (2004) Why do undergraduate marketing majors select marketing as a business major? Evidence from Australasia. *Journal of Marketing Education*, 26, 1, 31–41.
- Pusztai, G. (2004) *Iskola és közösség: felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat.
- Róbert, P. (2000) Bővülő felsőoktatás: ki jut be? *Educatio*, I. Available at <http://www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom sor/1280>.
- Rumberger, R. and Palardy, G. (2005) Does segregation still matter? The impact of student composition on academic achievement in high school. *The Teachers College Record*, 107, 9, 1999–2045.
- Sandefur, G.D., Meier, A.M. and Campbell, M.E. (2006) Family resources, social capital, and college attendance. *Social Science Research*, 35, 2, 525–553.
- Stewart, M.A. and Post, P. (1990) Minority students’ perceptions of variables affecting their selection of a large university. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 18, 4, 154–162.

Whistleblowing Practices Benchmarking for Top-ranking Public and Private Employers

Oana Mara Stan*

University of Bucharest, Romania

Abstract: The study concerns the legitimization and institutionalization of an emerging field of preoccupation – that of whistleblowing or integrity denouncement in Romania. The research design relies on a comparative best practice approach achieved through a parallel online analysis between 20 ministries as central administration entities, nine of the most profitable state-owned enterprises (SOEs) and a sample of private corporations tagged as premium employers in graduate surveys. Provisions on whistleblowing are included in the code of business ethics of corporations and due diligence governance policy of public-sector organizations. The conceptual model of comparative investigation relies on a benchmarking framework applied to official corporate websites and analyzes the following categories: coverage (types of misconduct), accessibility (internal and external communication means), addressability (targeted stakeholders), core principles, technical specifications and explanations on process stages. Organizational procedures on whistleblowing strive to be comprehensive enough to cover a fragmented, heterogeneous and highly atomized area of illegal, unethical, or offensive behavior. Findings suggest informal collective mechanisms involved in ethics should be integrated across any and all administrative procedures to enhance legitimacy and applicability of the latter. Moreover, the emerging concept of ethical crowdsourcing can play an important role as insider's civil alarm that serves the purpose of prevention and early detection of misconduct across the three categories of investigated organizations. The article discusses solutions to upgrade such procedures aiming to maximize transparency and civic participation, involving counselling, training, mediation and arbitration techniques, dedicated ombudsperson, hybrid outsourcing strategies, through the lens of theoretical connections to agency and accountability.

Keywords: *Whistleblowing; integrity; compliance; corporate governance; benchmarking; accountability.*

Cuvinte-cheie: *Denunț de integritate; conformitate; guvernarea corporativă; analiză comparativă; responsabilitate.*

Introduction: topic relevance

Whistleblowing is one of the most important components of workplace behavior researched through the business ethics paradigm. The concept that signifies shedding light on corrupt, illegal, fraudulent or harmful activity has risen high on the public agenda with controversy sparked by high-profile whistleblowers, from Watergate to

Wikileaks. Its visibility is fueled by movies featuring memorable whistleblowers' biographies about poor work conditions, breached consumers' rights, poisoning scandals or other public hazards: Marlon Brando in "On the Waterfront" (1954), Jack Lemmon in "The China Syndrome" (1979), Al Pacino in "Serpico" (1973), Meryl Streep in "Silkwood" (1983), Julia Roberts in "Erin Brockovich" (2000), Russell Crowe in "The Insider" (1999) or, more recently, Will Smith

* University of Bucharest, Department of Sociology and Social Assistance, Schitu Măgureanu Str., nr. 9, Bucharest, Romania. E-mail: mara.stan@sas.unibuc.ro.

in “Concussion” (2016 – exposing recurring brain damage of professional American football players).

Whistleblowing is currently a popular debate topic, as it is still viewed ambivalently – as positive function of criticizing with the purpose of correction or optimization of malfunctions, but also as sort of vindictive retaliation or act of treason which breeches the psychological contract of trust that sometimes entails silence from an accomplice-based perspective (Andrade, 2015; Callahan et al., 2002). Whistleblowing in dealing with corruption is mostly conceptualized as rational choice (Roman, 2014), cost-benefit analysis and rational planned behavior (Tсахуриду and Vandekerckhove, 2008), however, other research highlights its emotional and impulsive dimensions, since whistleblowers’ actions often result not from a deliberate decision-making process. Instead, they carry out reactions of indignation, outrage, moral and cognitive dissonance generated by trespassed values or infringed reciprocity expectations leading to the stringent need to intervene.

The objectives of this study refer to the examination of disclosure mechanisms endorsed through whistleblowing regulations (strategies, policies and procedures) that organizations in both public and private sectors implement, in terms of encountered challenges, hurdles and their use of monitoring and follow-up mechanisms. A further objective is to inquire about processes by which whistleblowing is converted to a competitive advantage in the area of employer branding, by external communication to target audiences of potential candidates for job openings. Research questions derive from the connection between theoretical viewpoints and organizational insight. They are stated as follows:

- Are there standardized whistleblowing regulative prescriptions, valid across both public (including SOEs – state-owned enterprises) and private sectors?

How divergent or convergent are whistleblowing procedures in the two sectors?

- What updates or up-and-coming trends do public and private employers pursue, in terms of whistleblowing procedures and practices?
- What are the main operational and administrative challenges prone to critical reflection on whistleblowing?
- How can procedures help overcome barriers against misconduct disclosure?

The current article discusses the impact of whistleblowing (also known as integrity denouncement) for both public and private-owned organizations from a comparative analysis perspective. The theoretical section sets the framework for a conceptual delineation of whistleblowing in terms of root causes, implications and ambivalence or controversial aspects surrounding it. It portrays the functional outline of whistleblowing as catalyst for societal change towards democracy and transparency, while it reviews the main mechanisms for denouncers’ protection and reflects on labor market statistical trends concerning the distribution and particularities of private and public employers. The methodological approach is illustrated in the third section, whereas the fourth presents and explains empirical findings on whistleblowing procedures endorsed on official websites of central administration authorities, and contrasted to provisions of private organizations. The final section streamlines recommendations for employers to send a strong message in terms of zero tolerance for unethical conduct. It highlights the conclusion that procedures of abuse detection and disclosure contribute to organizational health and success, in terms of capital of trustworthiness, integrity and fairness. State-owned enterprises and central and local administration organizations, as well as corporations entangled in multi-fold secretive behavior and performing operations on the brink of illegality need to further

acknowledge the importance and value of integrity denouncers for boosting organizational performance, transparency and subsequently elicited civic trust.

Theoretical overview

Antecedents, consequences and controversies to whistleblowing

Antecedents of whistleblowing propensity involve potential denouncers' perceptions of procedural (related to reporting procedure perceived as fair), distributive (perception of fair outcome) and interactional justice (Seifert et al., 2010), as well as immaterial rewards under the shape of and cessation of offensive behavior and public recognition (Mesmer-Magnus and Viswesvaran, 2005). A proposed typology of the spectrum of wrongdoings that concern whistleblowing mentions: "misconduct for material gain (including bribery, corruption and theft), improper or unprofessional behavior, negligence, incompetence, and waste or mismanagement of organizational resources" (Teo and Caspersz, 2011, 240).

Significant antecedents of whistleblowing intentions consist of the following variables: impact of bystanders, wrongdoer power status, reporting channel administration (internal vs. outsourced), perceived personal responsibility, perceived seriousness of trespass, perceived personal cost associated to misdemeanor reporting (Gao et al., 2015; Mesmer-Magnus and Viswesvaran, 2005). Organizational commitment constitutes a consistent moderator of whistleblowing, which exerts a U-shaped influence on whistleblowing (Vadera et al., 2009; Stedham and Beekun, 2013; Dworkin, 2007).

Reasons for which corporate actors decide not to "blow the horn" or sound the alarm when they notice something dubious, unethical or unfair include:

- The by-stander effect (first documented by Latané and Darley, 1968) caused by the social psychological phenomenon of responsibility diffusion – applied to whistleblowing, states that, in the case there are multiple witnesses to an abuse, the likelihood of individual reaction decreases, compared to the case of observers scarcity that increases probability for one among few being responsive enough to get involve and sound the alarm;
- Fear of repercussions or retaliation by formal sanctioning (Kaplan et al., 2009);
- Under-estimated impact of questionable issue (Gao et al., 2015) – potential denouncers perceive observed wrongdoing too lightly or mildly, as negligible;
- Emotional costs – erosion of social capital by dilution of trust that entices a risk of social exclusion by means of the informal sanctioning and discrimination for whistleblower's alleged treason, infringement of solidarity norms, deviance from reciprocity expectations (Andrade, 2015);
- Expectation of passivity or void of responsibility from decision-makers – stemming from past experiences of non-intervention (Jones, 2004);
- Time strain, overcrowded schedule generating fatigue, exhaustion, feelings of hopelessness, indifference, indolence, passivity (Francis and Holloway, 2007; World Online Whistleblowing Survey, 2016);
- Expected vulnerability derived from direct reporting or subordination relationship between the whistleblower and the wrongdoer or high perceived asymmetry of power – high wrongdoer power status decreases whistleblowing intentions because of increased retaliation costs (Reh et al., 2008).

Overly cohesive organizational cultures can ostracize or blackball whistleblowers described stereotypically as traitors, "moles",

“narks”, “canaries”, “tattlers” or “backstabbers” (Teo and Caspersz, 2011; Berry, 2004). These disloyal dissenters with hidden agendas of disobedience fueled by frustration foster discontent, deviance and disharmony (Contu, 2015) as they threaten and jeopardize group cohesion from the inside in clan-like organizational cultures that nurture feelings of belonging and affiliation (Callahan et al., 2002; Berry, 2004). Hence, whistleblowers are vulnerable to humiliation, isolation, labelling and social exclusion through more subtle or more obvious practices, more ambiguous or more overt workplace interactions. Beyond compliance with legal provisions, government regulations and all guidelines at national and international level, whistleblowing relies on fairness as binding principle of equal opportunities and equality of treatment within a frame of reference characterized by perceived correctness and overall acceptance. It incorporates feelings of organizational justice and concepts of moral responsibility, moral cognition and moral agency (Chen and Lai, 2014) that transcend mere juridical liability, blame and guilt, reaching accountability as obligation for an organization to be answerable to its stakeholders for the way it makes use of resources.

Denouncers' protection: legislative provisions

In Romania, whistleblower's protection is guaranteed by Law 571/2004, dedicated to “the protection of personnel from public authorities, public institutions and other entities that signal law infringement”. It belongs to an integrated package of anti-corruption laws, together with Law 78/2000 for the prevention, discovery and sanction of corruption acts, Law 161/2003 (for ensuring transparency in exerting public dignities, functions and across the business environment, preventing and sanctioning corruption), Law 7/2004 (regarding the code of

conduct for public functionaries, republished), Law 53/2003 concerning decisional transparency in public administration, Law 544/2001 (free access to information of public interest), as well as ratified international anti-corruption conventions (through Law 147/2002 and Law 365/2004).

Like most of the above-mentioned normative acts, Law 571/2004 is explicitly restricted to public sector staff inside organizations funded by public budget or those that manage public resources, whereas private sector employees remain unprotected if the corporation does not decide to implement a strategy or program dedicated to whistleblowing facilitation. The Romanian law was adopted two years after a US federal law, the Sarbanes-Oxley Act, which introduced corporate obligations to establish whistleblowing channels and effective anti-retaliation protection for insiders or outsiders who reveal fraud (primarily in accounting and audit) or ethics violations. It addressed private corporations and was promulgated in the wake of whistleblowing scandals such as Enron and Worldcom (Berry, 2004). Through Law 571/2004, the whistleblower is defined as the employee of budgetary units (e.g. in education, health, social assistance, justice, army, police, central and local government authorities, state-owned corporations etc.) who makes a notification of good faith that incurs no financial or material reward for its author, concerning any violation of law, human rights and freedoms, professional and deontological codes of conduct or principles of efficiency, anti-discrimination and transparency. In line with the principle of transparency as legitimate public interest, denouncers must also probe their allegations, which means that they must prove responsibility in providing hints, clues and data on the suspected wrongdoing.

Profiling public and private employers

According to the official statistical report issued May 2015 by INS (National Statistics Institute press release, 2015), 8.5 million from the total active population (aged 15 to 64) of 9.2 million took part in one form or another of employment. One third of them were self-employed, mostly in agriculture, the remaining two thirds are employees on typical work arrangements (i.e. full-time, open-end labor contract) or alternative ones (fixed-term, part-time etc.). 15.3% of the total workforce have contracts with public-owned entities (including SOEs), slightly over 1% – with mixed organizations (public-private co-ownership), while the private sector dominates the employment market, with 83.6% of total employed workforce belonging to this sector. Despite the state disinvestment and privatization trend, the SOE sector is still larger than the EU average, with about 1400 SOEs active at national, regional or local level and employing approximately 300,000 staff – about 25% of the total public service staff (Expert Forum SCOPE report, 2016). However, SOEs are weakly profitable, as their input is estimated at 8% of the total economic turnover.

Inside the private sector, according to the same INS report, 57.9%, of employees work for commerce and services, followed by industry – 39% and only 3.1% are contracted employees in agriculture – as opposed to non-contractual self-employed). It is important to track differences and commonalities between the two main sectors (private and public) in terms of integrity monitoring initiatives and programs, also considering the unbalanced distribution and regional diversity patterns of workforce employment.

Methodological design

The study involves a benchmarking approach to data collected by means of an

online research that targets stand-alone whistleblowing procedures embedded in the code of conduct, ethics and compliance statement for public (i.e. Ministries and SOEs) and respectively 57 private benchmarked corporations (MNEs – multinational organizations). The latter are included in the two employer ranking systems active in Romania: Dutch-based Top Employers Institute – author of Premium Employer ranking and German Trendence Institute – author of an yearly Graduate Barometer. Diversity of backgrounds (industry, automotive, FMCG, BPO etc.) allows nonetheless for blueprinting similarities, as well as discussing dissimilarities. Policies and procedures on integrity denouncement relevant for central administration were monitored via the website analysis of 20 ministries belonging to the current government structure. These investigated SOEs are active in four economic sectors: energy (Romgaz, Transgaz, Electroc centrale București, Nuclearelectrica), industry (Uzina mecanică Cugir, Carfil), transport (CNADNR, Aeroporturi București) and forestry (Romsilva).

Core elements of whistleblowing strategy included as comparative analysis milestones for benchmarking which underline research questions and methodological option are the following:

1. Addressability (target audience);
2. Accessibility (communication means);
3. Coverage – topics of misconduct;
4. Statistics on reporting;
5. Source (local, regional or central headquarters);
6. Core principles and institutionalization mechanisms.

In the first, descriptive stage of this inquiry, the investigation focused on investigating whistleblowing procedures presented on corporate websites, in the corporate governance, transparency, ethics and compliance section. Websites of public and private

organizations were analyzed throughout the second, explanatory phase of inquiry, by connecting them to theoretical categories, classification and conceptual models, in the light of research objectives and ensuing questions. Given the scarcity of research on corporate whistleblowing pursued previously in Romanian context, the study assumes an interpretive, qualitative and exploratory approach, aimed at developing a body of knowledge regarding whistleblowing. Data collection took place during January-June 2016, data processing was facilitated by the use of NVivo software for theme coding, concept mind maps, word clouds, word trees and coding comparison queries

(Teo and Casperzs, 2011). These tools of qualitative data mapping and data mining issued from whistleblowing procedures proved helpful for benchmarking whistleblowing practices (Burz and Marian, 2015).

Empirical findings

Analysis and discussion for public sector

The following table presents the whistleblowing outlook across 20 ministries.

Table 1: Synopsis of integrity denouncement provisions across Ministries

Institution	Integrity denouncement provisions
Ministry of Internal Affairs	No reference or contact point (only public information queries)
Ministry of Agriculture and Rural Development	No reference or contact point (only public information queries)
National Defense	No reference or contact point
Culture	Only transparency section – activity reports, budget figures, public acquisition and public information queries
Regional development and public administration	No reference or contact point
Economy, Commerce and Business Environment Relationships	Ethical code, reports (quarterly, since 2013, signed by ethics consultant hired by HR and PR departments, blanks – 0 cases of public employees who received training, counselling only one disciplinary hearing – no specified motives or sanctions for ethical misconduct) on compliance with ethical code
Energy	Integrity denouncer section – legislation, user guide
National Education and Scientific Research	No reference or contact point
Public Finance	No reference or contact point (only general access to communication, PR, mass media and transparency service)
European Funds	No reference or contact point
Justice	No reference or contact point
Environment, Waters and Forests	No reference or contact point (only email contact for petitions)
Work, Family, Social Protection and Elderly Persons	Anti-corruption KPIs included in institutional self-evaluation report (also for subordinated entities): ethical & deontological code, statements of property, acknowledgement of presents, activity of ethics advisor, conflicts of interest, incompatibilities, transparency in decisional processes, access to public information, protection of integrity denouncer, random distribution of job assignments, hiring interdictions and limitations (pantouflage) after contract termination

Institution	Integrity denouncement provisions
Communications and Information Society	Default section on Transparency in decision-making, outdated Action Plan for Anti-Corruption strategy implementation (2012–2015)
Health	No reference or contact point
Youth and Sports	Administrative transparency section – petition template form –contact data, dedicated email address. Standard reply: “We will answer asap” – no specified deadline – no update since 2013. Section located next to request for public access (including legislation modification projects) information
Transport	E-complaint template and available contact data for several transmission means, also follow-up mechanism (the denouncer can check the resolution stage of his/her denouncement)
Public Consultancy and Civic Dialogue	Q&A section – interpellation topic, FAQs, survey, frequent queries and petitions – dedicated email & contact with designated ethics consultant
Department for Relationship with Parliament	Only law extracts on decision transparency
External Affairs – Diaspora Relations	Miscellaneous – petitions, queries or requests – single contact email

Half of Romanian Ministries feature no reference or contact information on the topic of integrity denouncement. Others indicate only a standard form for miscellaneous petitions, sporadic ethical codes, archived ethical reports that feature blank sections, such as the case of Ministry of Economy, Commerce and Business Environment Relationships.

In line with the National Anti-corruption Strategy, the Ministry of External Affairs displays two types of online denouncement or intimation. Both are different from complaints, because the plaintiff is directly affected by the presented situation, whereas the denouncer is presumably not directly concerned in this case. Integrity denouncers can either signal on acts of corruption involving Ministry staff or issue a public interest warning regarding a legal or deontological infringement or a deficiency leading to poor administration, lack of efficiency, effectiveness, transparency or parsimony in use of resources. No anonymous petitions are taken into consideration, but the whistleblower's identity is protected.

From the perspective of whistleblowing provisions – analyzed on both dimensions

(communication and denouncement processing regime), only the Ministry of Work, Family, Social Protection and Elderly Persons complies with good practices valid also for private MNEs. Hence, its yearly self-assessment report published on the Ministry's official website contains an inventory of preventive anti-corruption measures and evaluation indicators (latest available version for 2015), valid for the Ministry itself and for its subsidiaries – subordinated institutions: Work Inspection, National Agency for Payments and Social Inspection, National Authority for Children's Rights and Adoption, Department for Equality of Chances between Men and Women, State Authority for Disabled Persons, Management Authority for EU-funded programs, as well as for the two entities found under the authority of the Ministry: National Office for Public Pensions and the National Agency for Employment.

Indicators included in the self-assessment recordings for whistleblowers' protection comprise the number of petitions regarding law infringement, types of normative trespassing, number of internal regulations harmonized with national legislation, number of specially assigned persons

to handle petitions, subordinated institutions in which there is implemented a mechanism for the integrity denouncers' protection, number of administrative measures taken to alleviate consequences of denounced infringements, number of denounced workplace reprisals, number of complaints that reached the court, number of cases wherein integrity denouncers received compensation, number of activities for the professional training of staff regarding integrity denouncements, number of trained employees.

Empirical findings indicate that profitability among the sample of most successful SOEs is uncorrelated with integrity denouncement policies. Whistleblowing provisions are altogether absent on the official websites of the nine organizations. The only exception is Romsilva, on whose website we encounter a public information section that includes a generic complaint template applicable overall to stakeholder petitions. Set against the backdrop of this widespread syndrome of poor corporate governance, the scarcity of active citizenship initiatives threatens central, regional and local administrative reform. Hence, the current study corroborates findings from the comparative research "State-Owned Companies – Preventing Corruption and State Capture" coordinated by Expert Forum (2016) on the phenomenon of clientelism and other manifestations of poor governance across SOEs from Romania (mostly coverage of local utilities and transport), Bulgaria, Czech Republic and Italy. It emphasizes the need for more integrity denouncers stepping up not only as whistleblowers but more vocally as hyperbolic "shout-box" supported by a facilitating legal framework to enhance transparency and drive performance of public for-profit organizations.

A comparative policy research by Amnesty International (Alistar et al., 2015) reveals that Romania is the only country from the analyzed group of states that adopted a specific legislation regarding integrity de-

nouncers' protection in the state sector (different from Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Ireland, Slovakia, Italy and Latvia). Despite the fact that Law 571 concerning anti-corruption by integrity warning and denouncers' protection is effective since 2004 (in theory, at least), the current analysis reveals that its top-down implementation has not yet started. Hence, 13 years after its adoption, a formal whistleblowing policy is not coherently communicated on the official websites of any of the 21 ministries and associated departments currently active in Romanian central administration, through either detailed reference or dedicated section.

NGOs that promote human rights such as Active Watch complain about attempts to intimidate and harass whistleblowers, carried out by high-rank officials of public authorities and SOEs. For instance, in 2015, three employees of CNADNR who denounced alleged administrative wrongdoing to the media were subjected to retaliation by their managers, who suspended their labor contracts (Toma, 2015). Such punitive action can be deterred by implementing adequate corporate governance procedures.

A probable hurdle encountered by potential public-sector whistleblowers is that they are guaranteed only limited confidentiality, contrary to private-sector staff whose denouncement is anonymized throughout the disclosure process. Hence, the disciplinary commission inside public entities safeguards confidentiality of whistleblowers' names and contact details only until the beginning of disciplinary hearings and only if this commission considers that the denounced parties could influence, pressurize or pose a threat to the denouncer. The law 571 (art. 7) invokes two stand-alone situations when confidentiality is explicitly required, respectively: when the whistleblower denounces his/her immediate superior or someone with control, audit or assessment attributions concerning the denouncer's work. A limitation that administrative procedures on whistle-

blowing introduce for public-sector employees is that these are constrained to bring forth the issue only to their immediate manager or to the disciplinary committee or, in the worst case scenario, to the prosecutor's office. However, any other intervention is considered misdemeanor, infringement of contractual term and leads to denouncer's sanctioning (Alistar et al., 2015).

Analysis and discussion for private sector

Benchmarking analysis suggests, as general trend, that whistleblowing procedures are integrated in the corporate governance strategy together with other procedures such as: anti-corruption, data protection, responsible sourcing, diversity and inclusion, health and safety, environmental care and risk management. This positioning goes to indicate that benchmarked corporations make use of whistleblowing as reputation catalyst, aimed to strengthen their capital of trust and the visibility, credibility and popularity as employers that care about the well-being of their staff, by conducting business in a fair manner that earns them legitimacy.

Corporate procedures claim a necessary delimitation between whistleblowing and two other (related, but not equivalent) types of formal denouncement, treated by separate procedures:

1. Complaints on quality of products and services (usually forwarded to customer relationship management (CRM) or quality assurance (QA) departments;
2. Grievance, wherein the employee reports dissatisfaction about employment terms and conditions, position, work content or career track perspectives including relocation, promotion or transfer.

Examined whistleblowing procedures emphasize the straightforward access to specific communication channels (online, by phone or postal correspondence) that are

open to all employees, regardless of rank or assignment. This is aimed to encourage also grassroots whistleblowing coming from those with a lower job level, who can feel more deprived and under-privileged, but also powerless to effect change. Anonymous reporting channels function in parallel with face-to-face interaction, and employees are generally advised to pursue the established organizational hierarchy and first consult with the direct supervisor, only afterwards approach alternative ethical alarms such as fraud detection hotlines. All investigated corporate procedures envision whistleblowing in its voluntary and discretionary dimension, stating that integrity allegations cannot function on an outward obligation basis, as compulsory requirement or pragmatic trade-off in exchange of a bonus, but rely on employees' moral imperative principles and altruistic motivation to intervene. Findings reveal an extensive array of envisioned topics, ranging from indiscretion or inappropriate, morally questionable conduct to severe criminal acts such as corruption (white-collar crime), aggression or theft. However, in minor or trifling matters (e.g. gossip, rumor spreading, inadequate attire) or work organization aspects (deadline compliance, handling of delays), employees are advised to address their line manager and not file a whistleblower's report.

Common patterns, opportunities, pitfalls and contrasts

Disciplinary investigations presented on websites imply several official hearings (through which, in both public and private organizations, the committee hears out most, if not all, major stakeholders such as: the denouncer(s), the denounee(s) or accomplices, witnesses etc.), collecting and storing material evidence, documents and testimonies. In SOEs and ministries, hearings are public, if the denouncer does not ask otherwise, for fear of retaliation. Provisions on

whistleblowing are more detailed in public organizations, relying on Law 571/2004, where grievance procedures are also placed in the category of integrity denouncement. However, examined big-scale private corporations make an explicit differentiation between whistleblowing and grievance. Contrary to the former, wherein the whistleblower is defined as independent observer of organizational misconduct, the latter implies personal involvement, as the employee is subjectively dissatisfied with work-related terms

and conditions (e.g. procedures perceived as unfair for recruitment, selection, performance appraisal, relocation, transfer, promotion, retrograding or dismissal and contract termination).

The following synopsis highlights the main types of incriminated behavior as object of whistleblowing across the investigated public and private-owned organizations:

Table 2: Typology of misconduct explicitly sanctioned across private sector (i.e. top ranking MNCs – multinational corporations) and public sector (i.e. ministries and most profitable SOEs)

Misconduct incriminated across both private and public sectors	Misconduct incriminated only in the private sector	Misconduct incriminated only in the public sector
Corruption, bribery	Transgressions against corporate financial interests	Infringement of administrative procedures or creation of such procedures that are contrary to the law
Trafficking influence	Preferential treatment or discriminatory practices in corporate functions: accounting, procurement, audit, logistics, HR, marketing etc.	Transgressions against financial interests of the state or the European Community
Negligence or incompetence in exerting job assignments	Monopolistic practices breaching free competition principles	Infringement of public acquisition law and regime of non-refundable funding
Abusive use of organization's material, financial or human resources	Insider trading (according to Merriam-Webster dictionary, abusive use of classified information, available only to insiders, to make profit in financial trading, e.g. by buying or selling stocks),	Elaboration/amendment of laws and administrative provisions that serve group or client interests
Abuse of office/appointment	Antitrust issues (violation of fair competition law by price fixing, bid and market collusion)	Position/appointment incompatibility or conflict of interest
False statements	Accounting inaccuracies	–
Theft and embezzlement (fraudulent appropriation of corporate funds or goods)	Breaches of health, work safety and security regulations	–
Kickbacks (undutiful commission or gift taken in return of help for dishonest business deals such as winning auctions)	–	–

Misconduct incriminated across both private and public sectors	Misconduct incriminated only in the private sector	Misconduct incriminated only in the public sector
Influence trading-trafficking (receiving gifts for using one's actual or presumed influence to persuade or dissuade some other colleague to intervene in favour of the buyer of influence)	–	–
Money laundering	–	–

Most types of misconduct are common across the two sectors, whereas commercial deficiencies (e.g. monopolistic practices) and other corporate malfunctions (e.g. in workplace health and safety) are incriminated specifically in the private sector and the public sector displays other varieties of financial wrongdoing, mostly referring to EU funding, public auctions and acquisition process.

Outsourcing the activity of allegation processing to a third-party is used as means to strengthen the commitment to protect whistleblowers against retaliation. Previous results (Gao et al., 2015; Kaplan et al., 2009; Berry, 2004) suggest that communication toolkits administered by an external provider increases likelihood of whistleblowing, compared to internally managed anti-corruption hotlines, advice-lines or help-lines. Independent, third-party suppliers are especially recommended for smaller-size organizations, wherein suspicions of non-compliance to confidentiality are more salient. The comparative analysis of whistleblowing procedural tactics reveals the recourse to a hybrid model (e.g. outsourced transmission of petitions, internal processing and resolution on complaints that expose fraudulent behavior) appears in the case of 14 among the 57 benchmarked private employers and, again, none of the public employers resort to such policies. As identity protection mechanisms, petitions and warnings can be sent via secured network connections and e-mail addresses that anonymize the petitioner's personal details. These details can be retrieved, with denouncer's permission, should a need

for providing further information arise in the course of investigation.

Ethical doubts and dilemmas involved in whistleblowing refer to a contradiction or self-assessed cognitive dissonance between individual, corporate and social responsibilities, with deliberative processes fueled by cost-trade-off balance. When in doubt, whistleblowing procedures advise would-be denouncers to ask themselves whether the specific conduct is legal, compliant to corporate values and procedures, justifiable to oneself, family and friends and equitable enough to feel confident and comfortable, should the story appear in the media.

Conclusions, implications and original contribution

In the context of open governance and transparency in the delivery of quality, public services need to remain sustainably both performance-centric and citizen-oriented. Transparency in external communication, in terms of visibility, accessibility and availability of whistleblowing procedures, can influence positively the likelihood of denouncement of fraudulent behavior. This, in turn, can lead to improvement in workplace and social conditions that affect significantly the overall quality of life and subjective wellbeing for both public and private-sector staff. Hence, whistleblowing serves a positive, pro-social function of correcting injustice and bringing forth a climate of trust based on equity, meritocracy and equality of chances and treatment.

However, formal regulations endorsed by consistent managerial involvement are not enough if not correlated with informal norms that deter a conspiracy of silence from being established. In a directive, prescriptive environment that nourishes hyper-conformism, uncritical acquiescence and unquestioned submissiveness as taken-for-granted, whistleblowing can exert a disruptive, disenchanting influence on embedded rules and play the role of eye-opener. This awakening experience can seem detrimental for organizational harmony on the short term, but can prove liberating as means of producing and defending truth and authenticity on the long run. Internalized legitimacy and social acceptance attached to whistleblowing enhances brand sustainability and can be helpfully corroborated by consistent regulatory support. Conversely, the interplay between structural (official) and cultural (unofficial) markers of whistleblowing propensity needs further exploration.

The study exposes the complexity of whistleblowing from a formal regulative perspective of norm setting, monitoring and reporting. It envisions top public and private employers because they are expected to represent models for best practice mapping and benchmarking. Analyzed organizational practices contribute to raising public consciousness on pro-social behavior, embedding civil initiatives through an attempted institutionalization of whistleblowing, an under-researched area in the context of Romanian corporate conduct. Stakeholder-sourced whistleblowing is analyzed as a form of ethical crowdsourcing, a co-regulative environment wherein workplace setbacks can be corrected not only by downstream, top-down intervention from management, but also by lateral, same-level cooperation and coordination between team members who share the goal of improving results of their work, in terms of quality and productivity, but also optimizing their workplace conditions and climate. Ethical crowdsourcing can be elucidated as a form

of organizational citizenship, whereas it represents a strategic means of participative vigilance, mindful watchfulness that deters negative organizational behavior by normative co-regulation aimed to involve a large mass of stakeholders (individuals and groups) in publicly denouncing any illegitimate act, so as to make everyone responsible for maintaining ethics in business.

A limitation traceable to all analyzed whistleblowing procedures involves a uniformity-based, mainstream approach based on assimilation rather than integration of diverse backgrounds and perspectives. Process standardization is presumably more binding in developing countries with a history of laxity towards corruption or quiescent acceptance thereof, hence suspicions of malpractice are deemed to require a strictly centralized approach. This business ethics model, present in whistleblowing procedures of top corporate employers, relies on zero tolerance and zero waivers for misdemeanor, unlike alternative public administration models that imply an optimal, tolerable level of corruption (Matei and Matei, 2009).

Current findings endorse the paradigm that relates self-government to governing others (Dean, 1999, apud Teo and Caspersz, 2011). Leadership plays an important role for the creation and dissemination of credible, unobtrusive integrity models that tell organizational players they have a distinct contribution for safeguarding ethics, not only by means of formal procedures, but also by cultural assumptions and expectation that corroborate written regulations. It is advisable to add to such early alarm onset procedure references to administration channel, power symmetry, measures to enhance personal responsibility, an adequate evaluation of misdemeanor impact, aiming to fight against the bystander effect, distance from authority or audience apprehension.

As per practical guidance and evidence-based input, further organizational methods for facilitating moral responsibility involve

an ethical behavior section in every job description requiring each employee's written agreement, or by intensified internal communication on workplace ethics and wrongdoing reporting, disseminated by handbooks, e-learning guides, Intranet, leaflets, newsletters, internal magazines and other programs. Compared to private-sector organizations, state-owned ones do not include in their few communicated provisions a system of progressive disclosure of wrongdoing – first, to internal stakeholders designated on purpose inside the organization, then to the regulative organism responsible for checking and reviewing procedures and afterwards, at the third stage, to the general public and media representatives.

To sum up, public entities have enough to learn from their private counter-parts that

are more advanced and better equipped in the field of integrity denouncement and communication of ethics and compliance as standard operating procedure serving an integrative good governance. Procedures cannot be expediently imitated and migrated from private onto public entities to form makeshift or jigsaw solutions, but must be rigorously documented and adapted to fit the different organizational identity, needs and objectives. In order to raise public awareness on the need for whistleblowing as pro-social mechanism, investigated state organizations are required to update and upgrade their official websites to include whistleblower-friendly policies and procedures that are not only archived, but dutifully applied and constantly monitored for feedback and follow-up.

Funding Acknowledgement

This research was financed through the project “Grants for excellence in research for young researchers”. 2015 Competition

– Project financed by the **Research Institute of Bucharest University – ICUB** (<http://www.icub.ro>).

References

- Alistar, V., Stănescu, I. and Moinescu, G. (2015) Guide for the protection of integrity denouncers. Centre for Anti-Corruption Assistance. Transparency International – Romania. Available at <https://www.transparency.org.ro/publicatii/ghiduri/GProtectieAvertizori.pdf>. Accessed on June 29, 2016.
- Andrade, J. (2015) Reconceptualising Whistleblowing in a Complex World. *Journal of Business Ethics*, 128, 321–335.
- Berry, B. (2004) Organizational Culture: A Framework and Strategies for Facilitating Employee Whistleblowing. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 16, 1, 1–11.
- Burz, G. and Marian, L. (2015) A comparative study of benchmarking vs. Triz innovation method. *Revista de Management și Inginerie Economică*, 14, 4, 842–857.
- Callahan, E.S., Dworkin, T.M., Fort, T.L. and Schipani, C.A. (2002) Integrating trends in whistleblowing and corporate governance: Promoting organizational effectiveness, societal responsibility, and employee empowerment. *American Business Law Journal*, 40, 1, 177–215.
- Chen, C.P. and Lai, C.T. (2014) To blow or not to blow the whistle: the effects of potential harm, social pressure and organizational commitment on whistleblowing intention and behaviour. *Business Ethics: A European Review*, 23, 3, 327–342.
- Contu, A. (2015) Rationality and Relationality in the Process of Whistleblowing: Recasting Whistleblowing Through Readings of Antigone. *Journal of Management Inquiry*, 23, 4, 393–406.

- Dworkin, T. (2007) SOX and whistleblowing. *Michigan Law Review*, 5, 1757–1780.
- Expert Forum (2016) State-Owned Companies – Preventing Corruption and State Capture (SCOPE), 2016 Report. Available at <http://expertforum.ro/en/scope/>. Accessed on 26 August, 2016.
- Francis, G. and Holloway, J. (2007) What have we learned? Themes from the literature on best practice benchmarking. *International Journal of Management Review*, 9, 3, 171–189.
- Gao, J., Greenberg, R. and Wong-On-Wing, B. (2015) Whistleblowing Intentions of Lower-Level Employees: The Effect of Reporting Channel, Bystanders, and Wrongdoer Power Status. *Journal of Business Ethics*, 126, 85–99.
- Government of Romania (2016) List of Ministries. Available at <http://gov.ro/ro/guvernul/organizare/ministere>. Accessed on June 27, 2016.
- INS (National Statistics Institute) (2015) Press release. AMIGO Survey on workforce in households. Available at <http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/comunicat%20ziua%20internationala%20a%20muncii.pdf>. Accessed on June 23, 2016.
- Jones, G.R. (2004) *Organizational Theory, Design and Change*. (4th ed.). New Jersey: Princeton University Press.
- Kaplan, S., Pany, K., Samuels, J. and Zhang, J. (2009) An examination of the effects of procedural safeguards on intentions to anonymously report fraud. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 28, 273–288.
- Latane, D. and Darley, J.M. (1968) Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 4, 377–383.
- Law 571/2004 “for the protection of personnel from public authorities, public institutions and other entities that signal law infringement”. Available at <https://www.transparency.org.ro/publicatii/ghiduri/GProtectieAvertizori.pdf>. Accessed on June 29, 2016.
- Matei, L. and Matei, A. (2009) Corruption in the public organizations. Towards a model of cost-benefit analysis for the anticorruption strategies. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 27E, 145–171.
- Merriam-Webster English Dictionary (2016) Available at <http://www.merriam-webster.com/dictionary>. Accessed on February 2016.
- Mesmer-Magnus, J. and Viswesvaran, C. (2005) Whistleblowing in organizations: An examination of correlates of whistleblowing intentions, actions and retaliation. *Journal of Business Ethics*, 62, 277–297.
- Rehg, M.T., Near, J.P., Miceli, M.P. and Van Scotter, J.R. (2008) Antecedents and outcomes of retaliation against whistleblowers: Gender difference and power relationships. *Organization Science*, 19, 2, 221–240.
- Roman, A.V. (2014) Refocusing Perspectives on Public Corruption Away from the Individual: Insights from the Moldovan Social Matrix. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 43E, 216–231.
- Seifert, D.L., Sweeney, J.T., Joireman, J. and Thornton, J.M. (2010) The influence of organizational justice on accountant whistleblowing. *Accounting, Organizations and Society*, 35, 7, 41–74.
- Stedham, Y. and Beekun, R.I. (2013) Ethical judgment in business: culture and differential perceptions of justice among Italians and Germans. *Business Ethics: A European Review*, 22, 2, 189–201.
- Teo, H. and Caspersz, D. (2011) Dissenting Discourse: Exploring Alternatives to the Whistleblowing/Silence Dichotomy. *Journal of Business Ethics*, 104, 237–249.
- Trendence Institute (2015) Trendence Graduate Barometer. Available at <http://www.trendence.com/en/company/rankings/romania.html>. Accessed on February 2, 2016.
- Tsahuridu, E. and Vandekerckhove, W. (2008) Organizational Whistleblowing Policies: Making Employees Responsible or Liable? *Journal of Business Ethics*, 82, 107–118.
- Vadera, A.K., Aguilera, R.V. and Caza, B.B. (2009) Making sense of whistle-blowing’s antecedents: learning from research on identity and ethics programs. *Business Ethics Quarterly*, 20, 4, 553–587.
- World Online Whistleblowing Survey (2016) Information Sheet. Available at <https://whistleblowingsurvey.org/infosheet.pdf>. Accessed on June 13, 2016.

DEZBATERI

Istoria unei omisiuni documentare inexplicabile: Întrebări, Supoziții, Justificări

Maria Larionescu*

Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială

Un scurt comentariu

Lectura studiului prof. Mihail M. Cernea mi-a provocat bucuria descoperirii unei resurse inestimabile de informații, interpretări, evaluări asupra istoriei sociologiei românești. O bucurie, e drept învâlmășită, tulburată de regretul târziu de a nu fi identificat eu însămi prețiosul document. O întrebare bulversantă străbate întregul demers al profesorului Cernea: cum pot fi deslușite și explicate o serie de coincidențe bizare responsabile de erori esențiale în ceea ce privește acuratețea informațiilor și evaluărilor referitoare la „*state of art*” în istoria sociologiei românești? Formația academică de excepție a prof. Cernea în domeniul istoriei sociologiei românești și universale face inteligibil șocul resimțit la descoperirea unei omisiuni documentare inexplicabile, de peste opt decenii, în literatura de specialitate asupra domeniului.

Un **prim pas** pentru a descifra circumstanțele de ansamblu ale „*necunoașterii, ne-recunoașterii și neexaminării*” (Cernea, 2016, 447) unui document consacrat istoriei sociologiei românești, aparținând unui istoric american eminent, publicat la una dintre cele mai prestigioase edituri, a fost să revăd bibliografia asupra subiectului, menționată în studiul de față, sperând că poate vreunul dintre autorii invocați, cunoscuți pentru buna lor formație academică, să fi făcut mențiuni chiar pasagere la lucrarea și savantul american ce a avut prioritate în plasarea sociologiei românești în circuitul internațional. Am

extins lista bibliografică și la alte investigații asupra istoriei sociologiei românești (Herseni, 1940, 2007; Stahl, 1980; Otovescu, 2001; Țenovici, 2014), nădăjduind să identificăm referințe, măcar tangențiale, la lucrarea istoricului american. Rezultatul explorării acestor resurse documentare, mai vechi sau mai recente, a fost cel descris cu amărăciune de prof. Cernea: ignorare a unei contribuții substanțiale la evaluarea stării sociologiei românești interbelice, atribuirea greșită a priorității în ceea ce privește recunoașterea internațională a producției sociologice naționale, absența de neînțeles din circuitul cultural al disciplinei a unor repere fundamentale privind evaluarea comparativă și ierarhizarea sociologiei în contextul regional al anilor interbelici. Constatăm, deocamdată, că **primul pas** în încercarea de a cunoaște etiologia acestei impardonabile ignorări a celei dintâi atestări științifice a sociologiei românești în cultura americană prin **recursul la revederea bibliografiei**, inclusiv prin **extensia listei referințelor**, nu ne-a ajutat să aducem completări relevante.

Un **al doilea pas în direcția înțelegerii omisiunii contribuției lui R.J. Kerner** ar putea fi cel sugerat de prof. Cernea, și anume dacă nu cumva unele studii de aceeași factură metodologică cu cele ale autorului american, și anume **investigațiile comparativ istorice**, au recurs la comentarii sau informații privind vizita și studiul savantului american asupra istoriei și rolului științelor sociale în Balcani și în Turcia. Sugestia prof. Cernea indică un caz cât se poate de relevant pentru

* Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.
E-mail: maria.larionescu@gmail.com.

această situație, și anume chestionarea **investigațiilor de sociologie comparată** publicate de sociologul N. Petrescu în epocă, între 1909 și 1951; autor cunoscut ca un neobosit călător de studii de peste cincisprezece ani, observator fin al instituțiilor, obiceiurilor și mentalităților diferitelor popoare cu care a intrat în contact, creatorul teoriei și metodologiei comparate în cadrul sociologiei și-a fundamentat principiile pe o vastă documentare aliniată unei tradiții de cooperare între perspectiva epistemologică în științele sociale și antropologia socială. Lista bibliografică completă a cercetărilor sale de sociologie comparată, întocmită de autor cu puțin timp înaintea morții sale (survenită la 13 octombrie 1954), conține 250 de titluri de articole, studii, volume publicate între 1909 și 1951 (Larionescu, 1994, 467–493) din care lipsesc referințe cu privire la studiul și vizita lui R.J. Kerner în Balcani și în Turcia. Mai mult, **Indexul de autori** citați în cinci lucrări principale de sociologie și antropologie socială comparată (*Thoughts on War and Peace*, 1921, *Concepțiunile sociologilor americani*, 1921, *The Principles of Comparative Sociology*, 1924, *The Interpretation of National Differentiations*, 1929, *Primitivii. Organizare – Instituții – Obiceiuri – Mentalitate*, 1944/2001) nu include numele istoricului american. Apreciate ca „valoroase și originale” (H.H. Stahl), lucrările sociologului comparatist au fost un răspuns creator și imaginativ la dezbaterile teoretice și ideologice ale vremii, ceea ce l-a determinat pe filosoful P.P. Negulescu să susțină în „Raportul despre activitatea științifică a d-lui Nicolae Petrescu”, întocmit și prezentat cu ocazia primirii sale la Academia Română în Ședința publică a Secțiunii istorice de la 19 mai 1945, meritele științifice și recunoașterea sa internațională: „documentarea întinsă și sigură, printr-o metodă riguroasă de cercetare critică, prin concluzii obiective, măsurate și prudente, printr-o independență mai ales a cugetării proprii, care le dă totdeauna un caracter personal accentuat”, consacrarea academică internațională în publicații de

prestigiu (Analele Academiei Române, 1946, 419, în Petrescu, 1994, 22).

Inspecția, oricât de sumară, a profilului profesional al celor doi autori sugerează apropiere de viziune de cercetare (abordarea istorico-comparată), similitudini în ceea ce privește atitudinea militantă de afirmare și consolidare a rolului reformator al științelor sociale în promovarea progresului social, asemănări privind mijloacele de legitimare academică în comunitatea științifică românească prin integrarea lor în cel mai înalt for al cercetării (Academia Română) la o distanță relativ scurtă, de șapte ani. Și, totuși, cu toată formația sa intelectuală deschisă la contribuțiile semnificative ale epocii interbelice în domeniul investigațiilor comparative, martor fiind, prin poziția sa de conferențiar, din 1923, la Catedra de Sociologie, Etică și Politică, condusă de Dimitrie Gusti, de la Universitatea din București, la vizita profesorului american în Balcani, autorul nu face mențiuni privind acest eveniment cu totul remarcabil. Chiar dacă N. Petrescu elaborează și publicase o parte din lucrările sale esențiale înaintea vizitei și studiului prof. R.J. Kerner, totuși activitatea sa publicistică bogată și diversă s-a întins pe o perioadă îndelungată, depășind cu peste două decenii apariția volumului istoricului american. Omisiunea poate apărea bizară dacă ținem cont de faptul că N. Petrescu a împărtășit credința că teoriile sociale americane (pragmatismul, „psihologia practică behavioristă”, concepțiile fondatorilor sociologiei americane L.F. Ward, S.N. Patten, F.H. Giddings), mai mult decât cele continentale (europene), i-au oferit argumente temeinice pentru a fundamenta concepția personală asupra semnificației rolului inovator al perspectivei sociologice comparate. Autorul se considera continuatorul mesajelor transmise de părintele sociologiei americane L.F. Ward în a sa „Sociologie dinamică” (1883), conceptualizat în termenii „filozofie a progresului omenesc”, cât și al „postulatului sociologic al lui Giddings” referitor la *the consciousness of kind*. Petrescu susținea că

viziunea sociologilor americani este „mai corespunzătoare realității sociale, iar rezultatele lor teoretice și practice ne îndreptătesc să credem în posibilitatea unei adaptări active a individului la societate”; în consens cu concepțiile sociologice americane, pe aceeași linie cu Ward, autorul român formula concluzia că „omul poate controla forțele sociale și că neglijarea acestui domeniu al cercetării a dus la întârziere și stagnare în realizarea cooperării și solidarității umane” (Petrescu și Lărică, 1994, 60, 445). Aprecierile înalte ale contribuțiilor gânditorilor americani, recunoașterea moștenirii substanțiale pe care Petrescu a preluat-o de la aceștia în construcția modelului propriu de sociologie comparată nu a oferit spațiu de informare și/sau de analiză critică a lucrării savantului american despre evoluția și rolul științelor societale în consolidarea și progresul statelor naționale din regiune, temă care îi preocupa cu obstinație pe amândoi oamenii de știință.

În continuare, pentru propria mea lămurire asupra prezenței/absenței sursei documentare despre vizita de studiu a lui R.J. Kerner în Balcani, am extins lista publicațiilor la câteva cercetări comparate internaționale și/sau naționale având ca tematică istoria și rolul științelor sociale la nivel național/zonal/internațional, pe o perioadă mai largă, de peste trei decenii (între 1971 și 2015): J.J. Wiatr (edited by), *The State of Sociology in Eastern Europe Today*, 1971, D. Otovescu (coord.), *Sociologia românească în secolul al XX-lea*, 2001, N. Genov, U. Becker (eds.) *Social Sciences in Southeastern Europe The Challenge of Transition in Romanian Society and Sociology*, 2001, M. Kaase and V. Sparshuh (edited by), *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe*, 2002, D. Țenovici (redactor pr.), *Dimitrie Gusti. Cronologia vieții și operei*, 2014, C. Zamfir, I. Filipescu (coord.), *Sociologia românească: 1900–2000. O istorie socială*, 2015. Rezultatul explorării este la fel de frustrant ca în cercetările anterioare, indicând absența oricărei referințe la studiul și vizita lui R.J. Kerner în Balcani și în Turcia.

La invitația prof. Cernea de a formula indicii susținute academic care să faciliteze *înțelegerea unui fapt de neînțeles*, ce te duce cu gândul la o „conspirație a tăcerii” având ca miză lipsa notificării unui document de care toată lumea ar fi beneficiat, avansează câteva sugestii explicative.

1) **Influența contaminantă și inertială asupra istoricilor sociologiei a expertizelor documentare prestigioase**, care omit lucrarea savantului american, poate favoriza ignorarea respectivei contribuții. Ideea a fost menționată de prof. Cernea, cu care sunt în întregime de acord. Domnia sa a remarcat lista bibliografică a Paulei Herseni asupra scrierilor publicate în limbi străine despre Școala sociologică de la București, calificând-o drept „un document rar”, dar, adăugăm noi, prin prestigiul autorului său a influențat „startul” deficitului de documentare asupra istoriei sociologiei, reproduș până în zilele noastre. Și, totuși, faima surselor documentare, perioada mare acoperită de referințele Paulei Herseni (timp de aproape patru decenii, între 1930 și 1968) nu anihilează responsabilitatea cercetătorilor din domeniu, inclusiv obligația asumată personal, de a scormoni arhivele de date pentru o fundamentare comprehensivă asupra cercetărilor asupra stării istoriei sociologiei naționale.

2) Prezența unor **circumstanțe subiective nefavorabile**, cum sunt animozități interpersonale în cadrul Școlii sociologice românești, sensibilități percepute ca obstacole în calea afirmării personale ale unor membri ai săi, conflicte în interiorul comunității științifice, care pot funcționa ca un ecran ce distorsionează percepția asupra poziției și rolului istoriei sociologiei în sensul slăbirii interesului pentru evaluarea comprehensivă a subiectului. Un caz interesant din acest punct de vedere este detașarea afișată de titularul cursului de sociologie comparată față de activitățile monografiei sociologice surprinsă de H.H. Stahl în memoriile sale: „ne tulbura faptul că sociologul de atât de bună formație cum era N. Petrescu refuza să aibă

cel mai mic contact cu monografiile. Deși încadrat conferențiar la catedra de sociologie, deși colabora la Institutul Social Român, deși era apreciat de profesorul Gusti, dovadă fiind faptul că dânsul a făcut să fie ales membru corespondent al Academiei Române, totuși nu l-am văzut măcar o dată la vreo ședință de-a noastră sau interesându-se de ce lucram” (Stahl, 1981, 222). Ne amintim că o atitudine similară, cu accente mai pronunțat critice față de activitățile monografice ale Școlii de la București, a avut-o și fostul student al lui Gusti, sociologul ieșean Petre Andrei, situație generatoare de tensiune în comunitatea științifică, și mai ales între conducătorul Școlii Dimitrie Gusti și unii membri ai săi. Profesorul Stahl supraestima aprecierea formală făcută de Gusti, președintele Academiei Române, câteva zile mai târziu după ședința Secțiunii istorice în care Petrescu a fost ales în forumul academic, în ședința Academiei din 31 mai 1945: Gusti a reiterat meritele științifice și legitimarea internațională a proaspătului membru corespondent, recomandându-i „să-și pună cunoștințele și relațiile științifice în scopul largirii contactelor internaționale ale celui mai înalt forum cultural al țării” (Analele Academiei Române, 1946, 419, Larionescu, 1994, 22–23). Cercetările noastre având ca sursă manuscrisul *Memoriilor Academicianului Profesor Doctor Nicolae Petrescu*, 1949, evocările privind familia lui Petrescu oferite de G. Vasilescu, prieten apropiat al fiului profesorului, informațiile și amintirile privind activitatea profesională a omului de știință Petrescu oferite de dr. Cr. Joja, dr. G. Epure, colegi ai acestuia de la Institutul de Filosofie al Academiei Române, confirmă faptul că în spatele imaginii de corectitudine și normalitate a raporturilor intra și interorganizaționale ale Școlii sociologice palpita o structură informală amestecată, presărată cu incidente, situații conflictuale, satisfacții, dar și nemulțumiri latente sau manifeste. Din *Memoriile* sale rezultă raporturile de inamicități dintre el și Gusti, începute din perioada studiilor de la Berlin unde s-au aflat împreună

la studii, continuate după întoarcerea sa în țară prin afilierea politice alături de generalul Averescu, P.P. Negulescu, Octavian Goga și încadrarea la Catedra de sociologie. El mărturisește că s-a zbatut să ocupe Catedra de Sociologie comparată a civilizațiilor, înființată în 1927 la propunerea sa, dar nu reușește din motive birocratice de care Gusti nu era străin: comisia de concurs, alcătuită din Dimitrie Gusti, C. Rădulescu Motru, Petre Andrei, Vasile Bărbat, nu s-a întrunit, eșec pus de Petrescu pe seama lui Gusti (Larionescu, 1994, 21). Este posibil, oare, ca frustrările resimțite față de poziția sa în cadrul Școlii sociologice să-i fi micșorat reactivitatea la ecurile internaționale ale instituției personalizate de cercetările lui R.J. Kerner? Dar, în ceea ce-l privește pe sociologul de la Iași, Petre Andrei, pot fi invocate rezervele sale exprimate public cu privire la sociologia monografică a Școlii de la București (caracterul descriptiv al eforturilor monografiștilor asemănătoare cu însărcinările funcționarilor autorității publice locale) ca posibile circumstanțe de obturare a interesului pentru evaluările elogioase ale istoricului american?

3) Un **potențial efect pervers al profesionalizării sociologiei în coaliția tăcerii** față de investigațiile și studiul **istoricului** american privind starea sociologiei românești. Reamintim succint că, în perioada interbelică, sociologia românească atinge apogeul profesionalizării sale prin constituirea primei școli sociologice, în înțelesul modern al termenului, de către Dimitrie Gusti și principalii săi colaboratori: Henri H. Stahl, George Vlădescu-Răcoasa, Traian Herseni, Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția. Un ingredient decisiv al evoluției disciplinei l-a constituit intuiția lui Gusti care a sesizat faptul că împrejurările social-istorice de după război au creat un mediu foarte favorabil dezvoltării punctului de vedere sociologic: problemele sociale ridicate de unificarea economică, politică, administrativă nu mai țineau de „*tehnica politică, nici de resortul unor discipline parțiale, ca economia politică sau știința financiară, ci au fost probleme totalitare care*

cereau soluții de ansamblu, de largă colaborare între științe și de cuprinzătoare perspective de cunoaștere” (Gusti, 1946, 138; Lario-nescu, 2007, 113).

O soluție la îndemână ar fi putut-o oferi ideea fecundă a Școlii sociologice conduse de E. Durkheim de a asocia spiritul sociologic cu istoria, etnologia, economia politică, științele juridice și de a lucra **multidisciplinar**, prin eforturi de cooperare între specialiști cu formații diferite. Dar, așa cum bine observa H.H. Stahl (1971, 80–81), el nu va fi satisfăcut de soluția franceză a cooperării diverselor specialități prin eforturi juxtapuse, fiecare concentrându-se asupra punctului de vedere al specialității, urmând *post festum* să se conecteze rezultatele, eventual prin elaborarea unor culegeri de studii asupra temei în cauză. Plecând de la lecția franceză, Gusti a reconstruit în întregime experiența cooperării între diferite științe încorporând-o în schema analitică a sistemului voinței sociale, cadrelor și manifestărilor voinței sociale, ghidat de legea paralelismului sociologic. Din acest laborator analitic a rezultat **principiul interdisciplinarității** care vine cu o noutate de necontestat. Aici cooperarea științelor sociale particulare se sprijină pe terenul sociologiei, prin dizolvarea punctelor de vedere specifice în sinteza sociologică, prin „sociologizarea” disciplinelor particulare; în viziunea gustiană fiecare știință particulară își depășește obiectul specific și tinde a avea nu doar o valoare în sine ci și una „pozițională”, determinată de poziția respectivei științe în contextul structural al întregului (Stahl, 1971, 80–81). Produsul proiectat al unei abordări interdisciplinare va fi o sinteză care nu exclude punctul de vedere specializat, ci îl răsuștește cu fața spre condiționarea socială a fenomenului, spre înțelegerea funcționalității sale în contextul social dat. Această orchestratie interdisciplinară, sub domnia sociologiei ca *dirijor incontestabil* a cooperării interștiințifice, s-a materializat îndeosebi în practica metodologică a cercetărilor monografice de sate, zonale, de instituții.

Cooperarea diferiților specialiști cu sociologii în echipele monografice, cu toate limitele inerente începutului, a fost rodnică atât pentru sociologie, cât și pentru celelalte discipline, întrucât le-a sporit capacitatea de a rezolva probleme spinoase, de a orienta investigația spre fapte relevante pentru natura problemei cercetate și totodată semnificative pentru conceptualizare. Pe baza conlucrării dintre sociologie și disciplinele particulare au apărut: a) noi direcții de cercetare sociologică cum sunt sociologia istorică, sociologia creației populare, a familiei, sociologia geografică, medicală, economică, sociopsihologie; b) principii constitutive fundamentale ale I.S.R., Legii Serviciului Social, apreciate de însuși Președintele S.U.A. Roosevelt, cum sunt socializarea științei, a tineretului studios, a sătenilor, autoorganizarea satelor și orașelor etc. (Neamțu, în Caraioan, 1971, 167–168). Statutul de „regină” a științelor sociale i-a adus sociologiei interbelice recunoaștere națională și internațională, iar sociologilor rolul perceput de vioară întâi în proiectele de cercetări monografice și de dezvoltare comunitară. O asemenea poziție nu putea să nu genereze frustrări, reticente, ezitări la unii reprezentanți ai științelor sociale și naturale, la unii savanți de vârf din rândul acestora, chiar și din interiorul Școlii sociologice. Unul din cazurile de notorietate ale menajării notorietății savanților implicați în proiecte de cercetare orientate de teoria monografiei sociologice este soluția de compromis oferită de Gusti și colaboratori pentru redactarea *Enciclopediei României* (ER), 1938–1943. Observăm că, în același prim volum al ER, avem două studii privind istoria românilor, scrise de autori de prestigiu, N. Iorga și C.C. Giurescu. Managerii publicației au decis introducerea în volum a ambelor contribuții, ținând seama de faima autorilor și diferențierea perspectivelor de tratare.

Prioritatea instituită a principiului interdisciplinarității, cu sociologia în vârful ierarhiei, și nu a principiului multidisciplinarității, bazat pe cooperarea între egali, poate genera

un efect pervers de opacitate în a etala imaginea creată în mentalul colectiv interbelic a unei vocații excepționale a sociologiei (de știință de sinteză a societății, utilizând datele științelor surori, aflate într-o poziție de subordonare a travaliului teoretic). Cum ar putea influența un astfel de climat cultural vizibilitatea unei referințe de talia celei a vizitei și lucrării lui R.J. Kerner? Cred că un fenomen de contagiune plecând de la profesia înalt evaluată a disciplinei spre purtătorii calificați ai domeniului, sociologii, i-a investit pe aceștia cu o încredere deosebită în relatarea și evaluarea stării istoriei sociologiei românești. Un sociolog cu mai multă sau mai mică reputație ar putea avea o șansă mai mare să fie receptat ca sursă documentară decât un istoric, naturalist etc. Este și cazul studentului american în sociologie Ph. Mosley care, conform analizei prof. Cernea, a fost subiectul unei duble greșeli de recunoaștere a priorității în recunoașterea internațională timpurie a Școlii de la București: de datare a primului contact între sociologii români și americani și, în al doilea rând de consemnare greșită a faptelor (Cernea, 451). Mă întreb, dacă R.J. Kerber ar fi fost sociolog și nu istoric, ar fi avut aceeași soartă de a fi ignorat de generațiile de istorici ai sociologiei românești? Nu putem ști cu certitudine, dar putem intui că ar fi avut o șansă mai mare de a fi valorificat ca sursă de referință internațională pentru documentarea asupra subiectului.

4) Un caz tulburător de **deficit de autoevaluare a semnificației viziunii Școlii sociologice în contextul științific zonal și internațional**. Revenim la cazul menționat al *Enciclopediei României*, operă reprezentativă a spiritualității românești, ghidată de paradigma Școlii sociologice de la București, prin „părintele” care a inițiat-o, profesorul și fondatorul Școlii, Dimitrie Gusti, și prin modelul monografiei sociologice de comunități care a stat la baza acestei opere (Larionescu, 2014, 26). Inițiatorii publicației și-au propus realizarea unei opere de importanță națională, regională și internațională cu un înalt nivel de creativitate. Inovația preconizată era

radicală: se trecea de la dicționarul alfabetic, cunoscut în marile enciclopedii europene și est europene, la „enciclopedia funcțională”, semnificând „o colecție de probleme fundamentale, înmănunchiate organic”; „Enciclopedia României, mărturisese Gusti, va fi deci o Enciclopedie națională, nu universală, și vie, nu abstractă, a timpului în care trăim; ea va fi deci expresia vieții și a unei epoci” (Gusti, 1938, VII, VIII; Larionescu, 2014, 28). Remarcăm că modul de abordare a subiectului, prin substituirea enciclopediei alfabetice cu cea funcțională, a întrunit, în majoritatea dimensiunilor cercetate, consensul opțiunii teoretice a specialiștilor și a viziunii sociologului Gusti. Este vorba de *importanța decisivă a relației dintre resursele țării (de mediu, demografice, geopolitice, culturale) și viața socială*. Înfăptuirea proiectului a durat cca două decenii (începutul a coincid cu Marea Unire din 1918) în care circumstanțele sociopolitice au cunoscut schimbări importante. Pe măsură ce complexitatea problematicei creștea și bogăția datelor empirice se acumula au apărut **provocări vizând clasificarea și structura tematică a studiilor** conform criteriilor operaționale ale teoriei cadrelor și manifestărilor, mergând până la **revizuire, redistribuirea contribuțiilor și fuziunea datelor** conținând elemente de cadre (condiționare) a vieții economice cu elemente de manifestări ale acestei activități, **juxtapuneri, reluări și relocări ale datelor cercetării, inclusiv întârzieri în predarea materialelor spre publicare** (Larionescu, 2014, 33–34).

Cazul de față înfățișează o performanță în desfășurare, pe parcursul a două decenii, a tot ce a avut mai reprezentativ Școala monografică. Fără îndoială că și această activitate a întregit portofoliul de cercetări evaluate de omul de știință american R.J. Kerner în 1929 când a vizitat România și zona Balcani. O serie de coincidențe de viziune, semnalate deja de prof. Cernea, dar și de teme de cercetare ale istoricului american și ale Școlii Gusti ar fi fost normal să apară menționate în produsul final al publicației enciclopedice.

Există un capitol substanțial *Organizația învățământului în România*, de 40 pag., semnat de trei distinși profesori univ., M. Popescu-Spineni, Iulian Peter și Iosif I. Gabrea, care tratează subiecte comune cu cele ale cunoscutului oaspete american: evoluția învățământului în România, învățământul superior, pregătirea corpului didactic, intervenția statului în orientarea tineretului școlar. Deși se scursese aproape un deceniu de la vizita și publicarea cărții lui R.J. Kerner referințele studiului amintit nu menționează această contribuție. Aceeași omisiune se poate constata și în *Indicele Materiei* de la finalul volumului I, *Statul din Enciclopedia României*, 1938. Este o constatare bulversantă absența unei referințe de cel mai mare interes științific pentru legitimarea națională, regională și internațională a istoriei sociologiei românești, neglijență acreditată la cel mai înalt nivel de autoritate, al fondatorului și colaboratorilor Școlii sociologice de la București. Rămâne însă o speranță că lucrurile ar fi putut fi altfel dacă împrejurările ar fi îngăduit finalizarea Secțiunii *Cultura*: volumul V, *Cultura națională* și volumul VI, *Instituții și personalități culturale*. Deși lucrările pregătitoare pentru volumele consacrate culturii au fost efectuate, acestea nu au mai văzut lumina tiparului din pricina declanșării celui de Al Doilea Război Mondial, materialele fiind pierdute (Larionescu, 2014, 29).

Din fericire, în cercetarea științifică episoadele marcate de nereușite, neglijențe, opacitate, ghinion pot fi amestecate cu surprize semnificând momente faste din istoria științei, când o serie de circumstanțe neprevăzute se întâlnesc cu perspicacitatea cercetătorului,

generând cazuri norocoase de *serendipitate*, ca cel trăit de prof. Cernea în 1979 când a descoperit cartea lui R.J. Kerner publicată în 1930. Un caz asemănător l-au experimentat recent un tânăr istoric al sociologiei poloneze, lectorul unv. Joanna Wawrzyniak, care a descoperit, din întâmplare documente personale ale unuia dintre fondatorii iluștri ai sociologiei poloneze, **Stefan Czarnowski** (S. Cz.), 2015, considerate dispărute în timpul ultimului război mondial. Nu mică i-a fost mirarea lectorului universitar să descopere în arhivele și bibliotecile franceze corespondența lui S. Cz. cu doi dintre principalii colaboratori și discipoli ai lui Emile Durkheim (1858–1917), întemeietorul Școlii sociologice franceze, în timp ce se documenta asupra sociologului și istoricului polonez, Nina Assorodobraj-Kula (1908–1999), discipol al lui S. Cz. și editor al operei acestuia. Editorii volumului de scrisori evaluează importanța experienței interculturale trăite și practicate de autorul polonez în termenii regăsirii surselor interdisciplinare ale constituirii sociologiei.

Sperăm că aceste câteva reflecții să stimuleze folosirea de către istoricii sociologiei românești, și nu numai, a unei resurse documentare de excepție, prezentate publicului de prof. M. Cernea. Credem, cu toată convingerea, că lucrarea istoricului american R.J. Kerner oferă o bază valoroasă de analize istorico-comparate pentru cercetări viitoare, deschideri pentru clarificarea unor controverse și dezbateri contemporane și, nu în ultimul rând, satisfacția completării unor spații albe din istoria științelor socioumane europene.

Bibliografie

Caraioan, P. (1971a) *Sociologia militans. III. Școala sociologică de la București, H.H. Stahl. Învățămintă metodice și tehnice*, (serie îngrijită). București: Științifică.

Caraioan, P. (1971b) *Sociologia militans. IV. Școala sociologică de la București*, (serie îngrijită). București: Științifică.

- Cernea, M.M. (2016) The First Book Presenting Romanian Sociology in the American Scholarly Literature-Robert Joseph Kerner's Book of 1930. *Revista română de sociologie*, XXVII, 5–6, 445–468.
- Czarnowski, S. (2015) *Listy do Henri Huberta i Marcela Maussa (1905–1937). Lettres a Henri Hubert et a Marcel Mauss (1905–1937)*. (Les editrices du volume: Kornelia Konczal et Joanna Wawrzyniak, Instytut Socjologii UW & Oficyna Naukowa Warszawa 2015/ Larionescu M., 2016, Note (manuscris) pe marginea volumului).
- Giurescu, C.C. (1938) Istoria Românilor, în *Enciclopedia României, vol. I, Statul*, București: Imprimeria Națională.
- Gusti, D. (1938) Știința Națiunii, în *Enciclopedia României, vol. I, Statul*, București: Imprimeria Națională.
- Gusti, D. (1946) *Sociologia militans. Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii. I. Cunoaștere*. București: Fundația Regele Mihai I.
- Herseni, T. (2007) [1940] *Istoria sociologiei românești. Sociologia academică*. (Ediție îngrijită de Marin Diaconu și Ioana Herseni. Renaissance). București.
- Iorga, N. (1938) Originea, Firea și Destinul Neamului Românesc, în *Enciclopedia României, vol. I, Statul*, București: Imprimeria Națională.
- Larionescu, M. (2002) Sociology, în M. Kaase, V. Sparschuh și A. Weninger (eds.), *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001)*, Social Science Information Centre (IZ), Berlin, Budapest: Collegium Budapest, 502–517.
- Larionescu, M. (2007) *Istoria sociologiei românești*. București: Universității din București.
- Larionescu, M. (2014) Monografia gustiană a Națiunii, model al Enciclopediei României (1938–1943). *Transilvania*, 10–11, Sibiu.
- Larionescu, M. și Sandu, D. (2001) *The Challenge of Transition in Romanian Society și Sociology*, în N. Genov și B. Ulrike (eds.), *Social Sciences in Southeastern Europe*, Paris-Bonn: Informations Zentrum Sozialwissenschaften, 136–191.
- Otovescu, D. (2001) *Sociologia românească în secolul al XX-lea (1901–2000). Bibliografie tematică Autori*. Craiova: Beladi.
- Petrescu, N. (1994) *Sociologie comparată*. (Text ales, traducere și studiu introductiv de Larionescu Maria). București: Științifică.
- Petrescu, N. (2001) *Primitivii. Organizare-Instituții-Credințe-Mentalitate*. (Ediție îngrijită de Alina Branda) Cluj-Napoca: Fundației pentru Studii Europene.
- Stahl, H.H. (coord.) (1980) *Dimitrie Gusti. Studii critice*. București: Științifică și enciclopedică.
- Stahl, H.H. (1981) Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice. București: Minerva.
- Tușa, E. (2011) *Imaginar politic și identități colective în Dobrogea*. Editura Institutului de științe politice și relații internaționale.
- Țenovici, D. (redactor principal) (2014) *Dimitrie Gusti(1880–1955). Cronologia vieții și operei*. București: Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București.
- Zamfir, C. și Filipescu, I. (coord.) (2015) *Sociologia românească: 1900–2010. O istorie socială*. Cluj-Napoca: EIKON.
- Wiatr, J.J. (ed.) (1971) *The State of Sociology in Eastern Europe Today*. Illinois: Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville.
- *** (1938) *Enciclopedia României, vol. I, Statul*. București: Imprimeria Națională.

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

O carte inovatoare: *Rețele cooperative – agenți de modernizare și construcție a națiunii*

Maria Larionescu*

Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială

Cartea profesorului clujean Attila Gabor Hunyadi, *Rețele cooperative în Transilvania aparținând Ungariei și României*, surprinde cititorul interesat prin noutatea și anvergura abordării subiectului cooperăției, perceput ca o temă „umbrelă” care susține procese și mecanisme privilegiate cum sunt modernizarea și edificarea națiunii, evoluția cooperăției moderne ca spațiu funcțional al economiei sociale, principiile și politicile cooperative de control, îndrumare și finanțare a cooperăției în aria supusă investigației. Autorul și-a potențat capacitatea de înțelegere și explicare a rolului și funcțiilor rețelelor cooperative în statul modern prin ingeniozitatea cu care a construit proiectul cercetării, răspunzând la două provocări: una de natură metodologică, adevcând **strategia investigației comparative interdisciplinare** la „decupajul” ariei de cercetare (**spațiul sociodemografic**), „Transilvania ca regiune de graniță, multiethnică și multiconfesională”, populată de trei entități etno-naționale numeroase, români, unguri, saxoni și un segment important de populație de confesiune israelită; a doua provocare viza evaluarea influenței **schimbărilor structurale ale contextului geopolitic** marcat de statutul Transilvaniei ca parte a Ungariei (1867–1918) și a României (1918–1940) asupra rețelelor cooperăției.

Scrisă de un istoric, cartea de față nu urmează tiparul obișnuit al narațiunii tradiționale a disciplinei; dimpotrivă, construiește o paradigmă comparată interdisciplinară care fructifică intuiții, soluții teoretice, metode și tehnici de deconstrucție, diagnoză și sinteză

a evidenței istorice. Sursele teoretice explorate sunt atât clasice cât și recente, aparținând unor tradiții științifice și disciplinare variate: analiza critică și de discurs dezvoltate de teoreticieni ai istoriei și sociologiei economice naționale și transnaționale, de analiști ai capitalului social și rețelelor sociale, precum și în studii asupra naționalismului, constituirii statului și națiunii, mentalităților, antropologiei istorice, geografiei mentale, de teoreticieni ai funcționalismului și teoriei interdependențelor. Miza mărturisită a acestor analize documentare, la care se adaugă și participarea autorului la proiecte europene, alături de sociologi, juriști și economiști, având ca tematică constituirea națiunii și mișcarea cooperatistă în Europa Central-Estică, a fost înțelegerea și explicarea fenomenului cooperăției ca mecanism al modernizării și construcției statului modern. Punctul nevralgic al pregătirii investigațiilor, resimțit de autor, privea capacitatea de a separa aserțiunile conținând legitimări ideologice, etno-culturale, etnonime, eponime de observația obiectivă a faptelor. Ca istoric profesionist, autorul adoptă o atitudine tranșantă evitând capcana unor descrieri „incoerente sau anacronice” conținând categorii etno-naționale, retorici politice, ideologice pentru a explica structura, dinamica și funcțiile cooperăției în edificarea națiunii și statului modern. În acest scop, el construiește un algoritm inedit de confruntare a discursului subiectiv îmbibat în rețelele cooperative cu analiza obiectivă a observației faptelor. Vom reveni asupra subiectului după un scurt

* Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.
E-mail: maria.larionescu@gmail.com.

comentariu asupra precauției metodologice exprimate de cercetător privind anacronismul și incoerența explicațiilor istorice deformate de influențele ideologice subiective.

Constrângerile auto-impuse de limitare a impactului subiectivității programelor direcționale ale rețelelor cooperative ca garant al obiectivității cercetării acestora sunt de natură să asigure, incontestabil, respectarea standardelor de științificitate ale demersului. Discuția pe care o propunem implică un exercițiu de reflecție asupra tiparelor de gândire și acțiune care au contribuit la construcția așteptărilor colective, în cazul de față a constituirii rețelelor cooperative, prin: dezvoltarea simțului problemelor sociale, îndeosebi al celor latente, punerea în lumină a proceselor de legitimare socială și intelectuală a personalităților și teoriilor conectate la mișcarea cooperativă.

Cercetări personale privind gândirea și proiectele de reformă ale autorilor din sec. XIX și prima jumătate a sec. XX, ce conțineau idei sociologice semnificative (Larionescu, 1996), au pus în lumină câteva opțiuni ale gândirii social-politice privind problemele sociale ale țării relevante pentru discursul conectat la rețelele cooperatiste. Vom prezenta câteva idei și sugestii de interes pentru discuția de față.

Imaginea de ansamblu a literaturii investigate de noi relevă două categorii tematice prioritare, interconectate, ca parte componentă a strategiei de modernizare a societății: constituirea națiunii și problema agrară-țărănească. Problema cooperației se înscrie în contextul căilor de modernizare a țării alături de procesul de industrializare, finanțe, comerț, etc., iar „construcțiile mintale” ce conțin reflectările critice ale personalităților implicate au identificat și „rezolvat problemele sociale ale vremii lor” (Stahl, 2001, 12). Plaja acestora este largă cuprinzând oameni politici, economiști, istorici, scriitori, filosofi, publiciști, sociologi, etc. care au înfăptuit alfabetizarea societății cu limbajul modernității, inclusiv cu ideile cooperației, sporind astfel acuitatea

percepției semnificației locale, regionale și naționale a ceea ce se va numi „economia socială”.

Semnalăm, în acest context al discuției, o contribuție de cea mai înaltă relevanță epistemologică pentru cercetarea mișcării cooperatiste. Este vorba de configurarea unui **model nou de raționalitate socială** în tratarea problemei economiei sociale și, în particular, a cooperației. Fondatorii sociologiei românești, autori ai proiectelor de construcție modernă a statului din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX au intuit că modelul vechi, elitist de raționalitate socială, încorporat de Reforma Regulamentară, care centraliza cunoașterea socială și deciziile la nivelul superior al oligarhiei boierești, era prea îngust, prea inadecvat timpurilor noi și păgubitor interesului național. Cercetările lor asupra problemelor sociale ale țării (Larionescu, 1996, 42–48), cum sunt analizele asupra dezbaterilor din Comisia proprietății de la 1848, a fenomenului social istoric al dezbaterilor din Divanurile ad-hoc (1857) și din Comisia centrală (1858), investigațiile de conținut asupra soluțiilor cuprinse în reformele agrare succesive, examinarea „limbii de mare frumusețe a jălbii sătenilor” și a argumentelor cu adevăruri netăgăduibile aduse în sprijin (Rosetti, 1907), studiile cu totul remarcabile de sociologie a contractelor agricole („învoielilor agricole”) au inovat tipul de raționalitate socială practicat în epocă. În locul acțiunii de raționalizare socială de natură instrumentală, în care „claca agravată” constituia un scop central stabilit de elita boierească, știința având rol de „inginerie socială” de identificare a mijloacelor eficiente de implementare a scopului prestabilit, mișcările de redeșteptare națională și socială, a căror vizibilitate a crescut prin contribuțiile cercetărilor asupra problemelor sociale, au arătat cu limpezime că cea mai potrivită optică de intervenție socială este *raționalitatea substanțială a scopurilor* prin care acțiunea de legiferare, de guvernare este precedată de evaluări asupra problemelor sociale care includ în chip necesar participarea

populației vizate la evaluarea propriilor sale nevoi și soluții. Autorii cercetărilor asupra problemelor sociale au configurat **optica nouă a raționalității participative**, întemeiată pe cerința „explorării practice” în cunoașterea socială și a mobilizării consensului social, de jos în sus, idee ce premerge cu peste o jumătate de secol „modelul acțiunii democratice” formulat de sociologul scandinav E. Dahlstrom (apud Ungureanu și Cos-tea, 1985, 168).

Revenind la proiectul cercetării de față, apreciem că asumarea perspectivei comparative interdisciplinare îi oferea autorului oportunități excepționale de a descoperi dinamica, transformările structurale ale rețelelor cooperative care coabitau în Transilvania, Ungaria și România, dezvăluind fațete de mare finețe analitică cum sunt „confluențele mutuale, impactul structurilor elitelor și politicile economice promovate de acestea” (p. 6). Avantajul epistemologic al strategiei de cercetare implică și un **risc asumat al delimitării subiectului investigației la rețelele cooperative existente** în teritoriile reunite ulterior de Regatul României în perioada interbelică, având autoritate statală, zonală, locală, uniuni regionale, federații etc. În felul acesta, autorul s-a privat de șansa explorării emergenței cooperației premoderne în spațiul zonal cercetat, a resurselor tradiționale pentru economia socială și a influenței modelelor cooperației moderne din Europa asupra formelor incipiente ale rețelelor cooperative locale plămădite în contextul istoric al ciclului răsăritean al capitalismului european, definit de H.H. Stahl prin sintagma „criza servajului feudal” și pătrunderea capitalismului (Stahl, 1958/1998, vol. I, 20).

Studiul lui A.G. Hunyadi a urmărit trei idei directoare înrudite (p. 6–8).

1. Ideea **cooperației ca rețea instituționalizată**; cu alte cuvinte, arată autorul, „cooperativele erau organizate colectiv, nu individual, constituite de la început ca o rețea de cinci tipuri de instituții: autorități

administrative de stat și/sau cinci alte tipuri de forme instituționale non-statale (financiare, economice, organizații profesionale, partide politice, elite sau programe și instituții non-economice precum instituții ecleziastice și asociații culturale”. Întrucât „aceste instituții îndeplineau în chip sistematic funcții de promovare/organizare de cooperative ele au fost definite ca institute *promotoare* sau instituții-mamă” (p. 6–7).

2. Teza **multiplei funcționalități constitutive** (economice, politice, sociale, culturale) a **rețelei cooperative**: „pe lângă obiectivele lucrative, economice și financiare, ele îndeplineau și scopuri nepecuniare cum sunt cele de canal cultural-ideologic, de mobilitate socială vizând emergența și consolidarea clasei de mijloc rurale și uneori rețeaua cooperativă se implica în mobilizarea politică a scopului urmărit” (p. 7).
3. Ideea confluenței transnaționale continue între rețelele cooperative occidentale și est-europene, între elitele și grupurile naționale învecinate.

Odată precizate obiectivele și ipotezele de lucru, derularea proiectului de cercetare a dezvăluit cea mai mare provocare metodologică cu care urma să se confrunte istoricul și anume **dilema obiectivității investigațiilor asupra unor subiecte saturate de sens, semnificații, valori, legitimări economico-politice, etno-naționale, religioase**, așa cum sunt rețelele cooperative. Autorul a intuit riscul recursului la argumente etno-naționale, legitimări politice, religioase, culturale pentru a explica structura și funcționalitatea rețelelor cooperative mai degrabă pe bază de prejudecăți decât pe date obiective. Pentru a preîntâmpina o asemenea capcană Attila G. Hunyadi a construit o schemă metodologică care să-l ajute să delimiteze retorica naționalistă, confesională, politică de observația obiectivă a faptelor. Strategia propusă este alcătuită din patru segmente (cerc metodic – en.

methodic circle): „institutele și elitele promo-toare, publicul și grupurile țintă promovate, respectiv bilanțuri, rezultate ale rețelei. Atunci când toate aceste patru segmente, sferturi ale cercului arată o convergență nu va fi anacronică mențiunea că o rețea asumă o influență ideologică sau etno-națională (Good, 1977) sau o majoritate ori minoritate legitimată oficial etno-național, ideologic, confesional (p. 7).

Ghidul metodologic configurat este completat de autor cu câteva angajamente ipotetice suplimentare.

4. Ideea autonomiei interne a unităților cooperatiste odată înființate, exprimată prin coordonarea de către propria lor adunare generală și elitele alese (p. 7).
5. Preeminența principiilor universale standardizate ale cooperăției justifică preocupările proiectului cercetării pentru problematica comunității și educației membrilor, a programelor culturale, literare, educația tinerilor și adulților (p. 7–8).
6. Ideea unui portofoliu de posibile teme legitime de explorat privind relațiile intra-naționale, regionale, internaționale și transnaționale pe care cooperativele studiate le experimentează. „Aceste rapoarte surprind cooperarea și influențele inter-etnice, mutuale, tranzacțiile comercial-financiare precum și transferurile transnaționale de know-how” (p. 8).

Lucrarea este condensată în două capitole substanțiale: analiza sistemului cooperatist în Transilvania ca parte a Ungariei (1867–1918), capitolul I și studiul rețelelor cooperatiste marcate identitar cu Eticheta Națională/Interfața Națională în România interbelică, capitolul al II-lea. Textul se derulează cu o logică strânsă, autorul reușind să controleze liniile esențiale ale demonstrației fără a fi absorbit de țesătura multicoloră de detalii care ar fi distorsionat claritatea și transparența analizelor și concluziilor cercetării. Autorul a orientat studiul astfel încât să-și asigure, din start, un punct de sprijin pentru a

obține o imagine caracteristică a mișcării cooperative susținută de observațiile întemeiate pe date obiective: „această carte se concentrează îndeosebi asupra mișcării cooperative având caracterul *inner help to self-help* (întrajutorare la ajutorare de sine) integrate în programe naționale” (p. 10).

Studiul se deschide cu o reconstituire a scenei sistemului cooperăției din Transilvania din vremea dualismului Austro-Ungar plecând de la o documentare excepțională din surse istorice, arhive ale administrației locale, regionale, naționale, acte și programe politice, arhive ale instituțiilor de cultură, presă, arhive private, răspândite atât în aria cercetată cât și în țările central și est-europene. Departele de a fi o prezentare seacă a mișcării cooperative, reflectată în documentele vremii, descrierea este însuflețită de stilul narativ al autorului care „face sursele să vorbească” prin „dialogul” ce pulsează între instituțiile promo-toare, autoritățile administrative locale și regionale, elitele etnice, confesionale, politice, invitând cititorul să compare, evalueze rolul rețelelor cooperatiste în construcția statului și modernizarea societății. Abilitatea analitică a cercetătorului se manifestă și în felul cum a răspuns cerinței de comprehensiune a descrierii mișcării cooperative și, totodată, nevoii restrictive de selecție a datelor conform ipotezelor investigației.

Confruntând scena regională a mișcării cooperative din Transilvania din epoca dualismului cu modelele cooperăției dezvoltate în Europa autorul a desprins câteva direcții de cercetare care se intersectau: prevalența sistemului cooperativ de credit, economisire, consum la toate cele trei entități etno-naționale (români, maghiari, saxonii) și la segmentul de populație israelită; ținta principală a asociațiilor cooperative era fondarea cooperăției agricole prin valorizarea solidarității comunitare (conform principiilor Raiffeiseniene); rețelele cooperatiste au experimentat cicluri de evoluție de la liberalism spre paternalism și control etatist.

Comentăm, în cele ce urmează, câteva rezultate ale investigației.

a) Instituționalizarea asociațiilor și cooperativelor pe baza clivajelor ideologice în Europa de Vest – versus – caracterul național al instituționalizării cooperăției generat de principalele clivaje etno-naționale în Europa Central Estică. În consens cu analizele occidentale, autorul invocă în sprijinul acestei constatări contextul dezvoltării industriale și urbane mai avansate în Europa Vestică decât în Est unde predominau statele multinaționale. Cititorul interesat poate afla detalii interesante, inedite asupra dinamicii raporturilor de autonomie/interdependență/condiționare între rețelele cooperatiste maghiare, românești, germane, israelite și autoritățile administrative la diferite nivele, așa cum rezultă din acte și documente guvernamentale, ale instituțiilor promotoare ecleziastice, culturale, științifice. De pildă, analiza evidenței istorice din a doua jumătate a sec. XIX relevă existența a două strategii diferite de relaționare a elitelor naționale și a cooperativelor de credit promovate de ele și asistența financiară a autorităților de stat: în vreme ce cooperativele românești și germane se bazau pe sprijinul financiar al instituțiilor lor promotoare, ortodoxe, greco-catolice sau autorități comunale/orășenești fără a apela la stat, inițiativele cooperatiste maghiare, promovate de aristocrați influenți, solicitau ajutoare de stat (credite funciare sau credite agricole), pentru soluționarea crizei agricole severe (p. 14–15; 15). Studiul oferă date interesante asupra evoluției diferențelor de atitudine ale elitelor naționale implicate în generarea mișcării cooperatiste în funcție de circumstanțele politice, ideologice; spre pildă, aflăm din text că mișcarea cooperativă maghiară și-a nuanțat paradigma trecând de la valorile liberale, instituite prin *Actul Comercial* din 1875, la susținerea extensivă a drepturilor de interferență ale autorității statale în organizarea, controlul, managementul și finanțarea cooperativelor, consfințite de

Actul Cooperăției XXIII din 1898. Analiza comparativă a evidenței empirice a pus în lumină o caracteristică subtilă a mișcărilor cooperatiste legitimate etnico-național, și anume existența unui consens între liderii acestora asupra valorii democratice și semnificației cooperativelor în mediul rural, opiniile diferind doar asupra subiectului privind controlul de stat versus autonomia cooperăției” (p. 20).

Înainte de a prezenta și ale rezultate semnificative ale investigației de față vom face un scurt comentariu asupra diferențelor de legitimare a mișcării cooperăției în Vestul și Estul Europei. Analiza prezintă, întemeiată pe observații susținute de surse referențiale de necontestat, a demonstrat convingător caracterul etno-național al programelor mișcărilor cooperatiste din spațiul est și central european. Un exemplu sugestiv poate fi analiza de caz a influenței naționalismului economic asupra „bătăliei latifundiilor” din Transilvania, descriind polemicile iscate de rolul jucat de cooperativele românești și germane în cumpărarea, specularea și parcelarea marilor moșii vândute de latifundiarilor maghiari (p. 33). Pentru o imagine mai largă asupra contextului care a promovat mișcarea cooperatistă ca instrument al modernizării societății europene introducem în discuție ideea nuanțării diferențelor de legitimare între vest și est, acordând șanse ideii influenței și confluentei proiectelor pionierilor asociaționismului din Vestul și din Estul Europei.

Cercetările noastre anterioare (Larionescu, 2013, 85–86) au arătat că febra cooperăției în țările europene a contagiat și societatea românească, generând legitimări teoretice și programe practice de organizare de cooperative, îndeosebi bănci populare. Clivajul ideologic a fost resimțit cu intensitate și în acest perimetru, alternativele teoretice ale modernizării având implicații asupra construcției cooperăției în societatea românească. Prezentăm, pe scurt, dilemele teoretice ale modernizării și impactul asupra cooperăției.

Reprezentarea liberală asupra cooperației, reflectată în *Proiectul sociologiei liberale* (Șt. Zeletin), oferă interpretări care delegitimează cooperația modernă din societatea românească, calificând-o ca o **construcție artificială**, instituție împrumutată din afară, dependentă de întreprinderea capitalistă, în țările agrare neexistând condițiile necesare dezvoltării acesteia; o evaluare mai blândă a șanselor cooperației la noi în termenii **formelor cu potențial de dezvoltare** vine din direcția teoreticienilor sincronismului evoluției europene (E. Lovinescu) și a legității „orbitării” societății românești întârziate în sfera de influență a țărilor dezvoltate (C. Dobrogeanu-Gherea). Această orientare conține și unele corolari și implicații practice, cum sunt considerațiile privind „rolul de tutore al statului mercantilist ca factor de concentrare și gestionare a resurselor naționale, rol ce va întreține o stare latentă de spirit de obediență față de deciziile și resursele controlate de birocrăție, de inapetență a instituției cooperației pentru autonomie pe piața liberă” (p. 85).

Paradigma fondatoare a cooperației rurale, conținută în *Proiectul sociologiei poporaniste* (C. Stere) și *țărăniște* (V. Madgearu, M. Ralea) oferă idei, intuiții, argumente fundamentale pentru susținerea ideii cooperației robuste ca parte a sistemului Economiei Sociale. Aflată la antipodul unor puncte de vedere, cu circulație în epocă (Șt. Zeletin), care caracterizau masele țărănești în termeni de pasivitate, inerție, conservatorism. Adăugăm aici și analizele critice ale lui C. Stere asupra unor experiențe cruciale privind superioritatea cooperației cum sunt experiența narodnică și inovația coloniilor universitare engleze de tipul „University Extension Movement”, dublate de studiile critice comparative ale experienței democrației rurale din Ardeal și din Regat, cu deosebire a contribuției Societății „Astra” și a „Casei Centrale” la organizarea creditului și

economiei țărănești; tot aici intră și reflecțiile sale asupra principiilor democratice ale organizării Bisericii din Ardeal (p. 85–86).

Revenim la prezentarea unor rezultate semnificative ale lucrării.

b) Rețelele cooperative – școală a democrației și vehicul de mobilizare socială în proiectele de construcție a statului modern. Lucrarea certifică faptul că în țările din centrul și estul Europei mișcarea cooperatistă a jucat un rol important atât în perioada premergătoare reformei generale electorale ce a instituit votul universal, cât și ulterior acesteia prin capacitatea acestei mișcări de a integra oameni obișnuiți, grupuri naționale mici, organizații de masă, autorități statale în sfera publică prin exercitarea drepturilor de vot (p. 21–22). Sunt dezvăluite și mecanisme sociale de inițiere și amplificare a mișcării cooperative ale diferitelor naționalități; de exemplu, asociații cooperative germane au cooperat îndeaproape cu organizații agricole, sub conducerea lui Karl Wolf, în domeniul modernizării agriculturii și dezvoltarea industriei laptelui ajungând până la gestionarea în comun a forței de muncă; unele din cooperativele românești au demarat cu ajutorul expertizei dobândite de liderii acestora prin parteneriat cu societăți germane, prin studii și practică în gimnazii de profil din Germania, Ungaria și Viena (Aurel Brote, Visarion Roman); nu mai puțin interesantă s-a dovedit și practica integrării în rețelele mișcării cooperației a unor societăți avansate care să servească drept model pentru cooperativele ulterioare, precum Banca de Credit și Economie *Albina* (1872), Banca *Ardeleana* din Orăștie, 1885–1910, Uniunea bancară română *Solidaritatea*, 1907, cele trei valuri de cooperative românești promovate de AS-TRA, 1861 (p. 20, 24, 25, 26, 29, 31–33).

c) Mișcarea cooperatistă – marcator identitar al unei noi paradigme de edificare a statului modern. Cercetările extinse ale autorului asupra rețelilor cooperatiste din Transilvania de la turnura secolului XIX–XX au oferit date obiective de netăgăduit

pentru fundamentarea unei noi căi de cunoaștere a procesului modernizării societății și statului, și anume explorarea complexului de idei, credințe, evaluări coagulate în conceptul naționalismului economic încorporat în entitățile etnico-naționale și vizualizat în viața de zi cu zi a majorităților și minorităților. Datele invocate de autor sunt elocvente: instituțiile promotoare dau din start caracter național organizațiilor moderne, iar acestea din urmă acționează ca instituții naționale; se constată o influență mutuală continuă a principiilor și practicilor organizaționale între mișcările cooperative ale celor trei entități naționale (cu sens sincronic între români și germani și cu aplicare diacronică între modelele românești/saxone și maghiare din perioada interbelică; cooperativele împlinesc patru funcții de canal de comunicare – economic-comercial, cultural-ideologic, de mobilitate ascendentă și de mobilizare a maseilor.

Lucrarea se adresează unui public interesat de evoluția societății românești în direcția construcției statului modern pe o cale mai puțin bătătorită, și anume aceea a asocianismului, în principal a mișcărilor cooperatiste regionale/zonale, generatoare de schimbări în statutul grupurilor etnico-naționale, profesionale, averilor și al proprietății, diversificării ocupaționale, stilurilor de viață, al semnificației stimei de sine în poziționarea și auto-poziționarea de categorie minoritară sau majoritară. Modelul interdisciplinar și perspectiva comparată de cercetare a rețelelor cooperatiste oferă cititorului șansa de a „umple” stocul de informații cu idei, sugestii, observații rezultate din propria experiență, iar produsul acestei „cooperări” va fi o cunoaștere mai bună a „României profunde”.

Bibliografie

- Costea, Șt., Larionescu, M. și Tănăsescu, F. (1996) *Agricultura românească. O perspectivă istorico-sociologică*. București: Ararat.
- Hunyadi, A.G. (2016) Cooperative networks in Transilvania belonging to Hungary and Romania. Nation-building and modernization by cooperatives in Transilvania as part of Hungary (1867–1918) and Romania (1918–1940). Saarbrücken/Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Larionescu, M. (2013) *Economia socială și cooperarea în România. O perspectivă socioistorică comparată*. Iași: Polirom.
- Stahl, H.H. (1960–1965/1998) *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol. București: Academiei, 1960–1965; Cartea Românească, 1998, I, II, III.
- Stahl, H.H. (2001) *Gânditori și curente de istorie socială românească*, București: Universității din București.
- Ungureanu, I. și Costea, Șt. (1985) *Introducere în sociologia contemporană*. București: Științifică și enciclopedică.

Nomenklatura – un concept ce revine în actualitate

Lucien V. Constantin*

Școala „N. Titulescu”, Călărași

Abstract: Two works published by Romanian authors in 2012 revived in our country the discussion about M. Voslensky's work, one of the most important critics of the real socialism. Voslensky contributed to the understanding of the nature and functionality of the socialist socio-economical order, influencing a whole generation of experts. The study provides a critical analysis of the author's main thesis concerning the nomenclature. It outlines the concept of *nomenklatura* and it describes its historical establishment and nomenclature's place and role in society. The study investigates the type of property specific to socialism, as well as the capital gain, the surplus value. Voslensky brilliantly supports the thesis according to which socialism gave way and led to a new dominant social class – the ruling elite of the society, its nomenclature. This was the creator of a new class exploitation system, where nomenclature exploits the productive class; its foundation is the new type of property – the common property of the before mentioned nomenclature upon the production means. It is also known under the deceiving name of *socialist property of the people*. The nomenclature discretionary appropriates the surplus value and decides how the product is used. The fundamental purpose of the economic activity under nomenclature ruling is to consolidate its own political power, as well as the state's political and military apparatus. In the real socialism, the consumer goods were in a perpetual scarcity, as a result of some alienating production processes and the alienation of the worker by its work product.

Keywords: *nomenklatura; property; value; surplus value; alienation.*

Cuvinte-cheie: *nomenklatură; proprietate; valoare; plusvaloare; alienare.*

Introducere

În anul 2012, au apărut două lucrări scrise de autori români care readuc în actualitate conceptul de *nomenklatură*, noțiune ce se referă la elita conducătoare a societății comuniste. Din perspective istorice și sociologice diferite, ele analizează rolul și destinul istoric al acestui grup social. Prima, *Lumea secretă a nomenclaturii*, îi aparține cunoscutului sociolog și politolog român, Vladimir Tismăneanu, iar cea de-a doua, *Les communistes dans l'après communisme*, poartă semnătura unei tinere cercetătoare de

la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, Raluca Grosescu.

În cuvântul înainte al lucrării sale, Vladimir Tismăneanu arată că „*știm, totuși, foarte puțin despre acel grup social și (...) cultural numit nomenclatura comunistă*” (Tismăneanu, 2012, 7). Având în vedere îndreptățita constatare a sociologului român, în acest articol, ne propunem să facem o scurtă expunere critică a noțiunii de *nomenklatură* și, implicit, a fundamentelor sistemului socio-economic socialist, așa cum a fost ea expusă de Michael Voslensky, gânditorul ce a introdus acest concept. Concepția gânditorului rus este nucleul teoretic al înțelegerii naturii

* Școala „N. Titulescu”, B-dul N. Titulescu nr. 2, Călărași, jud. Călărași, România.
E-mail: constantinlucien@yahoo.fr.

ordinii social-economice socialiste și temelia oricărei eventuale reconstrucții a noțiunii de nomenklatură.

M. Voslensky s-a născut la 6 decembrie 1920, la Berdiansk, în Uniunea Sovietică, actualmente Ucraina, și a murit la 8 februarie 1997, la Bonn, în Germania. A avut funcții prestigioase în învățământ și în cercetare în Uniunea Sovietică și, din 1972, în Germania și în Austria.

În lucrările *Nomenklatura. Privilegiații în U.R.S.S., Noile secrete ale nomenklaturii și Stăpânii nomenklaturii*, el face o strălucită critică a socialismului real. Ea are la temelie, în mod precumpănitor, „bagajul” teoretic și conceptual al sociologiei marxiste, pe care el îl înțelege în termeni proprii. Valoarea deosebită a analizei gânditorului rus este dată de soluțiile pe care le propune, de faptul că analizează pe care o face ordinii sociale socialiste este obiectivă și că nu răspunde unor comandamente de natură ideologică. În plus, în opinia noastră, este singurul teoretician care înțelege corect natura relației de proprietate în socialismul real.

Mai întâi, vom expune modul în care Voslensky prezintă *procesul istoric de constituire a nomenklaturii*, după care vom arăta conținutul noțiunilor de *valoare*, de *plusvaloare*, de *proprietate* și de *alienare* în socialismul real. În ultima parte a articolului, vom face *considerații critice referitoare* la concepția gânditorului rus.

Procesul istoric de constituire a nomenklaturii

În lucrarea *Nomenklatura. Privilegiații în U.R.S.S.*, Voslensky analizează grupul social conducător al societății socialiste, pe care îl numește cu termenul de *nomenklatură*. Denumirea pe care autorul a dat-o elitei societății comuniste își are originea într-un nomenclator (listă), pe care erau trecuți membrii ei. Prin *nomenklatură*, M. Voslensky înțelege un grup social care cuprinde

„persoane ce ocupă posturi cheie” (Voslensky, 1980, 30) în ierarhia de partid și de stat a societății comuniste, grup social cu un profil ontologic specific. Ea a fost baza socială a exercitării dictaturii asupra țării.

Nucleul în jurul căruia s-a format nomenklatura a fost grupul revoluționarilor de profesie. Strânși în jurul ziarului *Iskra*, ei formau ceea ce Lenin a numit *avangarda proletariatului*. Structura politică ce i-a corespuns a fost partidul leninist. „Avangarda” și-a propus să preia puterea politică în Rusia. Ea își legitima acțiunea revoluționară prin sociologia marxistă, dar – arată Voslensky – gândirea ei politică concretă era mai apropiată de partidul Narodnâia Volia, de orientare anarhistă. „Avangarda” considera că proletariatul este, mai curând, arma politică a revoluției. „*Nici partidul leninist în ansamblu – scrie M. Voslensky, nici nucleul său – revoluționarii de profesie – nu au fost niciodată avangarda, nici măcar o simplă parte a clasei muncitoare*” (Voslensky, 1980, 57). Victoria revoluției bolșevice nu a instaurat dictatura proletariatului, așa cum afirmase Lenin, ci dictatura „avangardei” asupra proletariatului.

Ea a devenit o clasă de administratori cărorora li s-a încredințat conducerea societății. „Singurii «administratori» de valoare, pe care și-i putea închipui Lenin în posturi de încredere, erau vechii săi prieteni din organizațiile revoluționarilor de profesie, militanți recunoscuți și siguri” (Voslensky, 1980, 72). Crezând în gândirea lui Marx, ei erau însuflețiți de un anumit idealism. Considerau că prin acțiunea lor politică servesc interesele clasei muncitoare.

Dar, în Rusia sovietică, membrii „avangardei” bolșevice erau puțini la număr. „*În golul existent între diferitele sfere ale puterii, se înghesuia valul de carieriști*” (Voslensky, 1980, 76). Era o „*hoardă avidă de putere*” (Voslensky, 1980, 74), lipsită de orice ideal, care urmărea posturile importante de conducere din statul sovietic. Ei nu înțelegeau, nu își propuneau să înțeleagă și nici nu

puteau să înțeleagă echilibrul stabilit de Lenin între tezele gândirii marxiste și situația de fapt din Rusia sovietică. „*Firește, acesta (Lenin – n.n. L.V.C.) putea vâna, aresta sau împușca pe oricare dintre acești ambițioși. (Dar – n.n. L.V.C.) în fața numărului, rămăne-neputincios*” (Voslensky, 1980, 72).

Nomenklatura – ca grup social conducător al societății sovietice, afirmă Voslensky, este rezultatul politicii de cadre a lui Stalin și a înlăturării vechii gărzi leniniste. Stalin se ocupa efectiv de selecția cadrelor, de unde i-a venit și porecla de „*tovarășul Cartotecov*” (Voslensky, 1980, 77). El a concentrat în mâinile sale și ale aparatului pe care îl conducea toate numirile în posturile cheie.

La început, criteriile de selecție aveau un caracter pur politic. Candidatul trebuia să nu fie de origine burgheză sau nobilă și să fie membru de partid. Dacă luptase în războiul civil de partea Armatei Roșii, șansele lui creșteau în mod simțitor. Apoi, după anul 1920, au fost înființate succesiv două instituții specializate în selecția și cu repartitia cadrelor de conducere – *Ușraspred* și *Orgaspred*. După moartea lui Lenin, au fost primiți în partid în jur de două sute patruzeci de mii de membri. S-au creat și mii de posturi de conducere de înalt nivel, ocupate de nou-veniți. Numărul lor creștea spectaculos. „*Activitatea febrilă a secretarului general Stalin și a Ușraspredului* – spune Voslensky, avansând o teză însemnată – *a creat noi condiții în interiorul aparatului de partid*” (Voslensky, 1980, 79) prin consolidarea birocratizării. Grupul social al noilor comuniști era în plină ascensiune. Practic, nu mai avea nimic în comun cu vechea gardă leninistă. „*Ei nu mai voiau revoluție, doreau posturile bune pe care regimul deja stabilizat avea să le propună*” (Voslensky, 1980, 80). În plus, „*aspiranții la promovarea socială, scrie gânditorul rus, erau însuflețiți de cea mai sinceră dorință de a îndeplini cel mai mic capriciu al celor ce îi numiseră*” (Voslensky, 1980, 77). În linii generale, procesul istoric al constituirii nomenklaturii, elită guvernanta a socialismului real, fusese încheiat.

A urmat înlăturarea de la putere prin teroare, de către staliști, a vechii gărzi bolșevice ce se constituise în jurul lui Lenin. Semnalul dezlănțuirii terorii împotriva lor a fost asasinarea lui Kirov (Seghei Mironovici Kosticov), la 1 decembrie 1934, la Sankt Petersburg, la îndemnul lui Stalin și, mai târziu, a lui Trotski. Apoi, au început procesele „*de tristă celebritate*” (Voslensky, 1980, 85) care au avut loc în anii '30 la Moscova. „*Primul, împotriva «centrului terorist Trotski – Zinoviev» (în august 1936), al doilea, împotriva «centrului paralel antisovietic trotskist» (în ianuarie 1937), al treilea, împotriva «blocului antisovietic de trotskiști de dreapta».* Condamnații Zinoviev, Kamenev, Râkov, Buharin, Krestinski, Piatkov, Radek și alți tovarăși de luptă ai lui Lenin se recunoscă vinovați ca fiind agenți de-ai lui Hitler și de-ai lui Trotski, spioni, sabotori, teroriști și de a fi dorit să reinstaureze capitalismul” (Voslensky, 1980, 85). Rezultatul este cunoscut. Niciunul dintre cei cincizeci și patru de învinuiți nu a supraviețuit – fie au fost executați, fie au murit în închisoare. În întreaga Uniune Sovietică, s-au desfășurat procese asemănătoare. Nomenklatura se constituise.

Făcând distincții teoretice de nuanță, Voslensky subliniază faptul că „*Nomenklatura C.C. al P.C.U.S. era vârful întregii clase dominante*”, altfel spus elita guvernanta a societății sovietice (Voslensky, 1995, 425). În anul 1987, ea număra 16.002 persoane. Acest „*El dorado al comuniștilor*” (Voslensky, 1995, 426) era alcătuit din trei subgrupuri, respectiv din *nomenklatura Politburoului*, organul suprem al puterii de stat, *nomenklatura Secretariatului C.C. al P.C.U.S.* și, ceea ce el numește, *nomenklatura de înregistrare și de control*, grup în care intrau cei care își desfășurau activitatea în cadrul diferitelor departamente ale C.C. al P.C.U.S.

Schimbările ce se făceau înăuntrul acestei elite erau de competența Secretariatului general al P.C.U.S. Pentru schimbarea titlaturii unor funcții și pentru înființarea de noi

posturi se emiteau rezoluții, iar numirile făceau obiectul unor „*scurte procese-verbale*” (Voslensky, 1995, 425). Numirile în funcție se făceau „*la cererea organelor administrative interesate*” (Voslensky, 1995, 425).

Prin rezoluția „*strict confidențială*” (Voslensky, 1995, 426), din 29 decembrie 1989, Politburoul enumera o parte dintre departamentele Comitetului Central, ceea ce ne dezvăluie, fie și parțial, *structura elitei guvernante* a societății sovietice, spune Voslensky. Dintre acestea, el amintește departamentul internațional (209 responsabili), al apărării (54 de responsabili și 8 experți), ideologic (145 de responsabili și 26 de experți), socio-economic (131 de responsabili și 26 de experți), agrar (88 de responsabili) și de drept public (67 de responsabili și 11 experți). La acestea se adăugau numeroase alte departamente, amintite în alte documente, cum ar fi departamentul de construcții mecanice, de industrie chimică, de industrie alimentară, de planificare și financiar, al organelor administrative, pentru munca legată de personalul din străinătate și pentru plecările în străinătate și departamentul general.

Voslensky arată că aparatul de care se servea Politburoul, „*creierul clasei nomenclaturiştilor*” (Voslensky, 1995, 426), număra mai bine de 1.500 de persoane. Nomenklatura C.C. al P.C.U.S. era răspândită și în alte așezăminte de însemnătate din societate, cum ar fi, de pildă, învățământul superior, unde, cu titlul de exemplu, gânditorul rus spune că rectorul Academiei de Științe Sociale a Uniunii Sovietice făcea parte din acest grup ales al nomenclaturii. La fel și prorectorul și toți șefii de catedră.

În schimb, miniștrii din republicile federative nu făceau parte, decât din nomenklatura de înregistrare și control, un nivel inferior al clasei stăpânitoare. Voslensky ilustrează acest fapt vorbind despre ministrul industriei decorticării bumbacului și despre cel al transportului și cel al învățământului din R.S.S. Tadjikistan. Nici chiar vicepreședinții Prezidiului Sovietelor republicilor nu intrau în acest nivel superior al

nomenclaturii, cu excepția vicepreședintelui „*eliberat*” de activități profesionale, cu alte cuvinte, cel care se ocupa în permanență cu activități de partid. „*Înalta nomenclatură moscovită aprecia că ei nu meritau onoarea de a fi avansați în sânul nomenclaturii Secretariatului C.C.(...)*” (Voslensky, 1995, 427–428).

Analizând motivația și realitatea cooptărilor în grupul nomenclaturist de elită, gânditorul rus ajunge la concluzia că deosebiri de statut în cadrul nomenclaturii nu erau legate de însemnătatea socială a muncii depuse, ci de dorința nucleului conducător de a-și asigura controlul în societate.

Valoare și plusvaloare în socialismul real

Voslensky susține că teoria valorii clădită de K. Marx, fundament al doctrinei sale, este greșită – o „*absurditate evidentă*” (Voslensky, 1980, 151). După Marx, valoarea unei mărfi este dată de timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei și exprimă munca cristalizată în bunul economic respectiv. Dacă ar fi așa, proprietarii întreprinderilor capitaliste s-ar baza mai mult pe forța de muncă și mai puțin pe mașini și pe utilaje. Cu cât numărul angajaților ar fi mai mare, cu atât mai mare ar fi și valoarea nou creată de ei și, deci, masa profitului, căci volumul muncii depuse ar fi mai mare. Dacă producția ar fi complet automatizată, plusvaloarea ar fi zero, iar patronul nu ar putea obține profit. După Voslensky, valoarea unei mărfi provine atât din valoarea materiilor prime, din cea a amortismentului și din munca „*investită*”, cât și din cererea produsului pe piață. Aceeași haină de blană – spune gânditorul rus – se va vinde la prețuri cu totul diferite în Siberia și în Africa, „*deși timpul de muncă socialmente necesar pentru fabricarea sa nu este modificat de transport*” (Voslensky, 1980, 151).

M. Voslensky arată că, fapt de mare însemnătate teoretică pentru înțelegerea ordinii sociale socialiste, la fel ca în sclavagism, în feudalism sau în capitalism și în socialismul real „*muncitorii produc plusvaloare*” (Voslensky, 1980, 154). Prin *plusvaloare*, Voslensky înțelege o parte din valoarea nou creată în societate, pe care o mai numește și cu termenul de *plusprodus*. Judecat în termeni de valoare, aceasta ar reprezenta ceea ce se obține, dacă scădem din valoarea mărfii costurile necesare producției. „*Plusprodusul (valoarea adăugată) se naște din diferența dintre valoarea produsului și cheltuielile cerute de producerea sa (incluzând salariile, valoarea materiilor prime, amortizarea mașinilor etc.)*” (Voslensky, 1980, 151).

Marx, susține gânditorul rus, a încercat să acrediteze ideea greșită că plusvaloarea este o categorie economică specifică modului de producție capitalist. Dar existența plusvalorii este o necesitate economică obiectivă în orice societate, afirmă cu tărie gânditorul rus și „*(...) apare în orice mod de producție (...). Nu poate fi altcumva*” (Voslensky, 1980, 152). Dacă nu s-ar produce plusvaloare, „*ar însemna că bunurile materiale produse sunt în întregime consumate de către producătorii lor direcți. Ar exista anumiți indivizi producători, dar nu ar exista o societate. Societatea consistă în mod necesar într-o colectivitate de indivizi care nu creează toți, chiar cu mâinile lor, bunurile materiale pe care le consumă*” (Voslensky, 1980, 153).

Salariului și plusvalorii le corespund – *timpul de muncă necesar și supramunca*. În socialismul real, *timpul de muncă necesar și supramunca* au devenit *muncă pentru sine și muncă pentru societate*. Este o „ *mascaradă lingvistică*” (Voslensky, 1980, 153), menită să ascundă realitatea evidentă că și în socialism, se produce plusvaloare.

Voslensky arată că, în scopul creșterii masei și a ratei plusvalorii, nomenclatura a folosit mai multe căi.

Prelungirea timpului de lucru. După cucerirea puterii prin revoluția din octombrie, timpul de muncă a fost micșorat, dar a urmat o creștere continuă. Numărul de zile lucrătoare pe săptămână a crescut de la patru la șase, până în 1940. Concediul de odihnă a fost redus de la treizeci la douăsprezece zile pe an. Numărul zilelor de sărbătoare, în care nu se lucra, a fost micșorat. Mai mult, se făceau și numeroase *subotnice* în zilele de sâmbătă și de duminică. În scopul valorificării depline a timpului de lucru, a fost instituită o legislație draconică. Printr-un decret al Sovietului Suprem din data de 26 iunie 1940, nomenclatura putea aduce în fața justiției pe oricine lipsea de la muncă sau dacă întârzia mai mult de douăzeci de minute. Ei puteau fi condamnați la muncă forțată.

Creșterea ritmului de lucru și a productivității muncii. „*În mare grabă*” (Voslensky, 1980, 186), Lenin a înființat *Institutul Central al Muncii*. Neo-taylorismul rus a fost aplicat în producție. „*În cugetul ei, nomenclatura este convinsă că această bandă de leneși nu muncește decât la jumătate, că refuză cu încăpățănare să dea totul pentru stat, că trebuie sfârșit acest fel de grevă permanentă*” (Voslensky, 1980, 187), așa că, în 1920, Lenin a semnat un decret prin care leneșii puteau fi siliți să lucreze ore suplimentare. Nomenclatura a folosit și mijloace psihologice de a înrăuri clasa muncitoare, printre care și *mișcarea stahanovistă*. Ele se bazau pe falsificarea realității. De pildă, referitor la Alexei Stahanov, muncitor în bazinul Donețk, propaganda sovietică a afirmat că în noaptea de 31 august 1935 a depășit de paisprezece ori norma de lucru. Era dat ca exemplu în toată țara, pentru a-i impulsiona pe muncitori. De fapt, Stahanov era un muncitor obișnuit, cu o înfățișare plăcută și căruia îi cam plăcea să bea.

Nivelul scăzut al salariilor. În socialismul real, arată Voslensky, masa profitului este foarte mare, datorită menținerii forțate a salariilor la nivele scăzute. Ea se ridica la 25% din valoarea nou creată în societate

(Voslensky, 1980, 189–190). La stabilirea salariului trebuie avute în vedere conceptele de *familie statistică mijlocie* și de *minimum vital*. Prima este alcătuită din mamă, tată și doi copii. Minimum vital este atins atunci când soțul câștigă atât cât să-și întrețină familia. În socialismul real, această problemă nu se pune. Salariul este menținut sub acest minim, pentru a menține o rată și o masă cât mai mare a plusvalorii. Nomenklatura „*înțelege severitatea conflictului care o opune clasei muncitoare și nu crede că ea ar fi gata să-i mulțumească printr-o creștere a productivității unei creșteri derizorii a salariilor scadalos de scăzute*” (Voslensky, 1980, 191).

Munca femeilor. În socialismul real, femeile și copiii muncesc, pentru că familia nu poate trăi cu un singur salariu. Este o metodă de exploatare suplimentară. Valoarea forței de muncă este dată de totalitatea mijloacelor de existență trebuincioase muncitorului și familiei sale. Dacă întreaga familie este adusă în câmpul muncii, în mod evident, valoarea forței de muncă scade. „*Întreaga familie câștigă atunci cam tot atât cât câștiga șeful familiei de unul singur. Exploatarea clasei muncitoare se mărește în mod corespunzător*” (Voslensky, 1980, 193). Unele dintre rezultatele acestei politici au fost pozitive. „*Femeile au devenit independente financiar (cu atât mai mult cu cât soții lor nu erau în măsură să le întrețină) și s-au emancipat*” (Voslensky, 1980, 193). Altele au fost negative. Rata natalității a scăzut îngrijorător.

Lenin spusese că, în socialism, pentru că nu va mai exista o clasă socială deținătoare a mijloacelor de producție, plusprodusul nu va mai ajunge în buzunarele clasei posedante, ci va fi folosit numai în interesul clasei muncitoare. Dar, realitatea este aceea că, și în socialismul real, există o clasă socială posedantă – nomenklatura. Ea *exploatează întreaga societate*, afirmă gânditorul rus avansând teza de bază a lucrării sale, fiind posesoarea plusvalorii „*în întregime și fără să o împartă cu nimeni*” (Voslensky, 1980, 154). „*Nomen-*

klatura dispune după bunul plac de ansamblul plusvalorii, scrie el, hotărâște cantitatea care trebuie să fie cheltuită pentru propriile sale capricii sau pentru a-i retribui pe intelectuali, pentru cercetare pașnică în domeniul spațial, pentru construcția de rachete, pentru cărți de școală pentru copii (...)” (Voslensky, 1980, 154) etc.

Valorificarea personală a bogăției, a acestui „*corn al abundenței*” (Voslensky, 1980, 155), de către nomenklaturiști se face prin mijlocirea statului. El le pune la dispoziție venituri superioare, locuințe luxoase, mașini aflate la dispoziție, case de odihnă și de tratament speciale etc.

Proprietatea socialistă – proprietate comună a nomenklaturii

Principala inovație istorică a noii clase sociale dominante, afirmă gânditorul rus, este *reconstrucția relației de proprietate*. Proprietatea privat-capitalistă a fost înlocuită cu ceea ce s-a numit proprietatea socialistă (a întregului popor) asupra mijloacelor de producție. Contrar propagandei marxiste, proprietatea de stat nu aparține claselor sociale producătoare. În fapt, ea este *proprietatea comună a nomenklaturii* (Voslensky, 1980, 146). Ea ia orice decizie dorește în legătură cu folosirea obiectului proprietății și cu împărțirea valorii nou create în societate. Viciul concepției teoreticienilor marxști, arată gânditorul rus, constă în identificarea proprietății de stat cu aceea a întregului popor.

Proprietatea comună a nomenklaturii îmbracă forma proprietății de stat, în jargonul comunist proprietate a întregului popor, pe cea a proprietății cooperatiste și pe cea a organizațiilor.

Cât privește prima formă de proprietate din socialismul real, lucrurile sunt limpezi. Referitor la proprietatea cooperatistă, în principiu, membrii cooperatori au toate

drepturile ce rezultă din calitatea lor de proprietari. Dar, și aici, decizia este exclusiv în mâinile nomenclaturii – fapt care dezvăluie cine este adevăratul proprietar. Dacă vreunul dintre membrii cooperatori încearcă să își exercite dreptul de proprietate, vor urma degrabă represalii, ceea ce, în sine, este grăitor. Proprietatea organizațiilor sociale cuprindea, bunurile sindicatelor, ale asociațiilor sportive, de creație, ale organelor de presă etc. Decizia și uzufructul aparțin tot elitei guvernante a socialismului real.

Un indicator însemnat al identității de conținut între cele trei forme de proprietate ale nomenclaturii este ușurința cu care se transformă una într-alta. De pildă, înainte de venirea lui N. Hrușciov la putere, stațiunile de mecanizare a agriculturii erau în proprietatea statului. Apoi, ele au fost trecute în proprietate cooperatistă, iar unele colhozuri au intrat în proprietatea statului, fapt ce s-a întâmplat și cu unele bunuri aflate în proprietatea organizațiilor. În socialism, arată gânditorul rus, pluralismul formelor de proprietate își află explicația în amprenta pe care condițiile concret-istorice au lăsat-o asupra constituirii ei. Din rațiuni de ordin tactic, o parte din pământuri au fost puse la dispoziția țărănimii, după care au fost „colectivizate”.

Concluzia lui Voslensky este aceea că *„procesul lichidării proprietății private nu a reprezentat nimic altceva decât transferul ansamblului de bunuri ale țării către noua clasă dominantă, către nomenclatură. Singura excepție a fost modestul minim al proprietății personale”* (Voslensky, 1980, 150).

Proprietatea comună a nomenclaturii a fost administrată, în principal, prin mijlocirea statului, iar membrii ei se bucurau de uzufruct. Iată câteva dintre componentele veniturilor nomenclaturiştilor, așa cum sunt ele prezentate de M. Voslensky.

Venituri obținute în mod direct. Salariul nomenclaturiştilor nu era foarte mare, dar era suplimentat pe diferite căi.

De pildă, retribuirea unui șef de sector din Comitetul Central era de 450 de ruble lunar, în timp ce salariul mediu al unui muncitor era de 165 de ruble. La el se adăugau prime și alte venituri. Pentru cunoașterea și folosirea în activitatea profesională a unei limbi străine primea lunar o primă echivalentă cu 10% din salariu, iar pentru cunoașterea a două limbi străine, o primă în valoare de 20%. O vreme, funcționarii de stat treceau pe o anumită listă primeau în fiecare lună 50 de ruble. Nu se impozita decât salariul de bază. Se mai plăteau și onorarii pentru conferințele ținute, pentru articolele și pentru cărțile scrise. Un articol obișnuit era plătit cu 300 de ruble, iar pentru 24 de pagini dactilografiate se plătea o sumă echivalentă cu salariul pe trei luni al unui muncitor.

Apoi, în fiecare zi, nomenclaturiştii primeau un coș cu alimente în valoare de 70 de ruble lunar. Având în vedere diferența de prețuri existentă între magazinele obișnuite și cele la care aveau acces nomenclaturiştii, valoarea coșului era de 200 de ruble. Se bucurau de un concediu plătit de treizeci de zile, petrecut în condiții la care cetățeanul de rând nu avea acces. Copiii lor mergeau în tabere de pionieri de un nivel superior în raport cu taberele obișnuite. Din așa-zisele „fonduri de consum social”, li se asigurau locuințe deosebite, înscrierea copiilor la creșă, grădiniță sau la școală, folosirea clinicilor speciale, unde costurile erau imense.

Venituri suplimentare, obținute pe căi ocolite. Strâns legat de acest subiect, trebuie să spunem că elita guvernantă practica segregarea. *„Când aparții nomenclaturii – scrie M. Voslensky – din leagăn până la mormânt (...) poți să îți depeni existența – munca, odihna, alimentația, cumpărăturile, călătoriile sau chiar suferința, fără a avea vreun contact cu poporul sovietic, pe care, totuși, se presupune că îl servești”* (Voslensky, 1980, 250). În sferele de viață ale nomenclaturii, cheltuielile erau considerabile. Așa se explică și segregarea, față de celelalte grupuri sociale.

Astfel, în Uniunea Sovietică, erau locuințe spațioase și foarte luxoase construite de firme speciale, centre de vacanță, stațiuni de odihnă și de tratament, policlinici și spitale ultramoderne, produse vândute în magazine speciale, cantine, cofetării, service-uri speciale, cluburi exclusive, săli de așteptare speciale în gări și în aeroporturi – toate numai pentru nomenklatură. Chiar și locurile de veci erau rezervate.

Două exemple vor fi și mai lămuritoare. În concediu, nomenklaturistul nu era repartizat într-o casă de odihnă obișnuită. Comitetul de partid din localitate dispunea de o vilă specială, numai pentru ei. Nomenklaturistul putea călători până acolo, evitând orice contact cu cetățenii obișnuiți. Își puteau cumpăra bilete de la Secțiunea de Transport din cadrul C.C. al P.C.U.S. Era condus la gară de o mașină de tip Volga. Aveau o sală de așteptare specială, numită „Camera Deputaților Sovietului Suprem”. Îndrumat de un personal amabil, era invitat să își ocupe locul din tren sau din avion, înaintea călătorilor obișnuiți. Călătorea alături de cei asemenea lui. La sosire, pasarela mobilă era așezată mai întâi la prima clasa a avionului. La coborârea din tren, era, totuși, silit să treacă prin mulțime, după care o mașină specială îl conducea la reședința ce îi era rezervată.

Să ne referim și la problema sănătății. În cadrul ministerului de resort, era o direcție specială, numită *Administrația Stațiunilor Balneoclimaterice și a Sănătății de pe lângă Kremlin*, iar mai târziu a purtat numele de *A patra Direcție Medicală a Ministerului Sănătății*. Cei care lucrau în unitățile medicale subordonate acestei direcții trebuiau să poarte discuții mai „confidențiale” cu „pacienții”, iar dacă erau cu adevărat bolnavi, ei lăseau locul adevăraților specialiști, membri ai Academiei de Științe Medicale a Uniunii Sovietice. Spitalul de pe lângă Kremlin era înzestrat cu tehnică medicală de cel mai înalt nivel pe plan mondial. „*Hrana și îngrijirea medicală (...) (erau – n.n. L.V.C.) excepționale, iar personalul, numeros, competent și*

surăzător” (Voslensky, 1980, 254). Condițiile de spitalizare erau deosebite, iar costurile pe măsură. Pe de altă parte, în spitalele pentru populație, hrana era atât de proastă, încât pacienții trebuiau să primească pachete de la rude. Saloanele erau supraaglomerate, așa că nu o dată trebuiau să se pună paturi și pe culoare. Personalul era insuficient.

Alienarea în socialismul real

Voslensky critică pe scurt teoria lui Marx despre *alienare*. El afirmă că Marx ar fi greșit atunci când a legat noțiunea de alienare de proprietatea privată. „*Pentru Marx, cauza alienării este proprietatea privată asupra mijloacelor de producție* – scrie teoreticianul rus. *Dar, introducerea proprietății colective asupra acestor mijloace de către clasa dominantă nu a schimbat nimic*” (Voslensky, 1980, 212). De fapt, cauza nu ar consta în natura privată a proprietății. „*Cauza ține de scopul și de rezultatele reale ale producției*” (Voslensky, 1980, 212).

El afirmă că Marx ar fi greșit și atunci când „*și-a dat silința să dea cititorilor săi impresia că numai capitalismul putea da naștere alienării*” (Voslensky, 1980, 211). Precizia științifică ar fi trebuit să îl facă pe Marx să observe că alienarea specifică modului de producție capitalist este mai puțin aspră, decât în celelalte formațiuni sociale. Cât privește alienarea în ordinea socială capitalistă, afirmă Voslensky, ea se menține în anumite limite, tolerabile din punct de vedere social. Contrar concepției lui K. Marx, spune gânditorul rus, și în socialism există *alienare* și ea este mai mare decât în capitalism. Membrii obișnuiți ai societății socialiste nu se pot pronunța în nici un fel asupra conducerii societății. Ei trebuie „*să se mulțumească să execute cu curaj hotărârile autorităților, cântând laude Partidului multi-ubit*” (Voslensky, 1980, 212).

Considerații critice

M. Voslensky propune una dintre cele mai consistente analize ale socialismului real și ale elitei guvernante comuniste. Fără a părăsi dimensiunea morală și umană a expunerii, el promovează obiectivitatea științifică. Cu toate acestea, strălucita sa expunere conține și câteva teze care exagerează unele aspecte negative ale vieții social-economice din socialismul real.

Interesul personal – noțiune cu valențe explicative limitate

Voslensky susține că, în socialismul real, toate categoriile sociale acționează exclusiv în virtutea unor interese înguste și, chiar, meschine. Toți cetățenii, de la muncitor până la secretarul general al partidului, ar fi avut ca singur țel al acțiunilor întreprinse în societate obținerea unor venituri și a unor privilegii cât mai mari, în schimbul unei cât mai mici cantități de muncă.

Desigur, în socialismul real, o asemenea atitudine era larg răspândită și categoria de *interes* are însemnate valențe explicative; dar a prezenta lucrurile astfel înseamnă a unilateraliza percepția teoretică și a ignora contribuțiile sociologiei contemporane. Pornind de la postulatul potrivit căruia omul este un animal social, E. Durkheim arată că ființa umană are o tendință intrinsecă de a se asocia și de a participa la realizarea unei sinteze spirituale abstracte și transcendente în raport cu indivizii. Expresia acestei sinteze sunt *mentalitățile, idealurile și reprezentările colective*. Deci, societatea nu se prezintă doar ca un ansamblu funcțional, așa cum pare a înțelege Voslensky. Ea este și căminul unei vieți morale intense. Această *viață psihică de un gen nou* – susține Durkheim – se opune celei individuale ca o entitate superioară, față de alta inferioară. Dintre caracteristicile ei, mai însemnată pentru teza pe care o susținem este aceea că sentimentele care îi sunt

atașate au o energie de care cele pur individuale nu beneficiază. Acest fapt face ca popoul conduitei individului să fie deplasat în afara lui.

Determinațiile generale ale vieții psihice extraindividuale sunt generate de idealurile sociale, expresie a momentelor de efervescență creatoare. Revoluția socialistă din octombrie 1917 a propus idealul social comunist. El s-a impus în societate și a înrâurit în mod vădit conduita și latura atitudinală a multor oameni. Nu odată, mobilizarea energiilor creatoare în societate se făcea prin apel la valorile cosubstanțiale idealului social. Dacă situația ar fi stat literalmente așa cum a susținut Voslensky, societatea sovietică s-ar fi dezintegrat într-un timp foarte scurt, lipsindu-i elementul coeziv de la nivelul mentalităților colective.

Alienarea în socialism

Gânditorul rus nu dă o definiție alienării și nici nu face o construcție teoretică proprie care să se constituie într-un referențial, în funcție de care să facă analiza materialului empiric. Voslensky nici nu indică vreo teorie pe care să o fi avut în vedere atunci când face analiza empirică. În fapt, el descrie unele elemente indiscutabile ale alienării în socialism, și se referă, în special, la perpetuarea separării muncitorului de produsul muncii sale, produs care reprezintă obiectivarea și obiectualizarea forțelor sale creatoare. Voslensky afirmă că Marx nu ar fi prevăzut o asemenea stare de fapt, ceea ce este inexact.

Marx și unii dintre continuatorii săi au pornit tocmai de la o teorie despre natura umană, făcând o analiză a manifestării sale în capitalism, cu referiri la noul tip de societate preconizat. După Marx, *omul* este o *ființă naturală* pentru că este înzestrat cu forțe vitale lăuntrice ce există în el ca predispoziții, o *ființă obiectuală* și *senzorială*, căci nu se poate manifesta ca atare, decât prin obiect, de care este legat prin senzorialitate și o *ființă generică* „pentru că atât în plan practic,

cât și în plan teoretic, el face din gen – atât din propriul său gen, cât și din cel al celorlalte lucruri – un obiect al său” (Marx și Engels, 1968, 554). Prin muncă, arată K. Marx, omul se manifestă ca *ființă generică*. „*Crearea practică a unei lumi de obiecte, prelucrarea naturii (...) este autoafirmarea omului ca ființă care vede în gen propria sa esență sau care vede în sine o ființă generică*” (Marx și Engels, 1968, 556).

După Marx, orice ordine socială, care creează condițiile îndepărtării omului de natura sa, este o ordine socială alienantă, „*care afectează omul ca om*” și care produce „*o devalorizare a vieții, o inversare și o pierdere a realității umane*” (Marcuse, 1977, 90). Acest lucru este valabil și pentru ceea ce el a numit *comunismul primitiv*. În acest tip de organizare a societății, afirmă Marx, suprimarea proprietății private nu ar reprezenta decât o generalizare și, chiar, o desăvârșire a înstrăinărilor specifice capitalismului. „*Dominanța proprietății materiale asupra lui este atât de puternică, încât el tinde să distrugă tot ceea ce nu poate fi posedat de toți cu titlu de proprietate privată; el vrea să se impună cu forța să se facă abstracție de talent etc. Posesiunea fizică nemijlocită îi apare ca singurul țel al vieții și al existenței*” (Marx și Engels, 1968, 574). În concepția lui Marx, această suprimare a proprietății private nu reprezintă o apropiere autentică, generând „*întoarcerea la simplitatea nefirească a omului sărac și lipsit de trebuințe, care nu numai că nu a depășit proprietatea privată, dar nici nu a ajuns la ea*” (Marx și Engels, 1968, 574).

Nomenklatura – noțiune sociologică ce necesită un plus de claritate analitică

În lucrarea numită în introducere, fără a contrazice în nici un fel analiza lui Voslensky, Vladimir Tismăneanu aduce un plus în construcția noțiunii de nomenklatură. El introduce o perspectivă psihologică, perspec-

tivă complementară analizei sociologice făcute de gânditorul rus. Astfel, sociologul român arată că nu dorește să facă o „*monografie analitică*” (Tismăneanu, 2012, 9), ci să prezinte o sumă de „*viniete, reflecții, portrete și, mai ales, amintiri personale despre oameni, destine, emoții, iluzii, deziluzii*” (Tismăneanu, 2012, 9), subiectivând în sens pozitiv analiza grupului social avut în vedere. Prin aceasta, el scoate la iveală *dimensiunea culturală* ce, în mare măsură, lipsește sau este subestimată de Voslensky.

Numai cu titlu de exemplu, să amintim că autorul român subliniază faptul că o trășătură culturală definitorie a nomenklaturii era *credința în valoarea intrinsecă a doctrinei marxiste*. El nu postulează această teză, ci o demonstrează prin propriile amintiri referitoare la personaje din epocă, cum ar fi Paul Niculescu Mizil (Tismăneanu, 2012, 232) sau proprii părinți (Tismăneanu, 2012, 8).

Sociologul român deschide astfel un câmp însemnat de cercetare în analiza noțiunii de nomenklatură. El arată că nomenklatura nu este numai un grup social, ci și unul cultural (Tismăneanu, 2012, 7). Se impune deci clarificarea specificului cultural al nomenklaturii și al rolului jucat de aceasta în dinamica social-istorică a socialismului real.

Un alt cercetător român, Raluca Grosescu, întregeste și ea perspectiva lui Voslensky. Ea susține teza că nomenklatura s-a perpetuat ca atare și după revoluția anticomunistă din 1989 și studiază „*gradul de reproducere al nomenklaturii în instituțiile politice naționale între 1990 și 2000: parlament, guvern și administrație prezidențială*” (Grosescu, 2012, 38). Raluca Grosescu ajunge la însemnata concluzie că principalul „*criteriu de recrutare al elitelor*” (Grosescu, 2012, 38) în democrația post-comunistă rămâne „*apartenența la vechiul partid unic*” (Grosescu, 2012, 38). Apreciem că este o direcție de analiză justificată din punct de vedere teoretic și istoric, pe care însă Voslensky nu o putea avea în vedere, atunci când a

scris principală sa lucrare referitoare la elita conducătoare a socialismului real.

Pe de altă parte, un critic al ordinii socio-economice socialiste, Alec Nove, se întreabă dacă societatea socialistă „are o clasă conducătoare” (Nove, 1975, 15) și dacă noțiunile sociologiei actuale – *clasă socială dominantă, elită a puterii, birocrație, castă* – corespund realității din U.R.S.S. „Mi se pare că nici știința politică, nici sociologia, fie ea marxistă sau nu, nu ne sunt de mare ajutor pentru a construi un cadru conceptual adecvat” (Nove, 1975, 27). După el, *nomenklatura* nu este o clasă socială, pentru că nu răspunde întru totul unei serii de indicatori, printre care cel referitor la proprietatea asupra mijloacelor de producție și cel referitor la criteriile de cooptare în acest grup social.

Gânditorul rus a făcut o construcție teoretică consistentă ce rezistă acestor obiecții. Cu toate acestea, Alec Nove pune o problemă însemnată. Voslensky folosește atât noțiunea de *clasă socială*, cât și pe cea de *elită* a socialismului real, arătând o oarecare inconstanță terminologică. Se impune o analiză mai temeinică a fundamentului empiric, pe care îl exprimă la nivel teoretic noțiunea de *nomenklatură* și o generalizare în consecință, pentru a dobândi mai multă precizie conceptuală.

Voslensky a folosit numai sistemul conceptual marxist care nu era întru totul potrivit unei noi realități sociale, cum a fost ordinea socială socialistă. El ar fi putut, de pildă, să ia în discuție și contribuția lui Ralf Dahrendorf la înțelegerea noțiunii de *clasă socială*. Acesta arată că noțiunea este pe deplin relevantă numai în circumstanțe structurale specifice ale societății, care generează interese de clasă și acțiuni specifice. Dar gânditorul rus nu a luat în calcul raportul *specificitate structurală a ordinii sociale* versus *sistem analitic de noțiuni*.

Noțiunea de proprietate – element forte al concepției lui Voslensky

Printre gânditorii de dincolo de „cortina de fier”, care au înrăurit în mod semnificativ modul în care înțelegem natura ordinii sociale socialiste, se numără și Milovan Djilas. Referindu-se la natura proprietății în socialismul real, el arată că temelia orânduirii sociale socialiste este dată de o formă specifică de proprietate – *proprietatea colectivă a noii clase sociale posedante*. Ea administrează averea națională și distribuie roadele muncii „în numele națiunii și al societății” (Djilas, 1957, 53). Tocmai din această nouă realitate socială, clasă posedantă a socialismului real, „își extrage puterea, prestigiul, ideologia și moravurile (...)” (Djilas, 1957, 53). Pentru a se bucura de privilegiile legate de proprietate, această „*clică monopolistă*” (Djilas, 1957, p. 51) trebuie să dispună de „*realitatea puterii*” (Djilas, 1957, 51). Specificitatea naturii proprietății în socialism, spune Djilas, constă tocmai în acest „*ocol*” (Djilas, 1957, 55) pentru a ajunge la bunăstare. Indivizii nu pot beneficia de privilegii, decât dacă ocupă poziții superioare în ierarhia de partid și de stat.

Gânditorul sârb are dreptate. Clasa socială conducătoare a socialismului real a impus proprietatea colectivă asupra averii sociale, ea fiind totodată clasa socială posedantă. Dar Voslensky merge mai departe cu analiza și se referă la formele concrete pe care le îmbracă proprietatea socialistă – proprietatea întregului popor, proprietatea cooperatistă și cea a organizațiilor. El arată că acestea sunt forme deosebite ale proprietății *nomenklaturii* asupra mijloacelor de producție, forme datorate condițiilor concret-istorice în care s-a dezvoltat socialismul. Voslensky indică și mecanismul concret care dezvoltă această realitate, anume ușurința cu care trec una într-alta. Apoi, el leagă teoretizarea noțiunii de proprietate de noțiunile de valoare și de plusvaloare în socialism, fapt de natură să crească puterea explicativă a teoriei sale, comparativ cu cea a lui Djilas.

Ce îi datorăm lui Voslensky?

Înțelegerea științifică a socialismului real datorează mult gânditorului rus. În general, tot conținutul lucrărilor sale este corect. Tezele sunt susținute și argumentate limpede și temeinic, cele mai semnificative referindu-se la apariția în istorie a unei noi elite guvernante (politice) – nomenklatura, la relația de proprietate specifică socialismului real, ca proprietate comună a nomenklaturii, la apariția unui nou tip de exploatare în istorie și, corelativ cu acesta, la descrierea sistemului de privilegii specific, sistem necunoscut până acum în istorie, la cauzele și la

natura crizelor economice de subproducție în socialismul real, precum și la corupție ca modus vivendi al nomenklaturii.

După cum s-a văzut, concepția lui Voslensky se constituie și într-un punct de referință teoretic pentru cercetătorii care doresc să adâncească înțelegerea naturii ordinii social-economice socialiste, ca și pentru cei care pornesc la reconstrucția noțiunii de nomenklatură.

Numai această simplă enumerare și ar fi de ajuns ca argument în favoarea ideii că ne aflăm în fața unei întreprinderi teoretice de excepție.

Bibliografie

- Aron, R., Ulam, A.B., Wolfe, B.D., Cohen, A.A., Souvarine, B., Draper, T., Fainsod M. și Lowenthal, R. (1967) *De Marx à Mao Tsé-toung*. Paris: Calmann-Levy.
- Boia, L. (1999) *Mitologia științifică a comunismului*. București: Humanitas.
- Chafarevich, I. (1977) *Le phénomène socialiste*. Paris: Edition du Seuil.
- Constantin, L.V. (2003) *Elitele și statutul lor în societate*. București: Oscar Print.
- Dahrendorf, R. (1996) *Conflictul social modern. Eseu despre politica libertății*. București: Humanitas.
- Djilas, M. (1957) *La nouvelle classe dirigeante*. Paris: Plon.
- Durkheim, E. (1924) *Sociologie et philosophie*. Paris: Felix Alcan.
- Durkheim, E. (1993) *Despre sinucidere*. Iași: Institutul European.
- Fauconnet, P. (1928) *La responsabilité*. Paris: Felix Alcan.
- Gazier, A. (1992) Quel avenir pour la «nomenklatura»: la retraite, la reconversion ou... le pouvoir? *Politique étrangère*, 1, 57, 867–880.
- Grosescu, R. (2012) *Les communistes dans l'après-communisme*. Paris: Michel Houdriard Editeur.
- Marcuse, H. (1977) *Scrieri filosofie*. București: Politică.
- Marx, K. (1948) *Capitalul*, vol I. București: P.M.R.
- Marx, K. și Engels, F. (1968) *Scrieri de tinerețe*. București: Politică.
- Mink, G. și Suzek, J.-C. (1998) L'ancienne élite communiste en Europe centrale: stratégies, ressources et reconstruction identitaire. *Revue française de science politique*, 48, 1, 3–41.
- Nove, A. (1975) Y-a-t-il une classe dirigeante en U.R.S.S.? *Revue d'étude comparative Est-Ouest*, 6, 4, 5–43.
- Pipes, R. (1982) L'U.R.S.S. en crise. *Politique étrangère*, 4, 47, 867–880.
- Popescu, G. (2000) *Evoluția gândirii economice*. Cluj-Napoca: Editura „Gheorghe Barițiu”.
- Pareto, V. (1917) *Traité de sociologie générale*, vol. I. Lausanne, Paris: Librairie Payot.
- Pareto, V. (1919) *Traité de sociologie générale*, vol. II. Lausanne, Paris: Librairie Payot.
- Stiglitz, J.E. (2012) *Prețul inegalității*. București: Publica.
- Tănase, S. (1996) *Revoluția ca eșec. Elite și societate*. Iași: Polirom.
- Tismăneanu, V. (2012) *Lumea secretă a nomenklaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*. București: Humanitas.
- Voslensky, M. (1980) *La Nomenklatura. Les privilégiés en U.R.S.S.* Paris: Pierre Belfont.
- Voslensky, M. (1989) *Les maîtres de la Nomenklatura*. Paris: Pierre Belfond.
- Voslensky, M. (1995) *Les nouveaux secrets de la Nomenklatura*. Paris: Plon.

RECENZII

Irina Nastasă-Matei, Zoltán Rostás (coord.)
*Alma mater în derivă: aspecte alternative ale vieții
universitare interbelice*, Editura Eikon, București;
Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016,
422 p.

Volumul coordonat de Irina Nastasă-Matei și Zoltán Rostás provoacă, înainte de toate, o nouă poziționare a specialistului preocupat de analiza spațiului universitar românesc al perioadei interbelice. Obiectivele majore ale studiilor pregătesc o detașare clară față de maniera în care a fost tratată această problematică. Aici ne referim la dimensiunea festivă și la metehnele generate de o dependență ideologică în anii comunismului. Mai mult, contribuțiile din cadrul volumului sunt aduse de istorici și sociologi care s-au remarcat anterior prin cultivarea unui tip de analiză ce a reprezentat fundamentul metodologic necesar pentru finalizarea unui demers dedicat vieții universitare românești.

Mărturisim că într-o primă fază așteptările create de înțelesurile titlului au primat. Plecând de la principalele obiective pe care chiar coordonatorii le trasează, lectura noastră a căutat permanent să confirme sau să infirme *deriva* și *aspectele alternative* de la care pornesc autorii studiilor. Așa cum putem remarca încă de la început, cercetările de față delimitează câteva repere opuse discursului istoriografic generator de mituri. Mai precis, mediul universitar a constituit și un spațiu al luptelor pentru putere, al unor aparente integrități academice, sau al unor crize suscitade din interior. Toate acestea au fost alimentate de ingerințele unor factori perturbatori, precum economicul și politicul.

De asemenea, cititorul este „avertizat” cu privire la particularitățile ce reies din conținutul studiilor. Pe multe dintre acestea le găsim la granița dintre istorie și antropologie. De altfel, acesta este și unul dintre marile

puncte forte ale volumului. Autorii dovedesc o preocupare serioasă pentru racordarea unei direcții istoriografice relativ recente în România la stadiul mult mai avansat în care se află alte medii academice străine. De aici derivă un alt avantaj, cu rezultate vizibile într-un interval ceva mai îndelungat, care poate transforma volumul coordonat de Irina Nastasă-Matei și Zoltán Rostás într-un reper notabil menit să definească un nou curent istoriografic autohton. Cu toate că ne putem referi la o istorie a intelectualilor cu o producție relativ redusă până în zilele noastre, analiza spațiului universitar poate reprezenta o componentă importantă în această sferă.

Fără îndoială, interesul pe care acest volum îl suscită nu ține doar de acea coeziune sesizabilă în cazul unor cercetări ce intenționează să canalizeze în mod unitar o metodă către cunoașterea unor procese social-politice și instituționale. Preferăm ca prin demersul de față să nu vedem doar un punct de plecare, ci și o anumită relevanță conferită de surse. Din acest punct de vedere, ne confruntăm cu o varietate ce include documente de arhivă, memorialistică sau date statistice de epocă.

Volumul aduce o contribuție semnificativă la cunoașterea mediului academic clujean. De altfel, e destul de dificil să regândim o altă structură față de cea pe care coordonatorii au realizat-o. Se poate observa cu ușurință intervalul destinat analizei, unul concentrat pe epoca interbelică, deși găsim incursiuni frecvente ce îl depășesc. Interesul pentru această perioadă nu este unul lipsit de explicații. Viața universitară românească dintre cele două războaie mondiale a devenit

o scenă mult mai densă în care trebuia formată o elită a unui stat pus în fața unei noi faze a provocării identitare. Universitatea românească din Cluj este exemplul în jurul căruia sunt construite mai multe demersuri în cadrul volumului.

Prima parte a cărții, intitulată *Structuri universitare în naștere și în transformare*, cuprinde patru texte, dintre care trei sunt situate în proximitatea unor factori definitorii pentru o înțelegere mai largă a tensiunilor care au periclitat rolul Universității. Studiile realizate de Ana-Maria Stan, Dragoș Sdrobiș și Zoltán Pálffy se axează pe zone vulnerabile ce includ realități controversate din mediul academic clujean. Contextul apariției Universității românești din Cluj reprezintă premisa de la care Ana-Maria Stan încearcă să demonstreze impactul transformator produs între structurile generate de factorul imperial antebelic și realitățile politice și legislative românești. Deși autorul se confruntă cu ramificații multiple, menite mai curând să joace rolul de capcană în analiză, remarcăm o anume rigurozitate ce menține obiectul cercetării în echilibru. Personalul academic clujean este analizat în funcție de reacția lui la noile realități legislative la care se pune problema adaptării, pentru ca a doua parte să-l orienteze pe cititor către dimensiunea activismului universitarilor transilvăneni. Studiul face trecerea într-un mod inspirat către o formă ceva mai restrânsă a registrului de analiză a vieții universitare clujene, ce îi aparține lui Dragoș Sdrobiș. Acest text insistă ceva mai clar pe fondul politico-economic și pe tensiunile generate de noua lege a învățământului superior din 1932. Implicarea mai largă a universitarilor în asociațiile culturale, așa cum reiese din studiul Anei-Maria Stan, este înlocuită cu problematica simpatiilor pentru extremele politice care au cunoscut o ascensiune clară în cel de-al treilea deceniu interbelic. Dragoș Sdrobiș pornește de la cazuri concrete care au creat tensiuni, pentru ca ulterior să extindă analiza la factorii care au produs această apropiere a politicului de sfera academică. Efectele crizei

economice și noua lege a învățământului superior, supranumită și legea „Iorga-Costăchescu”, cu rol omogenizator, au activat un discurs articulat în jurul ideii de „autonomie universitară”. Radicalizarea anumitor componente ale vieții universitare constituie obiectul unui studiu care confruntă anomaliiile spațiului universitar cu fazele ideologizării discursului conducătorilor. Tendințele tot mai accentuate ale alunecării spre „dreapta” produc forme autoritariste de conducere universitară, iar exemplul oferit este cel al rectorului Florian Ștefănescu-Goangă. În acest peisaj, viața studentască reprezintă compartimentul în care se înrădăcinează tot mai frecvent forme radicale de manifestare, în raport cu o *proletarizare* a lumii intelectuale. Ultimul studiu dedicat vieții universitare clujene este semnat de Zoltán Pálffy, care analizează politica educațională agresivă a statului român interbelic. Intervențiile uneori prea tranșante ale autorului simplifică mult din relevanța cercetării unei politici de românizare, care a cunoscut și formele extreme induse de antisemitism și de primatul etnic. Studiul de caz adus la lumină este cel al Facultății de Drept din Cluj. Prima parte a volumului este încheiată, așa cum am amintit, de singura contribuție care nu este dedicată Universității românești din Cluj, ci Școlii Superioare de Științe de Stat din București. Andrei Florin Sora nu numai că realizează o descriere generoasă a evoluției unei instituții create pentru a contribui la formarea compartimentului birocratic al statului, dar trasează și premisele unui declin instituțional ce a culminat cu crizele anilor '30 produse în mediul educației superioare românești.

Fără intenția de a pune sub semnul interogațiilor calitatea științifică a studiilor care formează acest volum, cea de-a doua parte reunește, poate, cele mai bine realizate contribuții, adaptate noului model de analiză a vieții universitare interbelice propus de către coordonatori. Mai precis, această parte intitulată *Impetuoașă sociologie (extra) universitară* este gândită într-o notă inedită ce plasează spațiul universitar românesc pe un

fundal definit de personalitatea sociologului Dimitrie Gusti și de școala monografiștilor gustieni. Cu toate că autorii își creează o prioritate de ordin metodologic din sociologia gustiană, rolul universității se dovedește a fi cu atât mai important, cu cât atrage un val de tineri intelectuali către un tip complex de cunoaștere a spațiului social. Putem afirma că cei doi coordonatori au mizat și pe o omogenitate a studiilor ceva mai ușor de sesizat, în comparație cu prima parte a volumului. Zoltán Rostás trasează o serie de repere valorice indispensabile cercetării Școlii Sociologice de la București, pentru ca ulterior să își concentreze abordarea în jurul înțeleșurilor *crizei* care a marcat activitatea acestei grupări aflate în proximitatea atmosferei tensionate din cadrul Universității din București. Sociologul apelează la evenimente și transformări politice majore ce au transformat fundamentele identitare ale inițiativei lui Dimitrie Gusti, pentru ca apropierea universitarului de structurile conducătoare ale statului să dovedească dependența proiectelor de cercetare față de prezența sa activă. În continuare, Ionuț Butoi se remarcă îndeosebi prin stilul în care reușește să își individualizeze cercetarea influenței gustiste asupra tinerei generații intelectuale formate la Universitatea din București. Mai mult decât atât, construirea abordării în jurul unor viziuni asupra învățământului superior, precum cea a lui Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția sau Henri H. Stahl, nu doar că întărește impactul stilului didactic cultivat de Dimitrie Gusti, ci confirmă unul dintre obiectivele majore, și anume depășirea barierei unei delimitări simpliste stânga-dreapta. Cel de-al treilea studiu dedicat sociologiei interbelice este, totodată, unul dintre cele mai extinse ca dimensiune. Analiza realizată de Theodora-Eliza Văcărescu asupra prezenței feminine în cercetarea sociologică se distinge printr-o structură clară, ce pune în valoare investigațiile autoarei în direcția istoriei orale. Interviuurile realizate cu participantele la expedițiile școlii monografiștilor gustieni aduc contribuții de o importanță incontestabilă,

având în vedere dificultatea recuperării memoriei perioadei interbelice. Ultimul studiu, semnat de Irina Nastasă-Matei, marchează, poate, momentul culminant al evoluției sociologiei interbelice autohtone. Organizarea Congresului Internațional de Sociologie la București (1939) urma să adune cei mai cunoscuți sociologi din lume. Cercetătoarea își restrânge câmpul de analiză la cazul sociologilor Germaniei naziste și la contribuțiile științifice ale acestora care ar fi trebuit prezentate în cadrul evenimentului din capitala României. Declanșarea războiului a făcut imposibilă desfășurarea Congresului, însă textele trimise de către sociologii din cel de-Al Treilea Reich au constituit o sursă relevantă în stabilirea dimensiunii propagandistice pe care ar fi putut să o capete evenimentul de la București.

Principalele două părți ale volumului coordonat de Irina Nastasă-Matei și Zoltán Rostás sunt continuate de alte două studii care însă nu au spațiul universitar românesc drept obiect al cercetărilor, ci formele de manifestare politică a studenților polonezi din perioada interbelică. Încadrate sub titlul *Polonia și potențialul politic al tineretului universitar*, cele două abordări semnate de Sabrina Lausen și Zofia Trębacz nu doar că vin să semnaleze necesitatea unei perspective comparative mai largi, care să ajute la cunoașterea substraturilor vieții universitare dintre cele două conflagrații mondiale, ci aduc elemente de noutate și mai greu accesibile pentru istoriografia autohtonă. Aspecte precum angajamentul studențimii sub steagul unor idealuri naționaliste sau cazul grupărilor evreiești din universitățile poloneze întregesc un portret interesant.

Cele trei studii de caz aduc stiluri de abordare distincte, însă toate gravitează în jurul formelor de recuperare a memoriei. În primul rând, textul Rucsandrei Pop plasează câmpul de analiză în afara spațiului intelectual românesc interbelic, ceea ce conferă un interes deosebit pentru cunoașterea tipurilor de influență exercitate asupra parcursului pe care l-a cunoscut folcloristul Mihai Pop. În

aceeași măsură tindem să fim mai atenți în cazul demersurilor ce includ analiza biografică, mai ales din punct de vedere al surselor. Aici, documentul de arhivă este înlocuit de mărturia orală, menită să recupereze fazele unei modelări profesionale. Cel de-al doilea studiu de caz, semnat de Florin Onica, ne menține în același registru, al itinerariilor. Debutul universitar al lui Gala Galaction este creionat pe baza jurnalului acestuia, iar mizele textului le regăsim mai degrabă într-un dinamism impus de inconsecvența unui traseu profesional. Volumul este încheiat de un alt text întins ca dimensiune, ce îi aparține lui Lucian Nastasă. Istoricul alege, în mod inspirat, să „arunce” în sfera incertitudinii un volum de memorii semnat de Constantin C. Giurescu, cu scopul de a atrage atenția asupra capcanelor pe care le poate reprezenta acest tip de sursă în cercetarea trecutului. Ne este oferit un model de abordare menit să confrunte ceea ce memorialistul a dorit să transmită, de bună voie, cititorului, cu documentul de arhivă. Mai interesant este faptul că istoricul de formație interbelică se

află printre intelectualii care au preferat să-și cosmetizeze memoria în timpul regimului comunist, cu intenții clare de a dobândi un statut socio-profesional.

Lectura unui volum de studii creat pentru a oferi o alternativă în cercetarea vieții universitare interbelice nu vizează doar acel public restrâns și preocupat de această ramură importantă a cunoașterii perioadei dintre cele două războaie mondiale. Prin maniera de organizare a textelor se observă destul de clar eforturile coordonatorilor de a evita riscurile ca volumul să cuprindă contribuții restrânse din toate punctele de vedere, ceea ce le-ar fi făcut mai puțin accesibile. În schimb, cititorul poate fi surprins într-un mod fericit de existența unor studii care se completează reciproc, sau care constituie tipuri de abordare distinctă în jurul aceluiași reper: instituțiile de învățământ superior ale perioadei interbelice, Școala sociologică gustiană, studenții-actori politici ai interbelicului și rolul memoriei în construcția biografică.

Marian Hariuc

Zoltán Rostás, Martin Ladislau Salamon
*„Transhumanță” interbelică în Balcani. Studii
și articole despre aromâni în publicațiile școlii
gustiene, Antologie de Zoltán Rostás și Martin
Ladislau Salamon, Editura Eikon, București, 2017,
295 p.*

Atât în cultura generală, cât și în cea a mediului academic din România, nivelul de cunoștințe privitoare la aromâni nu depășește nivelul de clișeu sau pe cel de dicționar. Despre aromâni se știe relativ puține iar explicațiile sunt multe, de la cenzura impusă între 1945 și 1989, care a generat o cronică și drastică deprofesionalizare a lumii universitare, până la persistența conformismului în gândire. Această precaritate a fost posibilă din cauza manierei de a gândi națiunea română și statul român drept daturi naturale monolitice, de fapt constructe ideologice în anii regimului comunist, în care diversitatea regională ori lingvistică a trebuit să se supună hegemoniei discursive represive. Strădania proiectului democratic românesc de dinainte de 1945 în a se constitui ca națiune politică în formulele cetățenilor și loialităților constituționale a fost distorsionată prin reformulare și simplificare, iar efectele au supraviețuit până azi, deși de la prăbușirea tiraniei comuniste au trecut aproape trei decenii. Stereotipurile vehiculate despre aromâni îi descriu oarecum depreciativ ca pe membri ai unei comunități endogame, ultra-tradiționaliste, monoprofesionale, organizată pe clanuri și, în cazurile academice mai „elevate” de mediu propice de recrutare ai adepților fanatici ai Gărzii de Fier și de cultivare a autoritarismului. Dincolo de percepțiile simpliste chiar și din mediul academic, la nivelul cunoașterii profesionale domină studiile de lingvistică și folclor, lipsite de noi semnificații în covârșitoarea lor majoritate, cele de istorie nefiind altceva decât simple

compilații ori retorici patriotarde. Astfel, bibliografia secundară despre aromâni suferă de o sărăcie cognitivă accentuată, volumele semnate de profesorul, istoricul și lingvistul austriac Max Demeter Peyfuss rămânând cele mai serioase contribuții de până acum.

Pentru ieșirea din impasul cognitiv actual, volumul editat, prefăcut și postfațat de Zoltán Rostás și Martin Ladislau Salamon propune, prin demersul salutar al recuperării, al repunerii în circulație a textelor și cercetărilor rămase uitate între paginile revistelor Școlii gustiene, o altă privire asupra facerii României Mari. Astfel, noutatea absolută a volumului *„Transhumanță” interbelică în Balcani. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene* constă în perspectiva pe care o propune sociologia asupra celor mai noi cetățeni ai României interbelice. Aici, metoda sociologică se întâlnește cu istoria orală și, împreună, cercetătorul le folosește pentru a explora resursa de multiculturalism prea mult timp reprimată. Dacă lingvistica, folclorul și istoria dețineau monopolul asupra aromânilor, sociologia intervine astfel și defolclorizează cunoașterea nou-veniților românofoni pentru a-i situa în noua construcție statală de după 1918 în timp ce le urmărește cu atenție mentalul colectiv, obiceiurile și condițiile materiale de trai. Astfel, marele merit al metodei sociologice este acela de a atenua impactul alterizării aromânilor, mecanism inevitabil pe care comunitățile îl pun în funcțiune atunci când se întâlnesc cu Celălalt. Cu toate acestea, valoarea restituirii contribuțiilor despre aromâni ale

Școlii sociologice de la București rămâne și una lingvistică fie și prin repunerea în circulație a etnonimelor originale de „macedo-români”, „români macedoneni” și „macedoneni” precum și a ortografiei de bază a dialectului.

„*Transhumanță*” interbelică în Balcani. *Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene* este în primul rând un titlu foarte inspirat. El trimite, evident, la ocupația tradițională a aromânilor, păstoritul, care inevitabil presupunea transhumanța, prin care aromânii sunt desemnați generic și bivalent, apreciativ-depreciativ. Tradițional, transhumanța păstorilor aromâni era practică pe care viața comunitară o avea înscrisă în însăși existența ei, componentă a ethosului și geografiei mentale, rutină profesională, pendulare obsesivă între solitudine și comuniune și proiecție de sine regresiv-progresivă. Noul sens pe care titlul îl dă transhumanței este acela al părăsirii pasivității și al cuplării la cerințele timpului. Odată ieșiți din universul anistoric, aromânii din România au rupt cercul etern al transhumanței ontologice și ghilimelele din titlu trebuie citite cel puțin pe trei paliere. Primul, eliberator, privit, simultan, ca ieșire dintr-o mobilitate statică și sterilă și saltul în timpul istoric al misiunii salvaționiste naționale. Al doilea este cel al alegerii unei ultime călătorii, una fără întoarcere, o „rupere” de origini, dar și de păstrare a memoriei lor către o căutare a locului pentru a renaște. Al treilea este cel al golirii sale de orice conținut magic, de laicizare și secularizare a sa, de transformare a păstorilor în români conform mecanismului de transformare a țaranilor în francezi descris de Eugen Weber. „*Transhumanța*” din titlu este o sumarizare într-un singur cuvânt a pierderii și câștigului deopotrivă, rezultat al alegerilor personale, o schimbare de destin a celor care cred că fiecare individ și comunitate își poate croi o soartă mai bună decât cea imaginată până la momentul alegerii.

Repunerea în circulație a textelor Școlii gustiene despre aromâni este un demers care recuperează o parte consistentă a cercetărilor

Școlii. La acest prim nivel de lectură cititorul are nevoie de două perechi de ochelari. Prima este cea a cercetătorului din anii 1930 care își propune un demers științific de cunoaștere integrală a subiectului său. Este cazul studiului realizat de C.D. Constantinescu-Mircești, și prefațat de însuși Dimitrie Gusti, care își intitulează textul nici mai mult nici mai puțin decât „*Monografie sociologică*”, în care satul Ezibei, sat de coloniști, este focus-grupul pe care îl observă în toate detaliile sale. Tabele și grafice comparative, cifre, procente sunt folosite pentru a măsura dinamica populației locale dincolo de retoriciile emoționale, a vocilor și a politicii gândite de guvernul de la București în popularea unui teritoriu nou și ostil. Teme foarte puțin cunoscute precum emigrarea în America, alimentația, igiena, apa potabilă, gospodăriile și locuințele, serviciile de asistență socială și sanitară și puțin cunoscute până atunci precum dansurile, superstițiile, ritualurile, jocurile copiilor, obiceiurile legate de naștere, căsătorie, deces, și, inevitabil, păstoritul sunt în atenția lui Constantinescu-Mircești și a tuturor celorlalți care investighează un nou habitat uman.

A doua pereche de ochelari pe care ar trebui s-o poarte cititorul este cea a anului 2017 în care datele culese și procesate de echipele studentești arată un formidabil elan constructiv, o vie emulație atât în rândul coloniștilor, cât și în cel al celor care îi cercetează. Echipele regale care culeg date pe teren nu sunt formate doar din simpli constataitori, de culegători de date, ci se constituie în ajutoare ale personalului specializat pentru o populație aflată într-o clară nevoie de sprijin. Referindu-se la comuna Cusuiul din Vale situată la 8 kilometri de orașul Turtucaia din județul Durostor, Emanoil Bucuța arată că ea „este formată din locuitori băștinași și coloniști români veniți din Valea Timocului. Echipa ei este formată dintr-un doctor uman, un doctor veterinar, un student agronom, un cooperador, un student teolog, doi studenți sociologi, un student care se ocupă cu educația fizică, o maestră de gospodărie și opt cercetași. D-I

Manolescu, medicul uman al echipei, dă zilnic consultații bolnavilor din această comună. Până în prezent a avut 60 de cazuri. Are mult de luptat cu paludismul, care este foarte răspândit în această regiune. D-l N. Dobre, medicul veterinar venit de curând la echipă, a avut câteva intervenții chirurgicale. Luptă pentru combaterea holerei paserilor și pestei porcine. D-sa a ținut o conferință „Despre rolul și importanța creșterii și îmbunătățirii animalelor”, arătând că această ocupație constituie unul din mijloacele cele mai rentabile pentru economia națională”. De asemenea, membrii echipelor sunt în afară de voluntari și misionari culturali, se implică în materializarea unor proiecte importante precum construcția de biserici, așa cum a fost cazul comunei Regina Maria din apropierea Balcului. Cu ajutorul celei de-a doua perechi de ochelari, cititorul de azi vede impactul extraordinar asupra noilor locuitori pe care l-a avut vizita regelui Carol al II-lea și a profesorului Dimitrie Gusti, exemple personale atât de mobilizatoare pe care cei doi le dăduseră în ridicarea satelor de coloniști.

Într-o egală importanță cu aceea de volum de studii sociologice, „*Transhumanță*” interbelică în Balcani. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene este și o carte de istorie a României Mari, una cu care cititorul este puțin familiarizat. După 1989, discursul istoriografic despre România Mare a fost, în principal, unul triumfalist, și, până la un anumit punct, de înțeles. După 1918, arhitectura noii României a fost atât de puțin previzibilă înainte de 1914 încât nici cei mai optimiști avocați ai intrării României Mici în război nu-și imaginaseră că va fi posibilă. Dar demersul analitic ne obligă la examinarea surselor și la citirea lor într-o cheie mai puțin bombastică, mai calmă, în orice caz mai apropiată de realitatea anilor 1920–1930. O lectură „așezată” a surselor arată că, în ciuda activității birocrăției de stat, a uniformizării, *establishment-ul* democratic românesc interbelic a lăsat spații mari de manifestare localismelor și formulelor necanonice

ale românității. Ceea ce a fost oarecum contradictoriu, însă nu mai contradictorie decât este democrația însăși. Istoria României din paginile volumului de cercetări gustiene este un exemplu despre cum se construiește, reconstruiește și uniformizează un stat nou.

Structura etnică a României Mari și fragilitatea frontierelor sale cerea inaugurarea unei „politici etnice” care urma să asigure stabilitatea, așa cum Ion C. Grădișteanu, mare avocat al cauzei naționale a aromânilor, cerea guvernului în 1927 într-un discurs rostit în Senat. Grădișteanu credea că politica etnică era „o îndoită datorie pentru Statul român de a întări și înmulți elementul majoritar înăuntru și de a apăra de desnaționalizare elementul românesc din afară (...) o îndoită politică etnică: o politică etnică internă și o politică etnică externă”. În 1918, minoritățile din noua Românie crescuseră la un procent de 27% datorită teritoriilor care îi intraseră în componență după 1918. Unul dintre cele mai slab populate cu români era, fără îndoială, Cadrilaterul dobrogean, cel care constituia și frontiera cea mai vulnerabilă din cauza atacurilor bandelor bulgare finanțate și sprijinite de Bulgaria și a celor cominterniste create și sprijinite de Uniunea Sovietică. La intrarea în posesia României, în 1913, aproximativ 2% din populația românească, amplasată în zona orașului Silistra, locuia în Cadrilater. Soluția securizării frontierei sudice oferită de instrumentele politicii etnice pe care o cerea imperios Grădișteanu a fost denumită în epocă, fără niciun complex, „românizarea” teritoriului pe care statul îl avea sub control. Așa cum în toate statele naționale guvernele au conceput politici etnice, de „naționalizare” a propriului teritoriu, tot așa și guvernul român a schițat proiecte de românizare prin colonizare cu etnici români, instituția responsabilă fiind Oficiul Național al Colonizărilor. În orice caz, varianta românească a naționalizării propriului teritoriu a fost una *soft*, prin aducerea de coloniști, spre deosebire de variantele *hard* pe care alte state balcanice le-au adoptat prin schimburile de populație, cum au fost cele dintre Turcia, Grecia și Bulgaria

de după conferința de la Lausanne din 1923, prin care mari comunități etnice au fost nevoite să-și părăsească locurile de baștină. Astfel, aparent șocantul titlu al volumului semnat de Lucian Boia *Cum s-a românizat România* devine mai explicabil și repune la locul meritat o parte uitată a istoriei făcerii statului român de după 1918.

Pe scurt, românizarea Cadrilaterului a mers după tipicul Dobrogei Vechi, dar statul român a început românizarea sistematică a noii provincii abia la începutul anilor 1920. Nou-veniții în cele două județe erau formați atât din imigranți aromâni, cât și din coloniști din toate zonele României, în special din regiunile din stânga Dunării. Împroprietărirea cu teren arabil îi transforma pe aromâni din păstori în agricultori și aceasta s-a dovedit a fi una dintre marile provocări cu care autoritățile au fost nevoite să se confrunte. Întâlnirea coloniștilor aromâni sosiți din vechea Macedonie cu noile realități economice locale, cu aclimatizarea, cu jocurile politice, cu disfuncționalitățile instituționale și adesea cu ostilitatea celorlalți au făcut ca procesul de transformare a lor în cetățeni români să întâmpine dificultăți evidente. În acest sens, republicarea studiului semnat de Constantin Noe *Colonizarea Cadrilaterului* din revista *Sociologie românească* este cât se poate de sugestiv. Pe de-o parte, statul român își asumase o politică de românizare a teritoriului propriu însă ea nu însemnase călcarea în picioare a drepturilor minorităților și a proprietății private. În acest sens, cercetările Școlii gustiene nu discriminează ci colectează date

și despre bulgarii, turcii și tătarii care locuiau în provincie alături de etnicii români și aromâni. Pe de alta, capacitatea și resursele de integrare ale statului român de a face față unui val mare de nou-veniți din Macedonia într-un timp scurt fiind reduse și, având în vedere consistentul sprijin financiar și logistic pe care țări ca Grecia le-au primit de la Liga Națiunilor pentru integrarea nou-veniților din Asia Mică, sprijin de care România a fost lipsită, fac de înțeles bălbâielile birocrăției și, uneori, lipsa de coerență a strategiei de colonizare.

Nu într-o măsură mai mică, demersul generației anului 1918, așa cum reiese din volum, este exemplar pentru generația actuală. Într-un climat politic, economic și mental ostil, comunități și indivizi care au dat un sens existenței lor nu au precupețit eforturi pentru a ajunge la un bun sfârșit. În strădania de a deveni români, cei mai mulți aromâni trebuie să fi simțit neîmplinire amestecată cu satisfacții, lehamite cu speranță, durere, dezamăgire și optimism. Presa vremii este plină de articole care narează poveștile celor care credeau că veniseră „acasă”. Istoria n-a fost mai blândă cu acea generație decât cu următoarele, ea a fost cu siguranță mai dură decât cu generația de azi. Ceea ce era de demonstrat, „*Transhumanță*” interbelică în Balcani. *Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene* a demonstrat.

Steliu Lambru

*Cultures of communication –
Cultures de la communication,*
revista Departamentului de științe ale comunicării
al Universității din București, nr. 1/2016, Editura
Universității din București, București, 2016, 176 p.

Departamentul de Științe ale Comunicării de la Facultatea de Litere, Universitatea din București, a început să editeze în 2016 o revistă bilingvă (franceză și engleză) anuală: *Cultures of communication – Cultures de la communication*. Pluralul (*culturi*) poate intrigă. Într-o declarație de principii (*Our creed, Notre credo*), echipa editorială condusă de conferențiar universitar dr. Constantin Popescu, lămurește chestiunea: în diferite câmpuri ale practicii sociale, procesele de comunicare au specificități în stare să le definească o identitate stabilă și consistentă, suscitând atenția celor interesați să nuanțeze chestiuni relevate de procese îndeobște calificate ca aparținând globalizării (răutăcioșii s-ar grăbi poate să sublinieze că nicicând nu sunt oamenii mai atenți la sănătate ca atunci când nu sunt sănătoși, la iubire ca atunci când nu iubesc, la comunicare ca atunci când nu mai comunică; dar a vorbi despre comunicare poate fie întreține speranța/iluzia renașterii ei, fie reprezenta o consolare, un „înlocuitor” – așa cum nechezolul înlocuia odată cafeaua, în România).

Revista își propune o deschidere considerabilă: teoria comunicării, istoria comunicării, forme ale comunicării etc. În spatele acestei deschideri stă ideea că o cultură este expresia unui set de convenții, că fiecare *cultură* produce *culturi ale comunicării*; de asemenea, că pentru un om al zilelor noastre a cunoaște cât mai multe despre asemenea culturi înseamnă a se îmbogăți, a-și spori bogăția propriei existențe.

Decurge de aici o firească întrebare: unde se termină comunicarea? Câte intră în sacul

ei și, mai ales, ce rămâne în afară? Greu de spus: la o extremă, totul e comunicare, la cealaltă, revistele declarate de comunicare tind să se limiteze la comunicarea de grup, publică și de masă (formele intrapersonale și interpersonale par mai degrabă excluse, se văd dirijate spre alte câmpuri teoretice). Revista în discuție pare să încline spre prima extremă, ceea ce promite o mai mare bogăție tematică. De asemenea, cel puțin după cum arată articolele din primul număr, încearcă să se elibereze de modul de redactare încetățenit în revistele de comunicare orientate spre cealaltă extremă; acolo, articolele au o introducere, o rezumare a literaturii de specialitate, o prezentare a metodologiei folosite, o înșiruire a faptelor obținute, un comentariu la aceste fapte, o concluzie... într-un cuvânt, un model (cvasi-)procustian.

În *Cultures of Communication – Cultures de la communication*, abia jumătate dintre articole urmează ultimul model, atât de răspândit, al „științificității”. Articole interesante se găsesc și printre cele care urmează acest model, și printre cele care adoptă o argumentare mai relaxată.

Numărul cuprinde douăsprezece articole, dintre care șapte sunt scrise de autori din România și cinci de autori din alte țări (Maroc, Statele Unite ale Americii, Franța, Republica Cehă, Canada).

Temele articolelor sunt diverse (am văzut, revista pare să vrea să ia comunicarea într-o accepțiune mai largă). Cele douăsprezece articole se interesează de limbă ca instrument de comunicare, de muzee ca „instalații de rememorare”, de articularea discursurilor politice

în campanii prezidențiale, de sport ca expresie a structurilor sociale, de comunicarea de valori în publicitatea la produse de larg consum, de tipologii ale raporturilor între mass-media și societate, de imaginarul numeric din formele de comunicare, de brandingul de țară, de problemele de adaptare ale multiculturalismului în comunicarea publică, de influența noilor tehnologii asupra practicilor jurnalistice, de performarea grafică în mediile real și virtual, de contribuția structuralismului la procesele de comunicare...

Mohamed Belamghari examinează efectele asupra culturii și literaturii marocane ale transformării limbii engleze în „limbă universală”; tradițional, în Maroc se vorbește franceza, dar cei mai mulți romancieri marocani scriu în engleză. Tot în engleză scriu și autori din Africa neagră, deși dacă ar scrie în limbile locale ar avea mai mulți cititori. Speranța anglofonilor este gloria internațională.

Cristina Bogdan analizează felul în care, în opera lui Orhan Pamuk, obiectele își ajută posesorii să treacă de la o condiție existențială la alta; ele declanșează memoria și sprijină amintirea, creează acea zonă de „prezență în absență” atât de dulce și de dureroasă. Până la urmă colecționarea de obiecte țintește să îndepărteze moartea.

Octavian Gabor caută să găsească explicații pentru succesul unor echipe sportive (aici, de fotbal) în adecvarea între cultura liderilor ei și cultura echipei înseși și a țării căreia îi aparține. Pentru autor, Hagi nu putea fi *leader* (sultan) decât în Turcia, țară pe de-o parte cu structuri socio-culturale foarte ierarhizate și înclinate spre autoritarism, pe de altă parte cu un complex de inferioritate foarte pregnant în anii 1990. De aceea, triumful lui Galatasaray în Cupa UEFA (2000) a fost mai mult decât un succes sportiv.

Produse de larg consum precum băuturile carbonatate, batoanele de ciocolată și cafeaua instant își construiesc publicitatea pe o țesătură de valori operaționale (gust bun, valori nutritive...) și universale (familie, prietenie...), arată Vasile Hodorogea. Valorile sunt prezentate audiențelor după minuțioase

cercetări menite să elimine orice posibilitate de respingere la potențialii consumatori a produselor pentru inadecvare axiologică. Pare limpede, produsele nu se mai pot vinde decât asociate unor valori care mobilizează dimensiunea etică a existențelor individuale.

Jan Křeček examinează raporturile între medii și societate în lumina unor proverbe cehești în care apar câini; autorul delimitează patru câmpuri de manifestare a acestor raporturi – complacere, speranță, semnare, resentiment – și le rezumă manifestările prin analogii cu semnificațiile unor proverbe: o apă nu-i mai rea când beau din ea câini; când stă jos, câinele nu dă din coadă; nu poți învăța un câine bătrân să facă șmecherii noi; încearcă să îndrepti coada unui câine și o să te trezești mușcat. Opinia unui iubitor de animale despre abordarea temei ar fi fost demnă de interes.

În ianuarie 2013, autoritățile britanice și-au exprimat îngrijorarea că imigranți români și bulgari vor asedia Marea Britanie în căutare de muncă; intenția autorităților respective era să desfășoare o campanie de descurajare. În România, *Gândul* și agenția GMP au răspuns cu o campanie, *Why don't you come over?*, declarată ca urmărind să trezească britanicilor dorința de a vizita România (și, nu mai puțin, animată de intenția de a răspunde la ceea ce s-a socotit o ofensă la adresa românilor). Roxana-Elena Popa analizează în detaliu etapele acestei campanii și intervențiile celor angajați în desfășurarea ei. Concluzia este că efectele campaniei au fost mai consistente decât cele ale campaniilor de țară (*Eternal and fascinating Romania, Explore the Carpathian Garden*) desfășurate de instituții de importanță națională.

Noile medii au alterat în România funcțiile mediilor tradiționale, au modificat raporturile profesionale în sânul instituțiilor de presă. Discuțiile lui Romina Surugiu, Sorin Lazăr și Cristina Ilco cu tineri jurnaliști români au indicat la aceștia din urmă tulburări ale identității profesionale. Să nu fie marșul Internetului așa de triumfalist cum ne repetă unii că ar fi?

Scott Timcke urmărește contribuția structuralismului la cheștiunea aspectelor ideologice ale comunicării. Profesorul canadian constată că Louis Althusser și Roland Barthes au văzut bine modalitățile de propagare și urmărire a intereselor ideologice la nivel macrosocial; regretele-i privesc prea slabul interes al francezilor pentru versantul lor microsocial.

Expresivitatea plastică și-a găsit noi căi de manifestare în mediul online. Una este o performanță live în care artiști schimbă *foldere* așa cum jucătorii de tenis schimbă mingi; unul dintre autori creează un produs grafic (animație, fotografie, arte plastice, editare video...), iar partenerul fie îi modifică elementele inițiale, fie îi adaugă elemente noi. Artiștii au zece minute pentru o

intervenție, „partida de tenis” se desfășoară pe un site. Audiența stabilește învingătorul. Sînziana Șerbănescu insistă asupra spectacolului performării (autoarea mai prezintă alte căi de manifestare expresivă: artiști desenează unul lângă celălalt, un artist desenează ceea ce un orator explică audienței în materie de comunicare vizuală); interacțiunea cu artiștii este cel mai bine evidențiată de mediul online, unde membri ai publicului comentează performările și formulează interpretări.

În concluzie, o considerabilă diversitate de subiecte, o neplictisitoare diversitate de metode de cercetare. O revistă de urmărit.

Valentina Marinescu

Ion Mușlea,
Schimburi epistolare cu respondenții la
chestionarele Arhivei de Folclor a Academiei
Române, Vol. 1. (A–L), 2. (M–Z), Ediție critică,
note, studiu introductiv de Cosmina Timocea-
Mocanu, Prefață de Ion Cuceu, Editura Mega,
Cluj-Napoca, 2014, 1.389 p.

Este greu să recenziez un corpus atât de vast de corespondență organizat în două volume de peste 1.400 de pagini. Nu ușurează munca recenzentului nici faptul că partenerii de corespondență a lui Ion Mușlea reprezintă o mulțime (aparent) omogenă: respondenți la apelul Arhivei de Folclor a Academiei Române menit să salveze folclorul în localitățile României interbelice. Aceste două volume de corespondență depășesc cu mult intenția științifică a directorului acestei arhive. De aici și plusvaloarea ediției.

Dar, înainte de a explica dificultatea, este momentul să arătăm parametrii acestei corespondențe.

Întâi de toate, acest dialog epistolar nu seamănă cu alte culegeri editate în România, având în vedere că proiectul a început printr-un apel al unei noi instituții academice publicat în presă, nu prin apelarea de către Mușlea a colaboratorilor. Prin urmare, au răspuns la apel cei care au citit și au fost interesați într-o măsură mai mare sau mai mică de culegerea folclorului local, în colaborare cu Arhiva de Folclor. Astfel, au răspuns la apel 775 de persoane, majoritatea învățători de la sate, răspunsuri din care a rezultat un corpus de 2.029 de scrisori. Din acest număr, mult mai puțini au corespondat cu Ion Mușlea și au trimis material folcloric numai 241. Arhivarea exemplară a corespondenței a durat 17 ani, adică perioada cât a condus Ion Mușlea Arhiva de Folclor a Academiei Române de la Cluj.

Această metodă indirectă de a culege folclor a demarat în sec. al XIX-lea, fiind încercată de Hașdeu și Densușianu, și a avut o răspândire semnificativă și în Europa. Seamănă acțiunea lui Mușlea cu apelul sociologilor polonezi, care lansau, în anii 1930, ideea redactării unor (auto)biografii țărănești (în care deseori învățătorii și preoții consemnau povestirea țăranului). Această metodă, pentru cititorul de azi, seamănă cu ancheta prin corespondență practică și în prezent, dar aici, la Arhiva de Folclor a lui Mușlea chestionarul nu este trimis la informatorul de la țară, ci la intelectualul satului care asumă rolul de cercetător al culturii rurale. Astfel, chestionarul (chestionarele) și mai ales dialogul epistolar reprezenta un adevărat „curs fără frecvență în folcloristică” individualizat susținut de Mușlea. Nu este menirea noastră să evaluăm valoarea științifică a culegerilor trimise – scopul principal al întregii activități a Arhivei de Folclor. Nu știu precis dacă Mușlea intenționa publicarea corespondenței. Dar cert este că acest dialog epistolar are valoare intrinsecă din cel puțin două motive: aduce informații prețioase despre universul cercetării folclorice de la mediul academic la cel voluntar, iar aceste scrisori sunt surse autentice ale istoriei sociale a intelectualității rurale interbelice.

În primul rând, scrisorile majorității respondenților dezvăluie o neclaritate (la urma urmei firească) în ceea ce privește definirea

propriei misiuni și a raporturilor cu Ion Mușlea. De aici și raportarea la actul de culegere de folclor, o raportare în care regăsim, lăolaltă, amintirile din copilărie cu datele observate, elemente autentice cu cele învățate în școală sau în armată, precum și atitudini politice difuze.

Chestionarele lui Mușlea pun la mare încredere culegătorii voluntari, care se miră de felurite forme de opoziție a informatorilor țărani. „Materialul se culege foarte anevoios – spune învățătorul D. Mitric-Bruja –, din cauză că oamenii sunt foarte, foarte conservativi și trebuie mare ghibăcie și fineță politică, pân' ce-i poți deschide baierile sufletului, ca să-ți comunice cele trebuincioase, tot una întrebând că la ce anume și cui îi trebuie toate acestea, mai asigurând mereu că ei cred numai în D[umne]zeu Sfântul] și nu știu de altele nimic. Și când singuri îi începe a-i scormoni cu vorbele aduse pe depărcior, apoi ei se mai dau la brazdă, ș-atunci chestia merge, până ce iarăși se asigură că nimic nu mai știe alte cele, numai alea cât ai auzit. Atunci iarăși trebuie să știi de unde să-l iei și unde să-l întorci cu vorba, ca să-ți comunice și altele sau totul ce știe despre cutare ori cutare lucru. Destul că, cu voință neclintită și cu ajutorul lui D[umne]zeu, tot am cules câte ceva”.

Fiindcă directorul Arhivei de Folclor apela la colectarea manifestărilor folclorice tradiționale, mulți respondenți deplâng dispariția sau atrofierea folclorului (nefiind pregătiți, îndrumați în surprinderea transformărilor): „Prin sate – constată basarabeanul Th. Pletos –, tineretul, ca și ceilalți oameni umblă, ca porcul după sămburi, nebuni după cântece și dansuri noi. În zilele de azi, pe la horile cari se fac în sat, nu mai vezi și nici nu auzi vreun dans din acele care se cântau și se jucau acum 40–50 ani în urmă, ca Juravelu, Alunelu, Pădurețul, Brăul, Chiriac, Fata popei etc. Azi se cântă și se dansează șlagărele și tangourile cele mai noi”. Autorul atrage atenția și asupra unor scrisori care relatează realități multiculturale interbelice: unui constată faptul că românii ce trăiesc alături evrei

și maghiari și-au pierdut folclorul tradițional, alții, dimpotrivă, atrag atenția asupra posibilităților de studiere a folclorului macedo-român, bulgăresc și turcesc din Cadrilater (ceea ce a și realizat gustianul C. Costantinescu-Mircești în monografia intitulată *Un sat dobrogea – Ezibei*), iar un învățător detașat în Basarabia ajunge la concluzia reîntoarcerii în satul natal: „St[imate] Dle, eu sunt, cum mă numesc ei, «regățean» – mărturisește Marin Pascu-Mărginești – și de aici nu aș putea culege mai nimic, din două motive: I. nu cunosc limba rusă ce se vorbește mai peste tot locul; II. dacă aș pleca din casă în casă, agenți[lor] de tot felul și de toate culorile sunt sigur că li s-ar părea ceva suspect și ar ordona anchetă. Lucrul ce-l pot face și, dacă binevoiți a mă autoriza, pot culege cele semnate în chestionar de la locul meu natal din jud[eu]l Teleorman în tot timpul vacanței-mari. Eu cred că asemenea culegeri se pot face numai de la locul nașterii”.

Este adevărat că maniera indirectă de a culege folclor era puternic concurată de cea directă (în România de școala gustiană), dar informațiile respondenților lui Mușlea aduc informații prețioase de pe o arie largă, care (după analiza critică a sursei) devin informații utilizabile în analize științifice. Mai direct spus, folcloristica românească ar fi infinit mai săracă în documente fără aportul de culegător al „apostolilor”.

Dar această arhivă de scrisori, după cum am mai menționat, are și valoare de document de istorie socială de maximă importanță. (Nu este locul și momentul, dar subliniem importanța scrisorii, față de alte surse sociale, bunăoară față de documente oficiale sau de presă de epocă.) Aceste scrisori relatează despre o categorie socială, mica intelectualitate a satului românesc, a anilor treizeci și a perioadei de război, permițând cercetătorului să intre în măruntaiele relațiilor sociale din sat și din regiune, precum și raportul dintre starea economică și aspirațiile sociale. „Deoarece stăpânirea noastră până azi – mărturisește Mitric-Broja, cel citat mai sus – n-a aflat de bine să-mi dea măcar o lețcaie din

penzia curentă pe Ianuar-Mart[ie], rog – cu toată rușinea – binevoiți a-mi returna costul poștei, căci am grozavă lipsă de parale în casă și nu te poți ajuta de nicăieri absolut cu nimic. Nimeni nu vr[e]a să-ți dea împrumut nici 50 de lei. Am trebuit să pun violina zălog la un băcan, ca să capăt 100 Lei”. Pe același motiv economic stăruie învățătorul P. Hossu-Longin: „Având în vedere că sunt om sărac, deoa-rece am familie grea, sper că lucrarea mea va obține premiul I, căci cred că e bun[ă]. Nu vreau să-mi câștig cele necesare decât prin muncă cinstită. Fac orice pentru promovarea culturală a neamului meu și pentru creșterea familiei (doi la liceu și cu un salariu de 4.300 lei lunar). Dacă pentru premiul I ar mai fi necesar un răspuns din altă comună din jur, l-aș face cu plăcere. Cu 2.000 lei, aș plăti pentru un copil internat pe o lună”.

Este important de subliniat că realizatoarea acestei ediții, Cosmina Timocea-Mocanu este perfect conștientă de bogăția informațională a acestor scrisori, atât pentru înțelegerea culegerilor de folclor trimise lui Mușlea, cât și pentru a releva condiția socială a cercetătorului voluntar. Analizând conținutul acestui dialog epistolar, unic în felul lui, a identificat atâtea teme de microsociologie, de antropologie, de comunicare, de psihologie, încât ar fi nevoie de încă un proiect de valorificare aprofundată a acestui corpus.

Oricum, o istorie socială a intelectualității rurale nu se poate scrie fără această sursă bine editată. Nu pot să nu fiu de acord cu prefațatorul acestor volume, profesorul Ion Cuceu, care consideră că Cosmina Timocea-Mocanu a realizat o ediție a acestui dialog epistolar a lui Mușlea la nivelul importanței sale și ținând cont de exigențele actuale.

Această ediție de restituiri poate și trebuie plasată într-un context mai larg de editare a documentelor sociale ale științelor sociale interbelice. Ediția Cosminei Timocea-Mocanu se înscrie în curentul deschis de cele patru volume de *Rapsodie epistolară* ale lui Anton Golopenția, editate de Sanda Golopenția, a cărui mod de structurare a materialului a fost fructificat și de editoarea corespondenței lui Mușlea. Aceste două proiecte de amploare facilitează sarcina cercetătorilor de a lămuri acele aspecte ale cercetării sociologice și ale folclorului interbelic, care numai în ultimele decenii au devenit importante – vorbesc despre contextul micro- și macrosocial al vieții științifice. Așteptăm cu mare interes celelalte volume de corespondență ale lui Ion Mușlea editate de Cosmina Timocea-Mocanu.

Zoltán Rostás

Valér Veres, Tivadar Magyari (editori),
*Tanulmányok Venczel József munkásságáról –
Az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdetei*
[*Studii despre opera lui József Venczel –
Începuturile cercetării sociale din Transilvania*],
Editura Institutului pentru studierea Problemelor
Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014, 118 p.

Cartea prezentată în recenzie de față este, de fapt, un volum de studii care are ca scop înfățișarea și analiza diferitelor aspecte ale operei lui Venczel. Acest volum conține prelegerile prezentate la conferința organizată la Cluj-Napoca (o altă conferință a fost organizată la Miercurea Ciuc, locul de naștere a lui József Venczel) cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la nașterea lui Venczel. Fiind o conferință de „omagiere”, studiile prezentate variază între diferitele domenii științifice, singura legătură dintre ele fiind faptul că prezintă un aspect aparte, un context specific sau reflecții asupra posibilului mesaj al operei lui Venczel pentru oamenii de știință contemporani, în special celor care aparțin sociologiei sau științelor sociale.

Așadar, volumul conține șase studii, primul fiind intitulat „Viața și opera lui Venczel József”, semnat de Tivadar Magyari. Studiul oferă o imagine de ansamblu asupra operei lui Venczel. Contribuția nu se rezumă însă la prezentarea seacă a principalelor momente din viața lui Venczel, ci, în unele cazuri, oferă și detalii legate de contextul istoric, politic și social, prin care cititorul poate să înțeleagă mai bine unele decizii și direcții urmate de Venczel. Însușind opera lui Venczel, Magyari enumeră trei domenii specifice care se aflau în centrul intereselor lui Venczel. Prima direcție o reprezintă rolul și scopul clasei de mijloc, în special într-o societate care s-a găsit brusc în situația de a fi minoritară. Din perspectiva lui Venczel, acest strat era menit să

îndeplinească vocația de a coordona formarea noii identități în cadrul social și politic schimbat, având în vedere că elita din cadrul minorității nu avea puterea și influența necesare. A doua temă importantă este analiza structurii agrare, dat fiind faptul că majoritatea – cca 72% – maghiarilor din Ardeal trăia în zona rurală. Ca urmare, înțelegerea metodelor și a mentalităților legate de munca agricolă, cunoașterea politicilor agrare, a modelelor de moștenire etc. puteau contribui la o mai bună înțelegere și, în final, la elaborarea unei politici agrare adecvate și apropiate de cerințele realității economice și sociale. A treia problemă a fost analizarea mișcărilor demografice, mai ales cele legate de migrația populației. Această mișcare era detectată printr-o metodă aparte a lui Venczel care încerca să reconstruiască arborii genealogici ai familiilor dintr-o comună, determinând astfel evoluția demografică a familiilor sau, mai precis, a neamurilor.

Un alt aspect important al studiului este reflecția asupra sociologiei maghiare din Ardeal, autorul constatând faptul că, de la Venczel și până în anii 1990, nu se găsea niciun sociolog maghiar, în sensul propriu-zis al cuvântului – nici în mediul universitar, nici în diferitele redacții și edituri. În acest sens, Venczel poate fi considerat ca „premergătorul” sociologiei maghiare din Transilvania, care a inițializat și formalizarea sociologiei ca știință universitară.

Al doilea studiu poartă titlul „Mediul bucureștean al stagiului lui Venczel József”,

semnat de Zoltán Rostás, și prezintă contextul social-profesional și politic în care Venczel și-a desfășurat stagiul de un semestru la București. Aici trebuie menționat faptul că Venczel, cu acceptul și suportul lui Dimitrie Gusti, la invitația lui Traian Herseni, a petrecut al doilea semestru al anului universitar 1935–1936 la București. Studiul lui Zoltán Rostás însumează acele evenimente marcante din Bucureștiul anului 1936, care au influențat – direct sau indirect – evoluția lui Venczel pe parcursul acestui stagiului. Autorul relevă importanța organizațiilor în context, cu precădere a Institutului Social Român. Această instituție era un fel de „hub” al vremurilor respective, adunând atât personajele politice și oamenii de știință, cât și sursele de finanțare necesare pentru realizarea cercetărilor, respectiv prelucrarea datelor din campaniile monografice precedente.

Ceea ce a putut să experimenteze Venczel în București era acest avânt extraordinar al instituțiilor conduse de Dimitrie Gusti: Institutul Social Român, Fundația Culturală Regală, crearea unor noi reviste dedicate exclusiv prezentării rezultatelor cercetărilor monografice și temelor de interes sociologic, respectiv pregătirea și inaugurarea Muzeului Satului din București. Mai mult, în vara anului 1936 participă la campania monografică realizată la Șanț, experimentând și metoda monografică însușită până la data respectivă numai din manualele și din materialele adunate cu prilejul altor campanii monografice.

Al treilea studiu este semnat de Valér Veres și este intitulat „Curs litografiat de Statistică Socială de Venczel József, la Universitatea Bolyai”. După cum am arătat în studiile precedente (Telegdy, 2015), Venczel era adeptul metodelor cantitative din cadrul metodei de cercetare monografică. Ca urmare, când a reînceput organizarea Universității Bolyai din Cluj, în 1945, Venczel, pe lângă alte funcții a fost numit și profesor al Facultății de Drept și Economie Politică. Sociologia era predată și în cadrul Facultății de Litere și Filozofie, dar manualul prezentat era dedicat numai studenților de la Facultatea de Drept și Economie Politică.

Autorul studiului, prin metoda analizei de conținut, ajunge la concluzia că manualul – atât partea teoretică, cât și cea de metodologie – se bazează pe discursul științific al anilor 1940. Totodată, autorul ajunge la concluzia că acest manual abordează mai multe teme sociologice, predate în vremurile noastre separat, cum ar fi demografia sau studiul populației, respectiv stratificarea socială. Totodată, Venczel, în manualul său, folosește în continuare metoda însușită la București, deoarece, pe lângă prezentarea datelor din Transilvania, prezintă date și din alte regiuni istorice și din alte țări, ajutând la o mai bună înțelegere a datelor și oferind un sprijin în interpretare cu ajutorul comparațiilor.

Al patrulea studiu poartă titlul de „Ipoteze și Interferențe” și este semnat de László Nándor Magyari. Studiul se bazează pe o problemă centrală și aparent statornică în timp care a fost analizată cu rigurozitatea științelor sociale prima oară în acea perioadă, cu obiectivitate și cu ajutorul perspectivei caracteristice metodei monografice, de către Venczel: problematica (e)migrării masive din Ținutul Secuiesc. Autorul ia în considerare rezultatele lui Venczel, care determină problema emigrației – în spiritul paradigmei monografice – prin incongruența manifestărilor economice cu cadrul biologic, pe care o percepe ca posibilă explicație și în cazul valurilor de emigrare contemporane. Mai concret, în interpretarea lui Venczel capacitatea de susținere a terenului agricol din Secuime este depășită de presiunea demografică, și, cum majoritatea oamenilor voia să trăiască din agricultură, practic nu exista suficient pământ agricol pentru a susține această naștință. Ca urmare, cel puțin o parte dintre cei fără posibilități economice reale de supraviețuire vor părăsi locul natal. Autorul studiului testează ipotetic aceste rezultate pentru a căuta modele de explicare pentru noile valuri de emigrare din zona analizată.

Studiul următor este semnat de Balázs Telegdy și poartă titlul de „Impactul Școlii de Sociologie de la București asupra metodologiei lui Venczel József”. Autorul acestui studiu se concentrează asupra acelor factori

care l-au influențat într-un mod marcant pe József Venczel în drumul său de a deveni adept al metodei monografice elaborate de către membrii Școlii Sociologice de la București. Pentru a depista principalele „stații” din viața profesională al lui Venczel, autorul ia, în ordine cronologică, acele publicații care au croit acest parcurs științific, început la Miercurea Ciuc și terminat la București. Autorul, cu ajutorul metodei de analiză calitativă a conținutului, detectează acele referiri, idei și gânduri din articolele semnate de Venczel care fac o trimitere directă sau indirectă către metoda monografică. Din acest studiu aflăm că această perioadă inițială, care culminează cu vizita lui Venczel la București, este una relativ scurtă deoarece Venczel întâlnește indirect metoda monografică în toamna anului 1930, iar în luna ianuarie sau februarie a anului 1936 primește deja invitația Școlii Sociologice de la București de a învăța un semestru la București. Pe lângă articole, autorul prezintă și contextul instituțional al lui Venczel, care a avut un rol esențial în orientarea sa către metoda monografică, oferind un spațiu spiritual și științific prolific tânărului Venczel în căutarea metodelor științifice riguroase de a cunoaște realitățile sociale ale vremurilor sale.

Ultimul studiu este semnat de către András Tóth-Bartos și poartă titlul „Politica agrară maghiară din Transilvania și activitatea lui Venczel József (1940–1945)”, unde este detectat rolul și locul lui Venczel în cadrul analizelor problemei agrare din Transilvania în perioada menționată în titlu. Pentru o mai bună înțelegere, ca prim pas, autorul prezintă, pe scurt, reforma agrară din România din 1921, concentrându-se, mai ales, asu-

pra efectelor economice și sociale ale reformei. În plus, reforma agrară din Transilvania a avut și un aspect etnic. În 1940, când Transilvania de Nord a redevenit parte a Ungariei, Venczel, care, pe lângă cercetările monografice realizate în Transilvania a devenit și unul dintre cel mai experimentați experți ai problemei agrare, a fost numit director al secției de statistică a Asociației Economice Maghiare din Transilvania. În această calitate el a condus cercetările legate de analiza efectelor reformei agrare din Transilvania din 1921. Această cercetare, pe lângă cea agrară și economică, a cuprins și analiza documentelor și studiilor care abordau într-un fel sau altul reforma agrară din România, începând de la articole științifice și ajungând până la disertații de doctorat și cărți de specialitate. Însușind cercetările descrise mai sus, Venczel publică rezultatele într-o carte – de fapt singura carte care i-a apărut în viață – menită să devină baza unor noi reforme agrare. Până când Venczel elaborează această recomandare, susținută pe premise științifice și nu politice, contextul politic se schimbă iarăși radical: bazele reformei agrare recomandate de Venczel, deși sunt momentan apreciate, nu sunt luate în considerare deoarece România devine o țară socialistă în care prioritatea a fost acordată industrializării, și ca urmare, problema agrară a devenit, iarăși, secundară.

În concluzie, acest volum, deși are un caracter de mozaic, singurul fapt comun fiind opera lui Venczel, are meritul de a readuce în actualitate un personaj uitat, sau, cel puțin, pe nedrept „nepromovat”, fiind primul maghiar sociolog și demograf de profesie din Transilvania, care a pus și bazele instituțiilor de educație din acest domeniu.

Bibliografie

- Telegdy, B. (2015) Venczel József módszertani felfogásának alakulása. [Evoluția concepției metodologice al lui József Venczel]. *Pro Minoritate*, 24, 1, 28–39.

Balázs Telegdy, *Cazul lui József Venczel. Destinul unui sociolog gustian maghiar ardelean*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, 182 p.

Riscând să repetăm enunțuri arhicunoscute de istoricii contemporani, merită totuși să accentuăm importanța perspectivei de istorie socială în istoriografia științelor. Cronologizarea, scientiometria „retroactivă” aplicată la producțiile științifice din trecut ori dezvoltarea diverselor date de baze cu realizările oamenilor de știință au desigur rostul lor și au rol major în furnizarea datelor și documentelor sociale, dar o istorie autentică a științei nu se construiește prin „inventarii explicative”. Integrarea viziunii de istorie socială în explicarea și interpretarea evoluțiilor din sociologia este chiar primordială, însăși nașterea acestei științe fiind dependentă de o multitudine de contexte sociale, economice, culturale și politice.

Referindu-ne la istoria socială a sociologiei românești, suntem în măsură să observăm o largire îmbucurătoare a paletei publicistice românești. Biografiile, evocările și cronologiile de evenimente și realizări (care își au, desigur, menirea lor) sunt umbrite gradual de autenticele studii de istorie socială și organizațională, în paralel cu relativa proliferare a scrierilor memorialistice (memorii, jurnale, corespondențe), cele din urmă desigur constituind-se în importante surse de documente sociale. În acest recent „val” de studii privind istoria socială a sociologiei românești se observă efectele unei schimbări paradigmatică și metodologice profunde. Evoluțiile din trecutul sociologiei noastre sunt prezentate cu respectarea specificului lor procesual și contextual, reperele temporale și publicistice sunt integrate în discursuri interpretative, care integrează descrierea contextului original al sociologiei, ca produs social și istoric. Autorii acestor analize nu intenționează să formuleze adevăruri istorice

absolute, dar încearcă să evite greșeala supremă de a reaseza „nodurile” structurilor din trecut ca și puncte de referință din câmpurile ideologice ale prezentului.

Pe tărâmul acestei „noi istorii” a sociologiei românești un loc de prestigiu este ocupat de studiile profesorului Zoltán Rostás și de producția publicistică a grupului de cercetători, universitari, intelectuali format în jurul său. În concordanță cu principalul domeniu de cercetare al liderului spiritual și efectiv, profesorul Rostás, grupul (gruparea *Cooperative G*, supranumită și Școala „Rostás”) a studiat o multitudine de aspecte legate de Școala Sociologică de la București. Aceste cercetări și studii sunt elemente unice în mozaicul istoriei sociale a Școlii Gusti, un univers istoriografic în permanentă devenire și extindere. Cercetările investighează o serie de aspecte legate de Școala Gusti, un veritabil fenomen social, care nu poate fi redus la o rețea de entități științifice și sociale. Aceste aspecte se referă la contextul original, la realitățile, la cotidianul Școlii, dar și la structurile de interdependență în care a activat Școala și la înrăuirile istorice ale sociologiei interbelice românești.

În ceea ce privește interdependențele amintite, un loc aparte este ocupat de relația Școlii Gusti cu inițiativele similare maghiare din țară, cu toate că fundamentele ideologice ale acestor mișcări au fost oarecum diferite. Pentru noua elită maghiară ardeleană din perioada interbelică, care a trăit experiența destrămării identității naționale juridice (adică schimbarea cetățeniei) și a desființării hegemoniei etnopolitice, ruralul reprezenta o sursă identitară, dar și o resursă umană concretă, care poate fi canalizată către reconstrucția comunității maghiare din Transilvania. Prin

„elita nouă” înțelegem în primul rând acei intelectuali aparținând tinerei generații, care au depășit faza negării apocaliptice a deciziei de la Trianon, au acceptat noile realități și au manifestat o atitudine mult mai proactivă față de noile structuri. Pentru acești tineri satul – în care trăia 70–75% din etnicii maghiari transilvăneni – era mai mult decât un locaș sau refugiu mioritic, romantizat, era elementul cheie al soluției. O serie de tineri intelectuali maghiari au recunoscut că singura cale spre o adevărată soluție este reforma socială bazată pe cunoașterea realității sociale, dirijată de către un ideal și o etică socială colaborativă. Nu este de mirare că mai mulți tineri universitari maghiari clujeni, cunoscători de limbă română, s-au simțit în mod evident atrași de cadrul teoretic și metodologic al Școlii Sociologice din București, au intuit relevanța ideilor gustiste în proiectele lor de dezvoltare comunitară (reclădire națională). Această „comunitate intelectuală și științifică” a monografiștilor cu un grup de intelectuali maghiari ardeleni s-a materializat în colaborări propriu-zise, reciproc avantajoase, chiar dacă o parte din proiectele comune nu s-a realizat din motive politice.

Relația dintre sociologii și sociografii maghiari interbelici (cu focusul pe gruparea *Tinerii Ardeleni*) a fost descrisă cu lux de amănunte și o bogată documentație de Martin Ladislau Salamon în volumul său *Relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică* (Tractus Arte, 2014). În această recenzie mă voi concentra asupra unui eveniment editorial major mai recent, care aduce în prim plan influența determinantă a Școlii Gusti în cercetarea socială maghiară din Transilvania, dar și aportul sociologiei maghiare din România în păstrarea, continuarea și revitalizarea tradiției gustiste. Studiind volumul lui Balázs Telegdy despre opera marelui sociolog maghiar transilvănean, József Venczel, ne dăm seama de profunzimea și complexitatea raporturilor dintre reprezentanții Școlii Gusti și sociologii maghiari din țară,

care au reușit să depășească rigiditățile ideologice ale unui sistem geopolitic cu efecte catastrofale. Venczel, într-adevăr, a fost un veritabil „sociolog gustian maghiar ardelen”, care a reușit să delimiteze știința de politică, fiind în stare să organizeze o campanie monografică de sorginte gustistă chiar și pe vremea administrației maghiare din Transilvania de Nord și să devină promotorul ideii monografice în 1969, după mai bine de douăzeci de ani de marginalizare personală și profesională.

Volumul, foarte bine structurat și de o coerență logică rar întâlnită în studiile de istorie socială, conține nouă capitole numeroase, de dimensiuni variabile, din care cele patru capitole referitoare la perioada interbelică și cel de-Al Doilea Război Mondial sunt mai comprehensive. Acest dezechilibru aparent este însă justificat deoarece József Venczel a fost marginalizat, întemnițat după instaurarea puterii comuniste, iar perioada sa de revenire s-a dovedit a fi una de scurtă durată (1969–1971). O altă justificare a focusului interbelic stă în însuși obiectivul principal al studiului, adică „să identific[e] rolul jucat de Școala Sociologică de la București în opera și orientarea științifică a lui József Venczel (...) Aici trebuie să consemnăm două grupuri semnificative, primul fiind format din Profesor și membrii Școlii Monografice, iar celălalt din tinerii intelectuali maghiari din Transilvania” (p. 7). Prin urmare, capitolele cele mai bine elaborate și documentate ni se par următoarele:

- Evenimentele premergătoare întâlnirii lui József Venczel cu Școala Sociologică de la București (Capitolul 2).
- Întâlnirea cu Gusti (Capitolul 3).
- Cercetarea monografică sun conducerea lui József Venczel – aplicarea metodei monografice (Capitolul 4).
- Contribuții la reformele agrare din România (Capitolul 5).

În anexa volumului găsim o serie de documente sociale relevante, traduse din maghiară, din care amintim diploma (redactată cu un simpatice umor studentesc) primită de către Venczel de la studenții participanți la prima cercetare din Unguraș ori planul de învățământ recomandat de sociolog pentru disciplina *Cercetarea socială din Ardeal*, redactat în spiritul sociologiei monografice.

Studiul propriu-zis începe cu prezentarea contextului istoric, de socializare a tineretului maghiar din Transilvania interbelică, care inițial era unul mai mult prohibitiv pentru tinerii maghiari care intenționau să-și continue studiile. Necunoașterea limbii române era agravată de atitudinea negativă a elitei față de instituțiile statului român, situația fiind îngreunată și de neexistența specializărilor universitare cu predare în limba maghiară. Pentru cei care nu doreau să învețe în Ungaria, singura alternativă de învățământ universitar rămânea teologia, unde s-a păstrat limba de predare maghiară. În astfel de condiții – așa cum arată Telegdy – un număr considerabili de tineri specialiști maghiari au devenit preoți, însușind un stil aparte de problematizare a vieții sociale. Odată cu creșterea numărului cunoscătorilor de limba română, limba oficială obligatorie a țării, a crescut semnificativ și numărul studenților maghiari la diversele specializări universitare din Cluj, un grup important de studenți maghiari existând și la București. După prezentarea contextului, autorul identifică și descrie cele mai importante organizații și grupări preocupate de problematica satului, subliniind caracterul confesional al acestora (fiind romano-catolici, reformați ori unitarieni). Prima grupare orientată către dezvoltarea satului, constituită pe baze laice (ori interconfesionale) a fost cea formată în jurul revistei *Erdélyi Fiatalok* [*Tinerii Ardeleni*], în care intrase și sociologul în devenire József Venczel.

Pe parcursul capitolului, autorul ne înfățișează începutul de carieră al unui sociolog și reformator social devotat, un intelectual fidel științei, dar și religiei, Venczel rămânând

un romano-catolic convins și principal încă de pe vremea liceului. Socializarea profesională a lui Venczel a început în *Gimnaziul Romano-Catolic* din Miercurea-Ciuc, unde s-a familiarizat cu tehnicile etnografice de culegere a datelor de teren datorită și mentorului său, profesorul și etnograful Péter Pál Domokos, cel care a inițiat pe viitorul cercetător în studiul lumii rurale. Sensibilitatea socială și orientarea către rural se manifestă și într-o primă lucrare (premiată) a lui Venczel, elaborată încă în gimnaziu, axată pe analiza motivului satului maghiar în literatura maghiară. Preferințele ulterioare ale lui Venczel se bazează pe acest „pachet intelectual și afectiv cu care a ajuns la Cluj ca student la Facultatea de Drept a Universității Regele Ferdinand I” (p. 15).

Tânărul student clujean obține informații răzlețe despre activitatea Școlii Gusti după afilierea lui la mișcarea *Tinerilor Ardeleni*, membrii căreia cunoșteau deja activitatea Școlii, unul dintre membri, Imre Mikó, întâlnindu-se cu Dimitrie Gusti în 1930. Gruparea *Tinerii Ardeleni* organizează prelegeri și seminare axate pe problematica satului (seria *Seminare sâtești*), cu intenția de a profesionaliza cunoașterea satului transilvan, să redefinească problematica rurală fără accente romantice, idilice și dramatice caracteristice abordărilor literare. Telegdy presupune că Venczel dispunea de informații relevante despre Școala Monografică de la colegii de asociație, din prelegerile *Seminarului sâtesc*, dar și de pe paginile revistei *Tinerii Ardeleni*, care relata în mod regulat despre activitatea monografiștilor. Pe lângă revista amintită gruparea a publicat seria *Caiete sâtești* în care apăruse în mai 1931 un vast chestionar standardizat privind cercetarea mediului rural, care utiliza surse românești, influența Școlii Gusti fiind depistabilă. O variantă redusă a chestionarului, destinat liceenilor, a fost întocmit și publicat de Venczel în revista pentru tineret *Jóbarát* [*Prieten bun*]. Aici trebuie să subliniem metoda ingenioasă utilizată de Telegdy prin care compară minuțios

cele două chestionare (cel original din *Caiele satești* și cel redus, redactat de Venczel), reușind să identifice „acele teme și domenii de cercetare pe care J. Venczel le-a lăsat în chestionar pentru că le considera importante, care ar trebui să constituie un minim pentru cunoașterea științifică a satului” (p. 19). Autorul observă caracterul marcant etnografic al chestionarului, demonstrând-ne că în gândirea socială a lui Venczel din perioada respectivă se poate identifica efectual socializării profesionale din liceu, influența sociologiei gustiste fiind încă minimală (dar existentă).

În următorul subcapitol, Telegdy analizează îndepărtarea lui Venczel de mișcarea *Tinerilor Ardeleni*, care a fost inițial propulsat de neutralitate ideologică, aceeași neutralitate devenind ulterior o capcană intelectuală, care până la urmă a dus la destrămarea mișcării. Venczel era un student secui cu o credință romano-catolică puternică, afilierea sa fiind reîntărită după ce a fost cazat la seminarul (internatul) bisericii catolice și s-a integrat treptat într-o organizație clujeană catolică (*Departamentul Universitar și de Studii Superioare al Asociației Populare a Bisericii Romano-Catolice din Transilvania*), unde devenise secretar șef. În primăvara lui 1932, Venczel contribuie împreună cu prietenul său, viitorul episcop Áron Márton, la un număr al revistei *Erdélyi Tudósító [Correspondent Ardelean]*, între timp familiarizându-se și cu ideile sociale ale liderului suprem al bisericii catolice, Papa Pius XI, incluse în a doua enciclopică socială. Din toate aceste evoluții trebuie să înțelegem – subliniază Telegdy – că Venczel avea la dispoziție mai multe căi, modalități și resurse, care puteau fi mobilizate pentru cercetarea și ridicarea satului maghiar din Transilvania. Trebuie să înțelegem că Venczel niciodată nu a negat ideile care au stat la baza inițierii mișcării *Tinerilor Ardeleani*, însă a considerat – pe bună dreptate – că mișcarea apolitică de autocunoaștere națională a tinerilor clujeni „s-a încremenit în proiect”, rezultatele grupării fiind departe de cele preconizate (visate) anterior. Venczel s-a simțit nevoit să găsească

modalități alternative pentru practicarea și propagarea unei sociologii mai profesionale, cu rezultate utile și traductibile pe planul intervenției sociale.

Îndepărtarea lui Venczel de gruparea *Tinerilor Ardeleni* s-a realizat în paralel cu incursiunile tânărului jurist-sociolog în lumea Școlii Gusti și a rezultat în trasarea unei alternative reale de un nivel științific mai ridicat: constituirea și lansarea revistei *Hitel [Creditul]*. Apariția revistei cu un grup de țintă similar cu cel al revistei *Tinerii Ardeleni* indică ruptura hotărâtă a lui Venczel de această mișcare: noua publicație a devenit un organ al cunoașterii științifice, fără „alunecările” spre literatură, care caracterizau revista *Tinerilor Ardeleni*. Prima încercare de lansare din 1935 a eșuat, prima revistă *Hitel* a rezistat numai câteva luni, dar a doua revistă *Hitel* (1936–1944) a devenit o publicație cheie în sociologie și sociografia maghiară din Transilvania. Revista înfățișa o tentă conservatoare, de dreapta, dar nu era a publicație ideologică, cu toate că a fost ulterior stigmatizată în publicistica comunistă ca fiind „fascistă” ori „horthystă”. Iată cum definește Telegdy orientarea și vocația revistei: „(...) revista dorea să fie forul acelor tineri specialiști care erau capabili și dispuși să promoveze o autocunoaștere națională obiectivă, bazată pe o perspectivă științifică pozitivă, care era în concordanță cu ideile Școlii Sociologice de la București” (p. 31). Putem să afirmăm deci că *Hitel* își asuma rolul de for științific apolitic, o platformă a cunoașterii realității sociale: o necesitate pentru dezvoltarea programelor destinate ridicării comunității maghiare din Transilvania.

Anul 1935 nu aduce numai prima lansare a revistei *Hitel*, dar și apropierea irevocabilă a lui József Vencel de Școala Sociologică din București, cadrul gustist devenind o eternă referință pentru preocupările științifice și de dezvoltare socială inițiate și coordonate de marele sociolog ardelean. În prestigioasa revistă științifică *Erdélyi Múzeum [Muzeul Ardelean]* apar trei recenzii semnate de Vencel

despre trei opere cheie ale Școlii Monografice¹, care, în accepțiunea lui Telegdy, „au stat la baza orientării profesionale a lui József Venczel către paradigma Școlii Sociologice de la București: lucrarea lui D. Gusti însemna legitimitatea și ideologia, lucrarea lui T. Herseni, cadrul teoretic, iar lucrarea lui H.H. Stahl, metodologia și mijloace practice” (p. 34).

Următorul moment cheie în procesul de „loializare gustiană” a lui Venczel este – în opinia lui Telegdy – publicarea unor importante studii despre cercetările sociale rurale și practicile de dezvoltare rurală din interbelicul românesc (cu referiri la activitățile specialiștilor din Ungaria și alte țări europene), cum ar fi lucrarea denumită *A falumunka és a falumunka-mozgalom* [*Munca la sate și mișcarea munca la sate*], care poate fi socotită și un fel de profesiune de credință a lui Venczel vis-à-vis de sociologia monografică. Telegdy analizează pe larg și în detaliu lucrarea, intuind importanța momentului intelectual din viața lui Venczel, oglindit perfect prin acest text (*Munca la sate...* este, fără îndoială, una din cele mai bune analize sociologice parcurse de autorul acestei recenzii.) Venczel recomandă o adaptare creativă a modelului gustist, la domeniul de cercetare respectând teoria și principiile metodologice ale sociologiei monografice. „Adaptarea creativă” se manifestă mai ales la partea de intervenție, Venczel vizionând trei domenii cheie a muncii la sate: cercetarea, munca (intelectuală, fizică), pregătirea pentru conducerea satului.

Venczel va cunoaște în detaliu rezultatele cercetărilor monografice pe parcursul semestrului II al anului universitar 1935–1936, pe care îl petrece în București, la Institutul Social Român, fiind îndrumat de Henri H. Stahl, Traian Herseni și Octavian Neamțu. Venczel s-a familiarizat cu metoda monografică prin dialogul său activ cu monografiști, dar la fel de important era „dialogul tăcut” – expresie folosită de Venczel – cu dosarele și datele organizate ale celor șase monografi,

parcurea cărora l-a condus spre o înțelegere mult mai profundă a puterii explicative a metodei (...) aceasta este data de la care József Venczel poate fi considerat un adevărat gustist” (p. 43). Înzestrat cu aparatura metodologică necesară și competențele practice însușite cu ocazia participării sale la campania monografică de la Șanț (1936), Venczel realizează două cercetări de referință în regiunea sa natală (Ciuc, județul Harghita). În cercetarea din Dănești, Venczel caută să explice un aspect legate de cadrul biologic, mișcarea populației și găsește o relație cauzală între problemele economice (identificate prin analizele bugetelor familiale) și fluxul migrator. Apariția „surplusului populațional” se datorează structurii funciare a comunei și a suprafeței agrare insuficiente – Venczel ajunge la această concluzie prin crearea unei tipologii funciare, care are în vedere mărimea terenurilor și sustenabilitatea gospodăriilor. Un alt aspect interesant al cercetării este analiza genealogică, adică sociologia neamului, recomandată și implementată de Venczel pentru o înțelegere adecvată și comprehensivă a proceselor sociale. Astfel, datele demografice sunt complementate de o serie de documente sociale și interviuri, care ajută în studierea detaliată a unei unități mai restrânse de analiză (familia) în care sunt reproduse problemele unităților mai mari, interpretarea (weberiană) a efectelor și inter-relaționării cadrelor și manifestărilor devine mai fezabilă. Dat fiind limitările sale bugetare și alte impedimente în formarea echipelor de cercetare, „campaniile” lui Venczel au fost deseori singulare. În ampla cercetare legate de mișcarea populației din cinci comune secuiești² Venczel este ajutat de un colectiv de lucru. Studiul dă dovadă de profesionalismul și pregătirea lui Venczel: el examinează problematica mișcării populaționale într-un mod comparativ, pornind de la un context european larg, ajungând printr-o restrângere treptată a arealului de studiu până la comunele în cauză.

Trebuie să remarcăm valoarea științifică, caracterul inovator și procedura metodologică al următorului subcapitol din volumul lui Telegdy. Aici autorul compară în paralel studiile monograficilor cu scrierile lui Venczel cu scopul de a identifica influențele specifice exercitate de specialiștii Școlii Gusti în cercetările sociologului maghiar. Comparațiile se realizează pe cât se poate de amănunțit, incluzând stabilirea similitudinilor și diferențelor în metodele de obținere și prelucrare a datelor, modul de prezentare a datelor în diverse tabele statistice etc. La capitolul de cercetare, Telegdy identifică influența majoră a doi monografiști (D.C. Georgescu și Roman Cresin), care este vizibilă în variate soluții metodologice implementate de Venczel, cum ar fi modul de operaționalizare a cadrului biologic. Termenul de „excedentul populației rurale” pare însă apropiat de conceptul lui Mircea Vulcănescu, care formulează „recomandări (...) pentru o gestionare a problemei excedentului populației agrare, care constă în primul rând în ridicarea nivelului calității capitalului uman (...) prin educare și (...) intervenții medicale” (p. 55).

În capitolul patru, Telegdy ne prezintă aplicațiile propriu-zise ale sociologiei monografice de către cercetătorii sociali maghiari transilvăneni, inclusiv prezentarea încercărilor eșuate de cercetări monografice. Telegdy prezintă mai pe larg cercetarea monografică de la Unguraș, o cercetare coordonată de însuși J. Venczel, precedată de o sesiune de pregătire a echipei interdisciplinare de cercetare (studenți de la drept, medicină, economie, pedagogie, teologie, agricultură). Cercetarea a fost realizată în mai multe etape începând cu vara lui 1941, dar nu a fost finalizată, cele aproximativ cinci mii de fișe rezultate nu au fost prelucrate nici până astăzi. Telegdy identifică în mod sistematic acele elemente care pot califica cercetarea de sociologie rurală de la Unguraș drept o „campanie monografică”, trecând în revistă similitudinile și diferențele între campaniile monografice interbelice ale Școlii Gusti și

cercetarea de la Unguraș. La capitolul de similități amintim caracterul interdisciplinar, coordonarea directă, rolul pedagogic al cercetării, existența problemelor proprii de cercetare și existența ședințelor comune, coordonate de însuși conducătorul campaniei. Totuși, există și o serie de diferențe deoarece Venczel a utilizat o variantă adaptată și modernizată a metodei monografice, delimitând tipurile de date (informative, obiective), flexibilizând categoriile de analiză și afirmarea suportului pentru primordialitatea (dar în nici un caz exclusivitate) metodei etnografice de culegere a datelor. În orice caz, chiar dacă ideile lui Venczel nu respectă întru-totul cadrul gustian inițial, ele se pot identifica la monografiști de referință, precum Henri H. Stahl sau Anton Golopenția.

Capitolul *Contribuții la reformele agrare din România* ne prezintă pe sociologul Venczel înzestrat cu o abundență de cunoștințe teoretice și practice, care l-au ajutat să formuleze critica științifică a reformelor agrare din România, bazată pe o cunoaștere detaliată a unei cantități excepționale de referințe biografice românești și nu numai. Adunând nu mai puțin de 384 de referințe bibliografice românești despre reforma agrară românească din 1921 și un număr impresionant de surse statistice, Venczel reușește să demonstreze eșecul economic și social al reformei agrare, care a rezultat în fărâmițarea terenurilor agricole, scăderea productivității agricole și – în Transilvania – aplicarea unor practici discriminatorii menite să reducă proprietățile funciare ale etnicilor maghiari și ale bisericilor istorice din Ardeal.

În capitolele de încheiere autorul ne prezintă rolul lui Venczel în continuarea învățământului sociologic la Cluj și încercările sale de relansare a cercetării sociale, toate curmate din nefericire de alungarea „științelor burgheze”, detenția și marginalizarea concomitentă a unui număr de foști monografiști și sociologi gustiști, printre care și József Venczel. Venczel, întemnițat în condiții inumane în diverse închisori comuniste din 1947, 1950 până la 1961, a purtat stigma

„trădătorului de neam” până la reabilitarea sa profesională din 1969, activând ca muncitor necalificat și copiator de note muzicale. După reabilitare a devenit angajatul Laboratorului de Sociologie al Universității Babeș-Bolyai din Cluj și prim-metodologul cercetării de sociologie rurală de la Gârbău, județul Sălaj. Aici Venczel, militând pentru o combinație creativă, flexibilă și inclusivă a metodelor cantitative și calitative, „dovedește faptul că în perspectiva sa nici un fenomen social nu este unidimensional, și chiar dacă nu vorbește despre cadre și manifestări sau de paralelism sociologic, interconexiunile dintre aspectele biologice, sociale, respectiv politico-juridic, sunt luate în considerare pe parcursul explicării evenimentelor”. József Venczel, stins din viață la 16

martie 1972, discipol demn al Profesorului Gusti, a fost fără doar și poate cel mai important sociolog maghiar din Transilvania.

În loc de încheiere aș dori să felicit autorul pentru acest studiu sistematic, punctual dar bogat în nuanțe, un studiu de istorie socială expunând o veritabilă argumentare și imaginație sociologică. Sper din toată inima că studiul va fi urmat de noi cercetări privind viața și opera lui József Venczel, cu accent pe aspectele mai puțin reliefate din traiectoria marelui sociolog, cum ar fi scurta perioadă postbelică, în care Venczel se lansase în recrearea structurilor universitare și repornirea cercetării sociale – în folosul neamului și al națiunii.

Note

¹ Gusti, Dimitrie, *Sociologia monografică, știință a realității social[e]*. Studiu introductiv la volumul lui Traian Herseni, *Teoria monografiei sociale*; Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice*; Henri, H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*.

² Publicat în revista *Hitel* (1/1937) cu titlul *Ötoltmenti székely község népmozgalma* [*Mișcarea populației din cinci comune secuiești de pe lângă Olt*].

Levente Székedi

A Place for Hay. Flexibility and Continuity in Hay-Meadow Management. [Un loc pentru fân. Flexibilitate și continuitate în gospodărirea fânețelor], Numărul 21/2016 al revistei *Martor. Revista de antropologie a Muzeului Țăranului Român*, Editura Martor, București, 2016, 212 p.

Numărul 21/2016 al revistei *Martor* este de două ori un proiect ambițios. În primul rând, alegerea unei teme ce poate lesne risca să arate ca una de graniță, fânul, pentru a o trata ca pe un „fapt social total”, este în sine o provocare. În al doilea rând, prezența în proiectul editorial a doilei artistice ce păstrează tema fânului – așa cum se anunță chiar din pagina de debut, *A Place for Hay. Flexibility and Continuity in Hay-Meadow Management/ Hay on display [Un loc pentru fân. Flexibilitate și continuitate în gospodărirea fânețelor/Fânul în expunere]* – face ca, în economia generală a textului, domeniul artei să devină convergent și indisociabil cu cel al socialului, aici, în speță cu tema construcțiilor identitare regionale sau comunitare. Tematica numărului se înscrie însă într-o linie de continuitate de proiect cu numărul 19/2014 al revistei, *At the Margins of History. The Agrarian Question in Southeast Europe [În marginile istoriei. Problema agrară în sud-estul Europei]*. Este o continuitate care rezultă din perseverența de a acomoda, de a face compatibile, două feluri de discurs. Primul ar reprezenta un tip de etnografie locală, ce face recurs la analiza „culturii materiale”, ca martor al construirii conceptuale a ruralității, și la descriere ca mijloc privilegiat de preservare a unei ruralități devenite astfel de referință. Al doilea tip de discurs este unul ordonat de prezența unei dimensiuni cronologic-istorice și se construiește la intersecția abordărilor disciplinare multiple, intersecție ce ține cont de pluralitatea socio-culturală caracterizând ceea ce astăzi s-ar putea numi ruralitate.

Ideea de a plasa fânul ca temă organizatoare a unei discuții asupra ruralității a fost, fără îndoială, una inedită, iar rezultatele acestei decizii editoriale sunt remarcabile. Reclamând „un loc pentru fân”, coordonatorii numărului, Anamaria Iuga și Bogdan Iancu, au compus prin studiile care alcătuiesc revista, un discurs istoric, sociologic, dar și etnologic asupra fânețelor, discurs care face ca, parcă într-o mișcare firească (un firesc nu chiar de la sine înțeles, dacă este să ne gândim la istoria studiilor etnografice de la noi) etnologiile locale să se deschidă către demersul comparativ în dimensiunea sa europeană. Cheia de lectură a discursului plurivalent propus aici este anunțată în studiul introductiv al revistei. Fânețele, privite din perspectiva lui Tim Ingold („The Temporality of the Landscape”, 1993) ca definind priveliștea (*landscape*) și, deci, ca medii de joncțiune între natural și cultural (p. 7), oferă o modalitate privilegiată de înțelegere a locuirii unui teritoriu, prin faptul că reușesc să păstreze și să transmită moștenirea culturală și socială a locuirii aceluși teritoriu de către generațiile precedente (p. 7). Pornind de la observația că omul, „folosind resursele locale a modificat și a controlat spațiul cu scopul de a-și asigura hrana” (p. 7), ni se propune o analiză a realității socio-culturale, dar și fizice și, în același timp, temporale a priveliștii (*landscape*). Aceasta este văzută ca un „laborator” pentru analiza dinamicii culturilor și a identităților locale, „pentru înțelegerea potențialului mediului înconjurător,

pentru reînnoirea identităților culturale, a logicii spațiale și temporale a fiecărui teritoriu (p. 8)”.

Perspectiva istorică asupra gospodăririi fânețelor (una îndepărtată, a secolului al XVIII-lea, apoi una mai recentă caracterizată de contextul Primului Război Mondial) deschide volumul și face chiar prin întâia asociere de studii să devină explicită construirea fânului ca imagine unificatoare din punct de vedere social a unei diversități istorice și culturale europene largi și în mișcare. În mod complementar, următorul grupaj de articole, reunit sub titlul *Bio-cultural Diversity of Hay* [*Diversitatea bio-culturală a fânului*] reorientează perspectiva, de la demersul istoricului la cel al antropologului. Cunoștințele locale despre fânețe, clasabile ca tradiționale, despre locul și rolul lor în ecosistemele locale și, implicit, despre condițiile prezervării și reproducerii acestor sisteme, devin parte a unui discurs ce conjugă, așa cum spuneam la început, în principal două planuri tematice. Este vorba, pe de-o parte, de investigarea descriptiv-etnografică a fânului ca domeniu al vieții rurale prin: abordarea tipologic-clasificatorie ce ține cont de cunoașterea locală, prin analiza practicilor și credințelor locale legate de fân, prin chestionarea fânului ca valoare culturală și estetică. Pe de altă parte se conturează o lectură a fâneței în termenii biodiversității, ai valorii nutriționale, nu în ultimul rând, ai politicilor locale privitoare la mediu, sau cele concentrate pe patrimoniu (tangibil și intangibil, așa cum este acesta definit astăzi de documentele UNESCO).

Grupajul de studii următor, intitulat *Drivers of Change in Hay Culture* [*Direcții ale schimbării în cultura fânului*] reunește trei texte ce pun în discuție problematica schimbării, a abandonului și a regenerării zonelor cu fânețe, a felului în care schimbările operate în gospodărirea (și administrarea) acestora a dus la modificări ale biodiversității locale, a felului în care noile politici (agrare) europene au influențat agricultura locală de subzistență. Primul text pune în relație trei

zone de fânețe din trei spații geo-culturale distincte (Folkare din Suedia, regiunea Darlana, Uxeau din Franța, regiunea Burgundia și Botiza din România, județul Maramureș), construind un demers comparativ al procesului de trecere de la agricultura de subzistență la cea industrializată și deschizând astfel o perspectivă analitică ce integrează zone diferite ale spațiului european într-o singură unitate metodologică. Al doilea studiu, extrem de dens, combină tematic problema politicilor agrare actuale și cea a domeniului agriculturilor locale. Autorii pun accentul pe condiționările politico-financiare europene și pe cele ale standardizării în agricultură, iar fânul devine aici martorul unor procese care reglează astăzi, până la reconfigurare drastică, existența agriculturii, inclusiv a celei locale, de subzistență. Pornind de la o dublă abordare, etnografică și botanică extrem de minuțioasă, a cărei cheie de acces este definită inclusiv de bilingvismul maghiar/român care se adaugă terminologiei botanice, autorii studiului al treilea, cel care încheie de altfel secțiunea, realizează o analiză din perspectivă etnică și identitară a fânețelor din zona centrală a României (Ghimeș), locuită de secui.

Secțiunea a patra a volumului *Hay on Display* [*Fân în expunere*], reorientează perspectiva discursului către estetic, făcând din fân obiect de limbaj artistic. Un text cu rol de articulație „*Real Hay is the Hay with Local Feedback*”: *Traditions and Transitions of Hay* [„*Adevăratul fân este fânul care te hrănește*”: *Tradiții și tranziții ale fânului*] operează această schimbare. Este vorba despre un interviu realizat cu cei trei curatori ai expoziției cu acest titlu, organizată de Muzeul Național al Țăranului Român (în iulie-august 2016), în parteneriat cu Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) și Swedish Biodiversity Centre (Uppsala University, Suedia). Două secvențe înseriate, de ex-poziție a fânului, urmează interviului: cea a peisagistului Nicolas Triboi (Atelier Foaie Verde, România), *Jardins*

d'herbes, „*En herbe*”, și montajul de fotografii reprezentând lucrările artistului plastic Ernő Bartha, ce pun în scenă și în discurs artistic fânul. Prima dintre ele este o lucrare de autor, o expoziție găzduită de Muzeul Național al Țăranului Român și care recompune cu finalități artistice și sintetizând prin imagine + text discursul antropologic dezvoltat în prima parte a volumului: „grădinile de iarbă ale Muscelului sunt la o primă vedere simple pajiști de cosit; aici toată lumea numește aceste pajiști «grădini». Aceste pământuri nu sunt numai simple pășuni ce produc fân, ele sunt încărcate vizibil de emoții și de cultură... Ele au o istorie și tradiții foarte speciale. Fiecare grădină are propria sa diversitate, are propriul său rost, propria sa legătură cu animalele, cu oamenii” (p. 183). Cea de-a doua dintre secvențe, reunește sub titlul *Nature in the city. Un eseu vizual de Ernő Bartha*, imagini ale lucrărilor artistului ce compun dimpreună cu textul (autoreflexiv) povestea unei decizii estetice ce se fondează pe recursul programatic la fân ca mijloc de expresie artistică.

Secțiunea următoare, *Note de teren*, oferă o replică etnologică discursului artistic pre-

cedent. Receptarea și interpretarea, ca discurs antropologic, a unei realități culturale și sociale, în speță cea a rezervației Deltei Dunării, este indicată aici prin asocierea semnificativă a textului (observații de teren făcute în vara anului 2011, în satul Caraorman) și a imaginilor, acestea din urmă produse și selectate de autorul eseului.

Două recenzii încheie publicația. Prima este cea a cărții lui Ștefan Dorondel, *Disrupted Landscapes. State, Peasants and the Politics of Land in Postsocialist Romania*, (Berghahn, New York, Oxford, 2016), a doua este a volumului „*Ahogy gondoza, úgy veszi hasznát*”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. [Traditional Ecological Knowledge and Land Use in Gyimes (Eastern Carpathians)]*, coordonat de Daniel Babai, Abel Molnar și Zsolt Molnar (Vactot, Budapest, 2014). Ambele recenzii fac trimiteri către publicații care vin să completeze tematic și teoretic problematica abordată de acest număr al revistei *Martor* și să contextualizeze astfel, o dată în plus, din punct de vedere teoretic și metodologic „ruralitatea” ca obiect de studiu al secolului XXI.

Corina Iosif

Henri H. Stahl, *Epistolar monografist*, edited by Zoltán Rostás, Editura Paideia, Bucharest, 2015, 228 p.

The editing of the present collection of letters sent to Henri H. Stahl (1901–1991) represents an important addition to the study of interwar Romanian sociology. Occasioned by the production of a bibliographic study dedicated to the works of Dimitrie Gusti (1880–1955), the founder of the Bucharest School of Sociology (*Tenovici, D. et al., 2014, Dimitrie Gusti: [cronologia vieții și operei]: 1880–1955. Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București*), the book under review furthers our understanding of one of what is arguably one the most overlooked Romanian scholars of all time. Stahl, who along with Mircea Vulcănescu (1904–1952) and Anton Golopenția (1909–1951) was one of Gusti’s main collaborators, primarily identified himself as a sociologist, in spite of the fact that his career spanned a variety of fields such as anthropology, ethnography, folkloristics, history, law, statistics, paleography, and rural as well as urban development. Although he was also a member of the Criterion group, Stahl never achieved the fame of the likes of Mircea Eliade (1907–1986), Constantin Noica (1909–1987) or Emil Cioran (1911–1995). While it put an end to type of sociology practiced by Gusti, the instauration of communism did not put a halt to Stahl’s research. Indeed, it was during those years that he published his most important research. Despite enjoying a revival in the period of Ceaușescu’s thaw, sociology again became eclipsed by the late seventies, when the liberal phase of the regime came to an end. Virtually isolated by this time, Stahl’s work was better known to foreign researchers such as Daniel Chirot and Gail Kligman than it was among his colleagues. After 1989, a resur-

gence of interest in the Gusti School of Sociology has brought attention to Stahl’s work once again.

Covering roughly the early thirties until the mid-forties, the volume brings to the forefront the challenges faced by the School in the interwar years: bureaucracy, lack of funds, politicking, and internal strives. The letters here also evidence the international collaboration pursued by Gusti and his disciples during the period, which included sociologist from France (Célestin Bouglé), Norway (Marius Gormsen), and the United States (Max Sylvius Handman, *Mosely, P.E., 1936, The Sociological School of Dimitrie Gusti. The Sociological Review*, 28, 2, 149–165; *Mosely, P.E., 1943, Review of Nerej. Un village d’une région archaïque. Slavonic and East European Review. American Series*, 2, 1, 285–286). The last figure mentioned came to interact with the School by way of a recommendation from Rockefeller Foundation – which provided funds for some of the School’s projects – and after being considerably impressed by the likes of Gusti and Stahl, did his best to introduce them to an English-speaking audience, providing a detailed overview of the School’s activities and orientation (*Mosely, 1936, 149–165*) and also wrote a glowing review of the collective study on the Nerej village (*ibid, 1943, 285–286*). While such relations were significantly impacted by the Second World War – most visibly seen in the canceling of the 14th international Congress of Sociology meant to be held in Bucharest – they were by no means severed completely, as recent research shows (e.g. *Martin, B.G., 2016, The Nazi-Fascist New Order for European Culture. Cambridge (Mass.); London: Harvard University Press*, which includes numerous

references to cultural and artistic contacts between Romania and the Axis states) and as some of these letters prove. The correspondence sent by Traian Herseni (1907–1980) and Ion I. Ioniță (1907–1944) from the period in which they were studying in Berlin, respectively Paris, shows how Romanian sociologists simultaneously appropriated and distanced themselves from the German and French sociological tradition, while trying to develop on the foundation built up by Gusti. I have only scratched the surface in the paragraph above, which I hope is suggestive of the valuable information which can be gleaned from this collection.

As the volume under discussion contains primarily letters *sent* to Stahl, in order to understand his response in the lack of his own missives, one must rely on his memoirs (1981) as well as on the series of interview

conducted by Zoltán Rostás (2000, *Mono-grafia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)*. Bucharest: Paideia). Along with Stahl's journalism pieces included in previous collections (Stahl, H.H., 2007, *Oameni de altădată*, edited by P.H. Stahl. Bucharest: Editura Universității din București; Rostás, Z., 2013, *Răfuiala cu scopurile noastre: școala sociologică de la București în cotidianul Ecoul: 1943–1944*. Bucharest: Paideia), and with an study of the Criterion Association in the works which also discusses his membership in this cultural organization (Bejan, forthcoming, *The Criterion Association: Friendship, Culture, and Fascism in Interwar Bucharest*, unpublished manuscript), researchers will have a much more rich image of Stahl's life and work.

Alin Constantin

Bogdan Bucur,
Jean Pangal – documente inedite 1932–1942.
Contribuții la analiza rețelelor sociale istorice,
Editura RAOCLASS, 2016, București, 636 p.

Prin remarcabila lucrare, *Jean Pangal – documente inedite 1932–1942. Contribuții la analiza rețelelor sociale istorice*, Bogdan Bucur oferă publicului interesat o incursiune inedită în realitatea politico-administrativă a României regelui Carol al II-lea. Autorul construiește o imagine din interior a scenei politice românești din acea perioadă, prin analiza atentă a 474 de note informative întocmite de Serviciul Secret de Informații (SSI) al Armatei Române și de Poliția de Siguranță de la Ministerul de Interne, în perioada 1932–1942, asupra activității politice, administrative, diplomatice și masonice a lui Jean Pangal (Ion Pangal), un personaj aproape necunoscut astăzi, dar extrem de influent la acea vreme.

Lucrarea prezintă o structură coerentă și ușor de urmărit. În *Prefața* semnată de autor, cititorului i se oferă toate elementele și informațiile necesare pentru a face cunoștință cu omul, politicianul, masonul și diplomatul Jean Pangal. Având origini boierești, atât pe linie paternă, cât și maternă (familia Brătășanu din județul Romanați), Pangal se va înrudi prin căsătorie cu al treilea neam boieresc – familia Djuvara. Înrudirea cu cele trei familii boierești va constitui baza pe care Pangal și-a făcut loc pe scena României interbelice. În perioada amintită, Jean Pangal a fost un important și recunoscut membru din conducerea masoneriei mondiale (rit scoțian), fiind „în calitate de Suveran Mare Comandor al Supremului Consiliu al RSAAR – conducătorul absolut al organizației masonice regulate, între 1922–1937 și 1944–1948” (p. 23) și Mare Maestru al Marii Loji Naționale din România. Pentru a da curs am-

bițiilor sale politice și pentru realizarea carierei sale publice, acesta nu a ezitat să se folosească de poziția sa în Francmasonerie și de infrastructura acestei organizații, speculând imaginea benefică pe care aceasta o avea în România acelei perioade. Având acces la o bună parte a elitei politice românești, inclusiv la regele Carol al II-lea, dorind să devină membru al Guvernului României și urmărind „instaurarea dictaturii masonice antihitleriste în România” (nota 15, 22), Jean Pangal nu se sustrăgea nici unei acțiuni (chiar dacă se ajungea la șantaj, intrigă, trădare, intimidare etc.) pe care o putea întreprinde în acest sens, „fiind luate în considerare inclusiv lovitura de stat, instituirea unui guvern dictatorial, provocarea abdicării regelui sau proclamarea republicii” (p. 29).

Tot prin folosirea demnităților sale masonice, Jean Pangal a creat un serviciu informativ – Direcția Serviciului Special de Informații, aflat în subordinea Subsecretariatului de Stat al Presei și Informațiilor, la conducerea căruia dorea să îl pună pe un apropiat de-al său, Gheorghe Kintescu. Cu toate că această structură informativă este desființată de către regele Carol al II-lea, deoarece se afla în opoziție cu atribuțiile oficiale ale Ministerului de Externe, se presupune că Jean Pangal a continuat și ulterior (perioada 1933–1934) activitatea acestui serviciu secret de informații. Mai mult, notele informative prezentate în lucrare oferă informații concludente cu privire la contactele pe care Pangal le-a avut cu diverse servicii secrete pe plan internațional. Bogata activitate informativă a acestuia nu a rămas fără ecou la nivelul statului român; prin varii persoane recrutate de către structurile specializate

românești, s-au obținut informații concrete despre acest aspect al vieții lui Pangal, majoritatea notelor informative prezentate în lucrare fiind semnate de însuși Gheorghe Kintescu.

Activitatea diplomatică a lui Pangal este la fel de bogată, acesta menținând relații și contacte directe cu diverși reprezentanți înalți ai statelor europene vestice, dar nu numai, și ocupând poziții diplomatice prestigioase. În final, cu toate că a ales calea exilului, numele lui Jean Pangal a continuat să fie prezent în planul relațiilor diplomatice la nivel internațional.

Latura personală a lui Pangal nu a fost însă la fel de „bogată” precum cea profesională. Având un stil de viață relativ excentric, cu numeroase relații extra-conjugale la care nu dorea și nu putea să renunțe, Suveranul Mare Comandor era preocupat de lipsa banilor, ceea ce îl determina să solicite permanent subvenții de la bugetul de stat și diverse împrumuturi. Astfel de situații i-au periclitat lui Jean Pangal căsnicia, generând diverse tensiuni între el și soție, dar cu toate acestea nu s-a ajuns la destrămarea uniunii maritale.

Partea cea mai consistentă a lucrării din punct de vedere al volumului de material este reprezentată de Anexele informative, structurate și prezentate pe ani, perioada 1932–1942 (la finalul acestora există câteva note informative nedatate). Cele mai numeroase sunt notele din anii 1934, respectiv 1935. În general, aceste note cu referire la Jean Pangal urmăresc aceeași structură, conținând elemente precum data și locul întâlnirii, personajele cu care acesta se întâlnea, obiectul discuțiilor, informațiile fiind prezentate într-o manieră minuțioasă. Seria Anexelor informative se încheie cu prezentarea câtorva Anexe documentare, urmate fiind de Postfața semnată tot de către autor.

Postfața urmărește o structurare logică a informațiilor prezentate, fiind dedicată analizei rețelilor sociale realizată pe date istorice. Bogdan Bucur începe prin a prezenta, pe scurt, problematica analizei rețelilor sociale (definire, elemente componente, metode de

generare a datelor relaționale, instrumente software de prelucrare și analiză a acestor tipuri de date), pentru ca ulterior să își îndrepte atenția spre modul de aplicare a acestei analize pe seturile de date istorice. Aplicabilitatea acestei metode este ilustrată de către autor cu mare rigurozitate și claritate prin analiza rețelei personale a lui Jean Pangal, folosind „un design de cercetare de tip analiză de rețea personală” (p. 558). Munca de cercetare în acest sens este una laborioasă; pentru a analiza rețeaua de contacte sociale personale a lui Jean Pangal autorul a utilizat date relaționale ale personajului amintit (interacțiunile acestuia cu diverse persoane), dar și date de tip atribut (atributele personajelor din rețeaua lui Pangal), prezente în 432 de note informative din perioada 1934–1935. Utilizând pachete software specifice și diverși algoritmi de analiză, autorul conturează universul social al lui Jean Pangal prin analiza și prezentarea descriptivă a datelor atât din punct de vedere structural (patternuri de legături personale), cât și compozițional (caracteristicile personajelor cu care Pangal interacționa). Analiza indică influența politică și administrativă pe care Jean Pangal o avea în respectiva perioadă și accesul acestuia la fluxul de putere (analiză bazată pe rețeaua de întâlniri politice ale personajului, unde pozițiile cheie erau deținute de Argetoianu și Kintescu). Prin comparație cu sfera politică, rețeaua de întâlniri masonice a lui Pangal nu este la fel de densă, cu toate că acesta se bucura de o poziție respectabilă în Francmasonerie; mai mult decât atât, interacțiunile acestuia pe temă masonică nu se realizau doar cu persoane afiliate Masoneriei. În finalul analizei, Bogdan Bucur reușește să facă dovada convergenței „dintre studiile istorice și metodele de cercetare de tip cantitativ, înalt formalizate, specifice sociologiei” (p. 547) și să pună în discuție potențialul pe care analiza rețelilor sociale îl are în cercetarea istorică și provocările pe care acest tip de analiză le ridică.

Publicul specialist, dar nu numai, va găsi în lucrarea lui Bogdan Bucur un adevărat izvor de informații inedite, atent selectate,

analizate și prezentate despre perioada interbelicului românesc. De asemenea, lucrarea, cu toate că este după spusele autorului „un demers ilustrativ” (p. 575) care trebuie tratat „în contextul unor limite metodologice” (p. 574), poate fi considerată un element de referință atât pentru istorici, cât și pentru sociologi și „un punct de plecare către direcții de

cercetare ce se pot dovedi semnificative pentru înțelegerea funcționării elitei politice și guvernamentale din perioada interbelică” (p. 575). O lucrare care merită pe deplin a fi parcursă.

Raluca Buhaș

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială – Reflecții despre evoluția modernă a societății*, Editura Tritonic, București, 2016, 201 p.

Sintagma *modernitate tendențială* dă titlul cărții scrise de dl. profesor Constantin Schifirneț și reprezintă rezultatul unui efort teoretic constant și al unei preocupări de durată privind procesul de schimbare socială și modelele sale explicative. Încă din anul 2007, autorul a publicat o analiză actuală a teoriei maioresciene a *formelor fără fond*, urmată de o serie de studii, articole și cărți în care, pas cu pas, se rotunjește concepția sa cu privire la modernitatea tendențială (*Formele fără fond, un brand românesc*, București: comunicare.ro).

Sintagma propusă de dl. profesor C. Schifirneț transcrie un concept mai larg decât cel al *formelor fără fond* fără a deveni însă un concept „leviathan” care-și pierde orice specificitate și putere de discriminare. Ideea de bază a cărții este aceea că „modernitatea s-a impus ca tendință de neevitat datorită nivelului de dezvoltare economică a Europei Occidentale, ceea ce a dus la acțiunea ei ca factor de presiune asupra celorlalte societăți, indiferent de nivelul dezvoltării economice și al bunăstării” (p. 12), iar firul demonstrativ este jalonat de următoarele puncte-cheie:

1. *Modernitatea* este produsul unui proces istoric – *modernizare* – care începe în Europa Occidentală aproximativ în secolul XV. Acest produs poate fi analizat pe mai multe dimensiuni, dar ne interesează în special trei dintre ele: cea culturală, cea economică și cea politică. Aceasta deoarece noul instrument de analiză propus de autor se raportează și el, în mod constant, mai ales la aceste dimensiuni (*Spațiul de dezvoltare modernă*, pp. 127–134).

2. Modernitatea occidentală nu este nici pe departe așa de omogenă cum apare dintr-o perspectivă „out-group”. Ea este însă prima în ordine istorică și un produs organic în raport cu societățile vestice, astfel încât se poate constitui într-un tip ideal în sens weberian, adică într-un model abstract, față de care pot fi măsurate abaterile celorlalte „modernități”, din alte arii culturale. Se va putea astfel detecta influența diferiților factori socio-culturali, structurali, geopolitici etc., în reușita, întotdeauna parțială, a construcției unei modernități non-occidentale, asimptotică modelului originar.

După ce explică semnificația principalelor concepte (*modernitate* – cap. I, *modernizare* – cap. II) și precizează referențialul lor empiric, precum și puterea de discriminare, autorul trece în revistă stufoasa și derutanta taxonomie existentă în literatura de specialitate dedicată subiectului în discuție. Aflăm astfel în capitolul III, că există prima și a doua modernitate, modernitatea reflexivă, lichidă, solidă, organizată, multiplă, comprimată, mozaică, greșită, organizată, incompletă sau, pur și simplu cea care primește un atribut geografico-politic (asiatică, sud-americană, japoneză etc.). Această situație incomodă în orice tip de dialog, de la cel științific la cel politic, cerea o intervenție simplificatoare la nivelul terminologiei, dar nu și la nivel ideatic. Sintagma *modernitate tendențială* răspunde acestei nevoi. Să urmărim demonstrația autorului, pe cele trei direcții principale ale conceptului de *modernitate*.

Dimensiunea culturală: originea și momentul apariției unui nou stil intelectual sunt întotdeauna greu de determinat. Nu putem să

o facem decât cu aproximație, luând în considerare elemente dintr-o arie temporală și geografică destul de largă: Renașterea italiană și cuceririle maritime ale Spaniei din aproximativ aceeași perioadă sunt condițiile premergătoare și evident favorizante ale declanșării procesului de modernizare. În secolul XVIII, noul stil intelectual, abia prefigurat cu un secol și ceva mai înainte, este pe deplin conturat: vorbim despre Raționalism și despre marea cotitură culturală a Iluminismului. Acum, credința în Rațiune ca instrument infailibil al cunoașterii și credința în Metodă ca unică procedură onestă de căutare a Adevărului, vor schimba esențial societățile occidentale și vor da naștere unei mistici a progresului nelimitat. Aceasta se va constitui în *ideologia* sau Weltanschauungul modernității. Expresiva metaforă „a da foc casei pentru a o lumina” (P. Hazard) dă seamă pentru transformările profunde ce au început din acel moment în Apusul european. Rațiune plus Metodă înseamnă printre altele și posibilitatea de a sintetiza cunoașterea în *rețete* infailibile de tipul *cum să*, arhicunoscut și vehiculat din plin și astăzi: *cum să* obții succesul în viață, *cum să* devii un manager eficient, *cum să*-ți construiești o carieră etc., dar și, bineînțeles, *cum să* făurești o societate modernă.

Avem așadar o evoluție organică, desfășurată pe parcursul mai multor secole care se condensează într-un *rețetar* care trebuie consultat și respectat de potențialii aspiranți. S-a pierdut însă din vedere faptul că o rețetă nu se adresează numai bolii (i. e. înapoierea economico-socială), ci trebuie să țină cont și de caracteristicile „bolnavului”. Acesta e în esență mecanismul *formelor fără fond*, ce se constituie într-un caz particular al modernității tendențiale: respectarea mecanică a rețetelor, copierea instituțiilor occidentale și transformarea relațiilor sociale, prin intervenția grăbită a elitelor modernizatoare. Vorbim în acest caz de o modernitate tendențială (neîmplinită) sub aspect socio-cultural (opinii, mentalități, valori) în ciuda faptului că

din punct de vedere exterior, formal, totul pare în regulă.

Dimensiunea economică se referă nu numai la tipul de proprietate și la existența unor mecanisme de piață funcționale, ci, foarte important, la *organizarea rațională* a muncii și la *tipul* de muncă. Industria și serviciile sunt domeniile fundamentale ale ocupării moderne, cele care au dat naștere nu orașelor, ci *fenomenului urbanizării*, precum și unei forme noi de socialitate bazată pe diferențiere ocupațională (diviziunea socială a muncii) și pe relații interumane de tip preponderent contractualist. Dimensiunea economică a modernității nu poate fi mimată: ea există sau nu, este incipientă sau destul de dezvoltată, după cum o descriu indicatorii statistico-economici. Modernitate tendențială pe această dimensiune înseamnă că descriptorii obiectivi indică slabe caracteristici moderne chiar dacă trendul este pozitiv. O economie nu foarte diversificată, cu o pondere mare a sectorului agricol, nu poate determina și nici susține transformările din sfera politică și culturală. În literatura sociologică, „decalajul cultural” (*cultural lag* – W. Ogburn) descrie situația în care mentalitatea rămâne în urma dezvoltării tehnologice și este supusă unei presiuni de adaptare. Modernitatea tendențială, în dimensiunea ei economică, semnifică exact situația opusă: dezvoltare economică și tehnologică relativ slabă și neuniformă, însoțită de o retorică instituțională nerealistă.

Dimensiunea politică se referă nu numai la constituționalism, la un regim politic de tip democratic liberal pe care să se sprijine statul de drept, care să garanteze și să apere drepturile cetățenești fundamentale, ci și la existența și gradul de răspândire al unei culturi civice de tip participativ, adică o implicare activă a cetățenilor în rezolvarea problemelor cu care se confruntă și în dezbaterile politice. Ca și în cazul dimensiunii culturale, dimensiunea politică poate fi reprezentată prin „structuri statale, sociale și instituționale moderne”, dar nesuținute de o economie dinamică bazată pe producție și consum,

rămân în mare parte nefuncționale: „nicio societate nu devine modernă prin simpla re-producere instituțională și politică a principiilor de bază ale modernității europene” (p. 31).

Odată precizat contextul abordării și instrumentul de analiză, autorul discută cazul României și al tipului său specific de modernizare tendențială, prin prisma rolului jucat de actorii cei mai importanți implicați în proiectul dezvoltării moderne a țării.

Elitele politico-administrative, culturale și tehnocrate par a trăi în plină modernitate prin educația primită, sistemul de valori, perspectiva deschisă și cosmopolită asupra lumii. Dar, în timp ce elitele occidentale s-au format în sincronicitate cu propria societate, între elitele românești și societatea românească există un clivaj adânc ce nu poate fi mascat de retorica lor publică și care le obligă la o „dedublare” periculoasă: discursul modern încearcă să distragă atenția de la practicile cotidiene înrădăcinate în premodernitate. Grăbindu-se să beneficieze de toate avantajele statusului și „spiritului” modern, o parte consistentă a elitelor românești se dezinteresează de starea propriei societăți, tratând-o uneori cu disprețul par-venitului clasic. Autorul nu face un elogiu „autohtonismului” ca soluție pentru viitor, ci observă cu deosebită subtilitate mecanismul compensator care este declanșat de comportamentul elitelor. Dacă inițial populația era hotărât orientată către un viitor înțeles ca dezvoltare pe toate planurile, viitor exprimat sintetic prin necesitatea „reformei” în vederea „integrării”, erodarea încrederii în elitele sale și în mecanismul de selecție a acestora a determinat întoarcerea feței către trecut și reactivarea mitului „vârstei de aur”. Acesta reprezintă cea mai stabilă configurație a ima-

ginarului politic de pretutindeni și devine activ în situațiile de schimbare socială rapidă, când vechile echilibre s-au rupt, iar altele noi nu au fost create sau nu funcționează. De fapt, declanșând asemenea mecanisme compensatoare care antrenează o puternică rezistență la schimbare, pe termen lung elitele însele vor decădea de la statutul lor european (*Elitele, între retorica și realitatea modernității*, pp. 113–127).

Un alt paradox al politicii de modernizare a României este renunțarea la un instrument deosebit de eficient în organizarea rațională a societății, și anume *statul* (*Statul-producător de modernitate*, pp. 143–154). S-a trecut brusc de la statul totalitar la statul slab, măcinat de diverse biropatologii, incapabil să creeze consensul social necesar unui efort de durată, întreținându-se confuzia cu statul liberal minimalist (care nu a fost niciodată slab) și neglijându-se ereditatea istorică a țării. Această ereditate înscrisă în „logica determinismului social al spațiului și al contextului de dezvoltare a societății” (p. 157) nu permite ignorarea României rurale, transformarea locuitorilor într-o „majoritate ostilă sau indiferentă”, ci obligă la gândirea unor strategii inteligente de dezvoltare comunitară, de antrenare a energiilor creatoare ale satului în procesul tendențial al modernizării.

O precizare de final: nu mi se pare că volumul prezentat se situează pe o poziție polemică față de teoria sincronismului și nici nu se refugiază într-un pășunism idilic. Autorul aduce argumente solide în favoarea ideii că sincronismul elitelor este insuficient pentru o dezvoltare durabilă dacă ele nu pot convinge, coopăta, cointeresa și mobiliza toți actorii sociali în acest efort.

Eugenia Udangiu

ISSN: 2668-1455
ISSN-L: 1220-5389